

Se, hän ja tekstityksen puhe
Pronominivariaatio elokuvakäännöksen puheen illuusiassa

Anni Suonperä
Tampereen yliopisto
Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteen yksikkö
Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen koulutusohjelma,
B-työkieli englanti
Pro gradu -tutkielma
Joulukuu 2012

Tampereen yliopisto
Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen koulutusohjelma, B-työkieli englanti
Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteen yksikkö

SUONPERÄ, ANNI: *Se, hän* ja tekstityksen puhe. Pronominivariaatio elokuvakäännöksen puheen illuusiassa

Pro gradu -tutkielma, 85 sivua + englanninkielinen lyhennelmä, 6 sivua

Syksy 2012

Se- ja *hän-*pronominien variaatio kolmannen persoonan henkilöviittauksessa on suomen kielessä merkittävä sosiaalinen, ekspressiivinen ja tekstuaalinen indikaattori. Tämän variaation toiminta ja rooli on sellainen kielen osa-alue, joka erottaa ratkaisevasti yleiskieltä ja puhekieliä, ja tämän vuoksi *se* ja *hän* muodostuvat paljonpuhuvaksi kysymykseksi tekstintuotannossa ja kääntämisessä.

Tutkimukseni valaisee *se–hän*-variaation suhdetta puheen illuusion audiovisuaaliseen kääntämiseen ja nimenomaan tekstittämiseen englannista suomeen. Tekstityksissä yhdistyy kaksi kieltä ja kaksi kielen olomuotoa, lähdekielen puhuttu alkuperäisdialogi ja kohdekielen kirjoitettu tekstityskäännös. Merkityksentuotanto on erilaista puheessa ja kirjoituksessa, ja kieliyhteisössä vallitsevat konventiot ja normit ohjaavat kussakin kontekstissa ja kussakin tekstilajissa hyväksyttäväksi koettua ilmaisua.

Normit kytkeytyvät vahvasti myös puheen illuusion konstruointiin käännösteksteissä niin, että standardinvastaiset ilmaukset ovat käännöksissä aliedustettuja verrattuna niin arkisesti käytettyyn spontaaniin suomeen kuin suomeksi alun perin tuotettuihin teksteihin. Suomalaisen puheen ja kirjoituksen erilaisia potentiaaleja ilmentävinä elementteinä *se* ja *hän* asettuvat juuri siihen polttopisteeseen, jossa kieliyhteisö käy rajanvetoa soveliaasta, hyväksyttävästä kielenkäytöstä.

Analysoin tutkimustani varten kahden amerikkalaisen elokuvan suomenkielisiä tekstityksiä tekstilingvistisin menetelmin tarkastellen erityisesti *se-* ja *hän-*pronominien esiintymiä. Pronomineja verrattiin niiden kielelliseen ja tilanteiseen kontekstiin. Näin havaittiin, että pronominivariaatio toteutuu näissä teksteissä sängen erilaisen kaavan mukaan kuin autenttisessa kielessä tai supisuomalaisissa teksteissä ja että *se–hän*-variaatiosta on tekstin rekisteriin ja puheen illuusioon merkittäviä seurauksia.

Avainsanat: pronominivariaatio, puheen illuusio, tekstilingvistiikka, av-kääntäminen, konnotaatio

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
2. Puheen illuusio tekstityksessä	6
2.1. Valikoiva, tarkoituksenmukainen representaatio	9
2.2. Mikä on hyväksyttävää illuusiota?	13
3. <i>Se ja hän</i> englanti–suomi-tekstityksissä	20
3.1. <i>Se</i> ja <i>hän</i> puhekielessä	21
3.2. <i>Se</i> ja <i>hän</i> – konnotaatiot ja kohosteisuus	25
3.3. Englannista suomeen ja puheesta kirjoitukseen	27
3.4. Millaista puheen illuusiota <i>se</i> ja <i>hän</i> rakentavat?	30
4. Aineisto ja analyysi	36
4.1. Aineisto	37
4.1.1. Hassut hurjat hirviöt	38
4.1.2. Juno	39
4.2. Tutkimusmenetelmä ja analyysi	42
4.2.1. Tutkimusmenetelmä	43
4.2.2. Analyysi	46
4.2.2.1. Hassut hurjat hirviöt	47
4.2.2.2. Juno	53
4.3. Yhteenveto	69
5. Päätelmät	74
6. Lähteet	78
English summary	

1. Johdanto

Kääntäjät toimivat kielten ja kulttuurien välissä, ja kielten erilaiset tavat käsitteellistää maailmaa oman kulttuurisen prismansa läpi muodostavat erään kääntämisen keskeisistä haasteista. Kielet jakavat todellisuutta kukin omanlaisiinsa kategorioihin, luovat ilmiöiden välille omintakeisia yhteyksiä ja toteuttavat kielenkäyttäjien maailmankuvaa yhteisön. Tämän vuoksi käänöksessä ei vain jäljennetä merkityksiä mekaanisesti yhdestä tekstistä toiseen, vaan pyritään tulkitsemaan alkuperäistekstin (eli lähdetekstin) välittämät merkitykset uudestaan käänöskielen (eli kohdekielen) ilmaisutapojen ja kohdekulttuurin lukijoiden kannalta mielekkäästi, sikäli kuin kääntäjä tuon mielekkyyden näkee omista lähtökohdistaan. Erityisen haastavaa ilmaisutapojen yhteensovittaminen mielekkäällä tavalla on tekstityksessä, joka on audiovisuaalisen kääntämisen eli av-kääntämisen alalaji, jossa on tulkittava komparatiivisesti paitsi eri kieliä ja kulttuureita myös kielen olomuotoja: puhetta ja kirjoitusta.

Tekstittämisen erikoislaatu liittyy dialogin esittämiseen samanaikaisesti puhuttuna ja kirjoitettuna, kun lähdekielinen teksti¹, joka tyypillisimmin on näyttelijöiden puhetta, tuotetaan ruutuun kohdekielisenä kirjoituksena. Tällaisessa av-käänöksessä on siis puheelle annettava kirjoitettu muoto, jonka avulla kohdetekstin katsojalla on mahdollisuus kokea tekstissä samoja merkityksiä, joita kääntämättömässä alkuperäistekstissä luodaan. Suomi kohdekielenä on juuri tästä näkökulmasta mielenkiintoinen tapaus, sillä suomen kirjoitetun ja puhutun kielen merkityksenantosysteemit eroavat toisistaan merkittäväillä tavoilla niin, että niistä voidaan puhua osin jopa erillisinä kielimuotoina. Kirjoituksen ja puheen olemukset eroavat esimerkiksi syntaktisilta, morfosyntaktisilta ja leksikaalisilta ominaisuuksiltaan, mikä heijastuu ilmaisun ja merkityksenannon erilaisiin keinoihin ja prosesseihin. Merkittäväksi on todettava ennen kaikkea kirjoituksen ja puheen muotojen varsin erilaiset käyttöalat, mikä paitsi synnyttää rakenteellisia eroja myös heijastaa niitä – muoto johtaa tietynlaiseen käyttöön ja käyttö aiheuttaa tietynlaista ominaista muotoa. Kielen tasot ovat näin vuorovaikutuksessa keskenään niin, että puhe ja kirjoitus sekä niiden asema kielenkäyttäjien käsissä muuttavat ajan oloon muotoaan relevantilla tavalla. Rajapinta kirjoitettujen ja puhuttujen kielimuotojen, kirjoitettujen ja puhuttujen tekstien, yleiskielen ja

¹ Tutkimuksessani termiä *teksti* käytetään laajasti viittaamaan niin puhutun kuin kirjoitetun kielen tuotoksiin. Teksti on hallidayläisittäin merkitysyksikkö, johon sosiaalinen kanssakäyminen on kielellisesti ”enkoodattu” (vrt. Heikkinen 2003, 2, 11–12; esim. Halliday 1978, 114, 125, 208; 1994; 1999, 5–6). Tutkimukseni nojaa vahvasti ajatukseen tekstistä, joka aina toimii kontekstiinsa nähden kaksisuuntaisesti ts. toisaalta kontekstiaan heijastaen ja toisaalta sitä rakentaen (vrt. Heikkinen 2003, 4; Valtonen 1998, 106–107).

puhekielten, välillä on alati produktiivinen osa kieltä. Eräs tuosta muutostilasta tässä ajassa varsin pistämättömästi kertova ilmiö on *se-* ja *hän-*pronominien vaihtelu.

Se- ja *hän-*pronominien² käyttöä määräävä normisto on tiukempi yleiskielessä kuin arkisempien kielimuotojen piirissä, ja niiden variaatio toimii nykysuomessa kielen rekisterin (ks. Halliday 1978; Heikkinen 2003) indikaattorina. Tämä merkitsee, että variaatio erottaa yhteisön rinnakkaisia kielenkäytön koodeja – tässä muodollista ja vastapoolinaan epämuodollista rekisteriä; yleiskielistä ja puhekielistä koodia – minkä vuoksi variaatio on tarkoituksellista ja merkitsevää. Kunkin variantin valinta kertoo kulloisestakin puhujasta, puhuteltavasta, puheenalaisesta tarkoitteesta ja puhetilanteesta. Variaatioon vaikuttavat myös puhekielelle ja yleiskielelle – erityisesti kirjakielelle – yhteisössä suodut prestiisit, eivätkä variantit siis ole keskenään tasaveroiset.

Havaitaan siis, että *se* ja *hän* eivät oikeastaan ole samanmerkityksiset vaan pikemmin lähisyonymiset ilmaukset, jolloin valinta niiden välillä on merkitystä tuottava: Variantit kantavat muutakin merkitystä kuin vain denotaationsa, jolla viitataan ilmauksen ensisijaiseen, yleisesti hyväksytyyn perusmerkitykseen. Denotaation lisäksi kullakin ilmauksella on konnotaatio, mikä kattaa merkityksen muut ulottuvuudet, kuten perusmerkitykseen konventionaalisesti liittyvät pragmaattiset, emotionaaliset ja kokemukselliset lataukset. (Allan 2007, 1047–1049; Skutnabb-Kangas 1981, 44.) Juuri konnotaation osalta *se* ja *hän* eroavat toisistaan.

Käännöksessä ei sovi sivuuttaa variaatioon kietoutuvia arvolatauksia. Variaatio on oikeastaan aivan kääntämisen ytimessä; onhan kääntäjän tehtävä löytää juuri se kaikkein oikein, sopivin vaihtoehto kielen tavalla tai toisella rinnakkaisista ilmauksista. Ei liene viisasta myöskään unohtaa, että käännösuomi on eittämättömässä vuorovaikutuksessa supisuomen kanssa muutenkin kuin kääntäjän työstäessä tekstiään. Käännöstekstit tulevat osaksi kohdekulttuurin tekstistöä (eivätkä aina edes ole tunnistettavissa ilmiselvästi käännöksiksi) ja siten vaikuttavat kulttuurin kielelliseen kehitykseen siinä missä alkuperäiset tekstit. Silti tästä vuorovaikutussuhteesta ei ole johdettavissa preskriptiivistä käskyä kääntäjän työhön, sillä kääntämättömän kielen ensisijaisuus ei ole mikään luonnonlaki. Kuitenkin jokainen valittu variantti on jossain suhteessa ympärillään vallitsevaan kielelliseen todellisuuteen, ja sen tiedostamista voidaan kääntäjältä edellyttää. *Se–hän-*variaatio on

² Tässä tutkimuksessa käsitellään vain pronominien yksikkömuotoja *hän* ja *se*: vastaavat monikkomuodot *he* ja *ne* on yksinkertaisuuden vuoksi rajattu tarkastelun ulkopuolelle, koska monikkopronominien variaatio eroaa yksikkömuotojen variaatiosta. Tiedetään esimerkiksi, että monikollinen *ne* on eräiden tutkimusten mukaan selvästi yksiköllistä *se-*vastinettaan yleisempi (Lappalainen 2010a, 288–289; vrt. Lappalainen 2010b; Paunonen 1995, 167, 175–176). Monikkomuodot ansaitsevat siten erillisen analyysinsa, mutta tässä tutkimuksessa sille ei ole sijaa.

siten monin tavoin kiehtova katsaus paitsi puheen ja kirjoituksen kohtaamiseen kohdetekstissä myös käännöskielen asemaan kieliyhteisössä laajemmin.

Muodollisia ja epämuodollisempia rekisterejä erottavana ilmiönä *se–hän*-variaation on mahdollista toimia fiktiivisessä tekstissä sangen hienovaraisena merkityksenantokeinona. Tekstin eri elementit vaikuttavat toisiinsa niin, että sama variantti tulkitaan eri tavoin eri konteksteissa ja vastaavasti konteksti muuttaa olemustaan sitä muodostavien osasten painosta. Esimerkiksi runsas tai yksinomainen *hän*-pronomini on arkisessa puheessa epätyypillinen, minkä vuoksi tämä variantti näyttäytyy eriskummallisena, kenties jopa vieraana – edustaako vastaavan runsas *hän* jotain muuta, kun sitä käytetään puhetta kuvaavassa tekstityksessä? Jos edustaa, miksi näin on? Muuttuuko konteksti *hän*-pronominin myötä muodollisemmaksi tai *hän*-pronomini puhetta edustaessaan epämuodollisemmaksi? Kun tarkastellaan variaation ja sen kontekstin suhdetta, voidaan tekstilingvistiikan tai tyyliintutkimuksen termein puhua kohosteisuudesta eli elementin erottumisesta – kohokuvion tavoin – ympäröivästä kontekstistaan (Kauppinen ja Laurinen 1988, 50; Enkvist 1975, 124–125; vrt. Saukkonen 1984, 111–119, ja käsite *merkitsin* s. 120–121). Tällaista kohosteisuutta voi edustaa hyvinkin piirre tai variantti, joka on esimerkiksi sosiaalisesti leimallinen tai jonka muu tunnusmerkillinen konnotaatio aktivoituu tietyssä käyttökontekstissa. Kun kontekstina on tekstitys, luo puheen ja kirjoituksen kontrasti tilaisuuden *se–hän*-variaation kohosteisuudelle. Kohosteisella *se-* tai *hän*-pronominilla voidaan pyrkiä kertomaan puhujasta, hahmosta, jotain tähdellistä hänen puheenparrellaan, sikäli kuin lukija tai kuulija sen sellaiseksi tulkitsee.

Puheen illuusio ja kääntäminen kytkeytyvät kumpikin ajatukseen autenttisesta ja tavalla tai toisella välitetystä kielestä. Kääntäminen itsessään on merkitysten välittämistä yhdestä systeemistä toiseen, ja puheen illuusiossa on kyse puheen välittämisestä kirjoituksen kautta. Erityisen voimakkaasti tutkimuksessani nousee silti esiin kysymys supisuomen ja käännössuomen – välitetyn ja välittämättömän – kielen eroista. Kuitenkin kun tarkasteltavan käännössuomen olotila on tekstitys, ongelmaksi muodostuu, millainen supisuomen teksti korreloi käännöstekstityksen kanssa riittävällä tavalla, jos puheen illuusiota halutaan havainnoida verrannollisissa konteksteissa. Käännöstekstitykselle on vaikeaa osoittaa vastine Suomen omaperäisistä tekstilajeista. Esimerkiksi suomalaisen elokuvan dialogi ei ole täysin sopiva vertailukohta, koska sen verbaalinen viesti tuotetaan ensisijassa puheena, ei kirjoituksena, kun taas ohjelmatekstitys, eli suomenkielinen, kielensisäinen tekstitys, on puolestaan suunnattu nimenomaisesti kielenkäytön erityisryhmille kuten kuulovammaisille eikä siten käyttölaajuudessaan ja kulttuurisessa vaikutuksessaan vertaudu

kieltenväliseen tekstitykseen. Muut kirjoitetun fiktion lajit kuten suomalainen (tai suomeksi käännetty) kaunokirjallisuus eivät joudu yhdistämään puhetta ja kirjoitusta niin kouriintuntuvalla tavalla kuin tekstitys, jolloin niiden puheen illuusio muodostuu kerrassaan eri tavoin. Suomenkielinen kaunokirjallinen teksti antaa kuitenkin suuntaa fiktiivisen puheen esittämiseen kirjoituksen keinoin. Fiktiivisyys on keskeistä tekstin tarkoituksenmukaisuuden arvioinnissa, sillä av-teksteillä voidaan olettaa olevan esteettisiä ja taiteellisia päämääriä, jotka eivät samalla tavoin koske ihmisten jokapäiväistä puhetta ja joita esimerkiksi elokuvassa pyritään toteuttamaan myös kielen keinoin. Sitä paitsi fiktiivisyydestä ja tekstilajista on käännökseen ja käänösprosessiin konkreettisia teknisiä, rakenteellisia ja ilmaisullisia seuraamuksia.

Tässä tutkimuksessa priorisoin rajauksessani ennen kaikkea autenttisesti käytetyn suomen, koska haluan peilata *se-hän*-variaation kohdalla juuri tätä rajapintaa. Nostan esiin fiktion ominaista tarkoituksenmukaisuutta ja tekstityksen realiteetteja, sikäli kuin ne vaikuttavat puheen illuusion ja *se-hän*-variaation toteutumiseen, mutta korostan kaiken aikaa tavallisessa arjessa puhutun suomen relevanssia kysymyksenasettelulleni. Tarkemmin ottaen tarkastelen *se-hän*-variaatiota osana puheen illuusion toteutumista englannista käännettyissä kohdeteksteissä. Käsittelen variaatiota siis ensinnä suhteessa kohdekielen systeemiin. Lähtökohtana on käännöskielen paikka ja lingvistinen erityislaatu suomen kielen kentässä, joskaan lähdetekstiäkään ei unohdeta. Kohdekielisysteemille alisteisena tasona käsitellään variaation suhdetta valitun aineiston ominaisiin konteksteihin, tekstissä synnyttäviin kielenkäyttötilanteisiin, jotka määritelmällisesti ovat multimodaalisia – olisihan lopulta järjetöntä tarkastella av-tekstiä vailla ääntä ja kuvaa. Pyrin selvittämään, millä tavoin *se* ja *hän* osallistuvat tekstin puheen illuusion luontiin ja millaista suomea on niiden indikoima käännöskieli. Lähestyn aineistoa tekstianalyysin eli kielitieteellisen tekstintutkimuksen keinoin (Heikkinen 2003, 17–18) eritellen tekstin sosio- ja tekstilingvistisiä ominaisuuksia sekä niiden yhteyttä tekstin rekisteriin.

Se-hän-variaatioon ja av-käännökseen liittyy vahvasti prestiisin käsite. Ihmisviitteinen *se*-pronomini, puhekielen piirteiden käyttö kirjoituksessa, audiovisuaaliset tekstit ja käännöstekstit ovat kukin itsessään ilmiöitä, jotka eivät nauti ajassamme suurinta mahdollista arvostusta, kun niiden vastapainoksi otetaan esim. *hän*-pronomini, yleiskielen normeja noudattava kirjoitus, kaunokirjalliset tekstit ja supisuomalaiset tekstit. Tutkimukseni aiheessa risteävät normit, jotka eivät välttämättä tue kääntäjän autonomiaa tekstintuottajana tämän variaation toteutuksessa ja jotka vaikuttavat lukijoiden näkemyksiin tekstistä.

Tutkimukseni etenee kahden taustoittavan teorialuvun kautta aineiston käsittelyyn. Ensin käyn läpi puheen illuusiota suomalaisessa tekstityksessä luvussa 2. Asetan rinnakkain tekstitysten luonteen hybridisenä tekstilajina, kääntäjän tavoitteen tuottaa tarkoituksenmukaista suomen kieltä ja puheenomaisuuksien käyttöä määrittävät normit. Luvussa 3 esittelen *se-* ja *hän-*pronomineja ja variaation suhdetta suomalaiseen kirjoitukseen ja puheeseen sekä englannin kieleen. Siirryn aineistoni ja tutkimusmenetelmäni kuvaukseen luvussa 4, ja samaisessa luvussa käsittelen myös aineistoanalyysini. Lopuksi luvussa 5 vedän yhteen tutkimukseni tulokset ja johtopäätökset.

2. Puheen illuusio tekstityksessä

Puheen illuusiosta puhutaan, kun syystä tai toisesta on tarve luoda mielikuva puhutusta kielestä kirjoituksen keinoin. Puhuttua kieltä esitetään eli representoidaan kirjallisessa tekstissä kirjallisin keinoin, minkä tuloksena syntyy tekstiin jossain määrin puheenomainen ja kirjoitetusta kielestä poikkeava vaikutelma. Näin representaatio määrittyy oikeastaan sen oppositiona autenttiseen kieleen: siinä missä ns. tosielämässä puheakteja suoritetaan (*”performed”*) spontaanisti, representaatio on noiden puheaktien mukailua (*”simulated”*) harkitusti ja temporaalisesti rajoitetusti (Pavesi 2008, 80). Representoitava ilmaus voi olla alun perin tuotettu puheena ja olla sittemmin uudelleenkirjoitettu (vrt. Hiidenmaa 2003, 100; Oittinen 2000; 2004) kirjalliseen asuun olemassa olevan puheen kuvaksi, kuten haastattelun pohjalta laadittu lehtijuttu. Puheen illuusiosta on kyse myös silloin, kun itse kuvattava puhe on illuusio, tai fiktio, eli illuusio tuotetaan alun alkaen kirjoitettuna sillä tarkoituksella, että se edustaisi ja simuloisi tekstissä puhetta. Tällaista on esimerkiksi kaunokirjallisuuden dialogi, jolla ei ole esikuvanaan autenttista puhuttua tekstiä, tai audiovisuaalisten tekstien dialogi, joiden puhe perustuu käsikirjoitukseen. Edelleen puheen illuusion ottavat oman kantansa näiden käännökset, jotka sovittavat yhteen eri kielten, eri kulttuurien ja eri kielimuotojen ominaisia illuusioita. Kaikkia näitä esityksiä, representaatioita, yhdistää jonkin asteinen puheenomaisuus tai puheen ilme.

Tekstittäen käännettyssä elokuvassa on kahdenlaista representoitua puhetta (Pavesi 2008, 79–80), joiden illuusioiden eriluonteiset (Herbst 1997, 291; vrt. Nevalainen 2003, 2): ensinnä käsikirjoitukseen perustuva, näyttelijän lausuma lähdekielinen puhe ja toiseksi siihen pohjautuva käänös, kuvaruudulla näytettävä kohdekielinen tekstitys (Gottlieb 1997, 309). Tekstityksessä vallitsee ainutlaatuinen multidiskursiivinen jännite, joka syntyy vastakkaisten kielen, tekstin ja kulttuurin ilmiöiden kohtaamisesta. Interlingvaali eli kieltenvälinen tekstitys merkitsee tulkittamisprosessia, jossa puhuttu lähdekielinen dialogi muuntuu kääntäjän käsissä kirjoitetuksi kohdekieliseksi tekstiksi ruudulla. Interlingvaalisuuden ohella tekstittämisessä tapahtuu siis myös intersemioottista käännoä, ja Assis Rosa (2001, 214) erittelee viestinnän semioottisen eli merkitsemistävän muutoksen neljään osaan:

- 1) Ilmaisuväline: puheesta ja eleistä kirjoitukseksi
- 2) Kanava: vokaalis-auditiivisesta visuaaliseksi
- 3) Signaalien muoto: foonisesta graafiseen

4) Koodi: puhutusta verbaalisesta (ja non-verbaalisesta) kielestä kirjoitetuksi verbaaliseksi kieleksi

Lähdetekstistä kohdetekstiin siirrytään tekstittämisessä yhtäaikaaisesti usealla tasolla, minkä ansiosta kohdetekstin olemus on monin tavoin erityinen. Assis Rosan kuvaukseen onkin hyvä yhdistää Gottliebin (1997, 311) typologia, jonka mukaan tekstitys määritellään seuraavien ominaisuuksien avulla:

- 1) Kirjallinen luonne. Muista audiovisuaalisista käännöslajeista kuten dubbaus eroten tekstitys on kirjoitusta.
- 2) Additiivisuus. Käännöksen verbaalinen materiaali lisätään lähdekieliseen tekstikokonaisuuteen.
- 3) Synkronisuus. Käännös esitetään yhtäaikaisesti alkuperäisteoksen kanssa.
- 4) Ohimenevyys. Audiovisuaalisen tekstin luonteeseen kuuluu sen soljuva esitystapa, joka on vastaanottajan hallinnassa jokseenkin vähemmän kuin esim. kaunokirjallisessa tekstissä.
- 5) Polyseemisyys. Kohdekielinen tekstitys kattaa audiovisuaalisen tekstikokonaisuuden monista vuorovaikuttavista tasoista vain yhden, verbaalis-kirjallisen.

Audiovisuaalisen tekstin kääntäjän on otettava huomioon monenlaisia tekijöitä, jotka luovat käännösprosessiin haasteita ja vaikuttavat puheen illuusioon eri tavalla kuin esimerkiksi käännetyssä kaunokirjallisuudessa. Yksi keskeisistä tekstitysten puheenomaisuuden tunnusomaisista parametreista on tekniset olosuhteet (Baños-Piñero ja Chaume 2009; Fawcett 2003, 145–148; Pettit 2005): Ruutuun mahtuu hyvin rajallisesti kielellistä informaatiota, jolta vielä vaaditaan tarkkaa synkroniaa ohjelman rytmin kanssa (Díaz Cintas ja Remael 2007, 90–91; Fawcett 2003, 148; Gottlieb 1997, 311; Karamitroglou 1998), mikä edelleen ohjaa kääntäjää hylkäämään spontaanille puheelle ominaiset rönsyilyt, haparoinnit, elliptisyydet ja täytesanat mahdollisina representoinnin välineinä (ks. esim. Aaltonen 2002, 121; Assis Rosa 2001, 218; Fawcett 2003, 146–148; Jantunen 2004a, 570; Tiittula 2000, 5; Vertanen 2007, 153; vrt. Lehikoinen 1995) sekä ylipäänsä kannustaa ytimekkääseen ilmaisuun ja tekstitykseen päätyvän materiaalin toimittamiseen (Assis Rosa 2001, 218; Lahikainen-Lindén *et al.* 1998; Pettit 2005; Vertanen 2007, 153; vrt. Hatim ja Mason 1990, 21–22).

Käsillä olevan tutkimuksen kannalta tähdellisintä eivät varsinaisesti ole tekstitysten tekniset realiteetit. Kyse on pikemmin sen lopputuloksen luonteesta, johon *se* ja *hän* osaltaan kontribuoivat; siitä, miten ja miksi puheen illuusio muodostuu kaltaiseksi ja eritoten supisuomalaisesta kielestä poikkeavaksi. Puhe ei fiktiivisessä, kirjoitetussa tekstissä koskaan näyttäydy täysin samanlaisena

kuin ympärillämme havaittava autenttinen puhuttu kieli, koska niin puheen muoto kuin sen funktio poikkeaa kussakin viitekehyksessä, ja tämä pätee vähintään yhtäläisesti käännöskielessä, jossa kohtaavat kahden kielen omat fiktiiviset puheet.

Tekstittäjällä on punnittavanaan lähdetekstin käsikirjoitettu puhe ja kohdekielen kirjalliset ja suulliset ilmaisutavat, mikä on eräs niistä intersemioottisista tekijöistä, joilla on seurauksia yksittäisten varianttien ja niistä muodostuvien kielimuotojen valintaan. Kääntäjä etsii yhtymäkohtaa lähdetekstin kielimuotojen ja kohdekielen järjestelmän välillä ottaen huomioon mm. historiallisia, alueellisia, sosiokulttuurisia ja tilanteisia tekijöitä. (Assis Rosa 1999, 319; Assis Rosa 2001, 213.) Kertoo av-teksti sitten lontoolaisen lähiön nuorisosta tai vaikkapa Amerikan etelävaltioista 1950-luvulla, on suomen kielestä haasteellista löytää niiden ominaisille kielimuodoille sellaisia vastineita, jotka on mahdollista toteuttaa tekstityksessä ja jotka eivät häivyttä lähdetekstin puheen viestimiä sosiaalisia merkityksiä. (Assis Rosa 2001, 214–215). Erityisesti tekstityksissä niiden additiivis-synkronis-polyseemisen luonteen johdosta tämä on merkittävä tekijä puheen illuusion rakentumisessa, kun puhe ja sitä representoiva kirjoitus esitetään yhtäaikaaisesti ja rinnakkain, kaikenlaisille kontrasteille alttiina.

Muutos puheesta kirjoitukseksi luo jännitteitä representaatioon myös intralingvaalisti eli kielensisäisesti. Puhutulla ja kirjoitetulla kielellä on eriävät kulttuuriset asemat kohdekielessä, ja puheen representoinnissa asettuvat vastakkain näihin kahteen kielimuotoon – puhuttuun ja kirjoitettuun – kulttuurissa kohdistetut konventiot ja normit, erilaiset tavat kunkin kielimuodon käyttäytyä eri funktioissa. Tämä liittyy siihen, miten kielellinen variaatio toteutuu tekstissä eli miten kielen merkityspotentiaalista valikoituu representaatioon tiettyjä variantteja muiden mahdollisten sijasta; millaisista elementeistä puheen illuusio koostuu ja mistä se ei koostu.

Luemme tällaisia monitasoisia illuusioita päivittäin televisiota ja elokuvia katsellessamme (Jantunen ja Eskola 2002, 184; Vertanen 2007, 149). Tulkintaamme vaikuttaa paitsi maailmantieto myös tekstilajeja koskevat odotukset: puheen illuusio on intertekstuaalista, koska kulttuurissa syntyy sitä koskevia säännönmukaisuuksia, konventioita ja normeja, jotka edelleen vaikuttavat siihen, miten kirjoittajat puheen illuusioita tuottavat ja miten illuusioita luetaan (Assis Rosa 2006, 102; Hiidenmaa 2003, 241–255, 263–265; Mielikäinen 1989, 90; Tiittula 2000; Tiittula ja Nuolijärvi 2007, 387; Toury 1995, 224–225); mitkä seikat esimerkiksi tekstityksen puheen illuusiossa ovat odotuksenmukaisia ja mitkä eivät.

Vaikka tekstityksen puheen illuusion luonne on teknisistä syistä lähtökohtaisesti viitteellinen, tulee alati ottaa huomioon, että puhe ja sen kielellinen rekisteri ovat käänteentekevässä roolissa karakterisaatiossa ts. henkilöhaahmojen luonnehdinnassa (Englund Dimitrova 1997, 57–58; Mielikäinen 1989, 91–97; Seppi 2002, 29) ja koko audiovisuaalisen teoksen stilistisen vaikutelman luonnissa (Herbst 1997, 294–295; Pettit 2005; vrt. Ingo 1990, 68). Kääntäjän on vältettävä tinkimästä lähdetekstin ilmaisun omaleimaisuudesta, vaikuttavuudesta ja uskottavuudesta millään raskauttavalla tavalla (Vertanen 2007, 150, 153; vrt. Baños-Piñero ja Chaume 2009; Herbst 1997, 294–297; Pettit 2004; 2005).

Tekstittäjän haaste on luoda suvereeni versio tekstistä, niin että tekstitystä määrittävät uskottava illuusio puheesta ja mielekäs suhde alati läsnä olevaan lähdetekstiin. Mahdollisiksi komplikaatioiksi muodostuvat suomen kieltä, käännöksiä ja tekstityksiä ohjaamaan pyrkivät, keskenään ristiriitaiset tendenssit ja normit. Tiettyjen teknisten rajoitteiden sisällä kääntäjällä on mahdollisuus hallita käännoistään ohjailevia tekijöitä ja priorisoida oman harkintansa mukaan yhteensovittamattomia normeja, ja näiden harkintojen lopputuloksena *se-* ja *hän-*pronominien esiintyminen – ja panos puheen illuusioon – pitkälti määräytyy.

2.1. Valikoiva, tarkoituksenmukainen representaatio

Puheen illuusion luominen kirjoituksessa ei ole yksiselitteinen merkistön vaihto (vrt. Hatim ja Mason 1990, 43; Tiittula 1992, 48), mm. koska puhe ja kirjoitus ovat viestintäsystemeinä niin erilaiset, eikä suorien vastineiden käyttäminen siten ole aina relevanttia, jos se on edes mahdollista. Puhekielillä ei ole standardoituja, kirjoitettuja muotoja samaan tapaan kuin yleiskielellä, eikä puhekielten ja yleiskielen välille siten ole muodostunut yhteisesti hyväksytyjä vastaavuuskaavoja, minkä tähden puheen illuusion luomiseen ei ole yhtä kaavaa (Englund Dimitrova 1997, 123; Hiidenmaa 2003, 253; Suojanen 1979, 402; vrt. Juva 1998). Kun puhekielten kirjallinen esitys on vain vähäisissä määrin vakiintunutta, on fiktiossa luontevaa hyödyntää puhekielen piirteitä nimenomaan stilistisenä välineenä, jonka voima piilee sen kontrastissa standardoituun kirjalliseen ilmaisuun (Englund Dimitrova 1997, 123). Kullakin kirjoittajalla, kussakin tekstissä, on lopulta mahdollisuus valita se keinojen yhdistelmä, jolla puheenomaisuutta ilmaistaan.

Fiktion puheen ominaislaatuun vaikuttaa taiteellisia ja kielellisiä tekijöitä. Taiteelliset rajoitukset koskevat tekstin sisältöä ja esitysmuotoa, kun taas kielelliset tekijät sanelevat tekstin varsinaisen toteutuksen eli sen, mitä kyseisen kielen keinoja representoinnissa hyödynnetään. (Englund

Dimitrova 1997, 51.) Puheen illuusion keinovalikoimaa koostettaessa ei ratkaisevaa ole yksinkertaisesti se, onko puheen elementille olemassa mahdollinen kirjallinen muoto – määräävämpää on, palveleeko elementti puheen illuusiolle tekstissä ja kieliyhteisössä suotua funktiota (vrt. Pavesi 2008, 82). Fiktiivisen puheen tarkoituksenmukaisuus on erilaista kuin autenttisen puheen ensinnä juuri siksi, että fiktio on kirjoittajan keskitetty, rajallinen näkemys todellisuudesta ja fiktion puhe on siten nähtävä tuon näkemyksen valossa, esteettisesti motivoituneena aktina, jota myös ympäröivä tekstikulttuuri ohjaa.

Kun puhutaan variaatiosta, jonka ulottuvuudet ovat pohjimmiltaan sosiaalisia ja tekstilingvistisiä, on tarkastelulle relevanttia kuitenkin ennen muuta kielellinen taso (Englund Dimitrova 1997, 51): niin omalakisista kuin fiktion kieli voikin olla, ei se esiinny tyhjiössä vaan sillä on oletettava olevan myös relevanssia suhteessa autenttiseen kieleen, kieliyhteisön ominaisiin tapoihin toteuttaa variaatiota suhteessa konteksteihin, puhetilanteisiin ja funktioihin (vrt. Baños-Piñero ja Chaume 2009; Hatim ja Mason 1990, 43; Pavesi 2008, 82, 94). Ilman kielellisiksi luokiteltavia ilmiöitä ei myöskään puheen representaation taiteellinen taso olisi mahdollinen. Erityisesti *se-hän*-variaatio tapahtuu autenttisessa kielessä siksi vallitsevasti sosiaalis-tekstuaalisin perustein, että fiktiivisiä esiintymiä olisi vaikea olla peilaamatta myös autenttisiin, mikä on käänöksissä huomioitava siinä missä supisuomalaisissa teksteissä.

Kun tarkastellaan lähemmin puheen representaation tarkoituksenmukaisuutta fiktiivisessä tekstissä, keskeiseksi nousee epäilemättä puheen ja hahmojen suhde, erityisesti kielellinen karakterisointi (Englund Dimitrova 1997, 57–58; Mielikäinen 1989, 91–97; Seppi 2002, 29). Fiktiossa puhe, tyypillisesti hahmojen välinen dialogi, on tekstiä väkevästi määrittävä elementti, jonka avulla välitetään monimutkaisia merkityksiä ja vaikutelmia, ja siksi puhe voi av-tekstissä ratkaisevasti vaikuttaa fiktioksi tietämämme tekstin uskottavuuteen (Baños-Piñero ja Chaume 2009; Herbst 1997, 294–297), niin että löydämme yhtymäkohtia havaitsemaamme todellisuuteen ja sitoudumme välittämään tekstistä.

Av-tekstissä puheen representaatio on toki osa suurempaa karakterisoivaa kokonaisuutta, joka sisältää lisäksi mm. puheen ei-kielelliset ominaisuudet, hahmon ulkoisen olemuksen ja käyttäytymisen, eleet, asennoitumiset ja miljööt sekä kanssakäymiset muiden hahmojen kanssa (Aaltonen 2002, 120; Bacon 2004, 172–173; Tiittula 2000, 5), ylipäänsä monenlaiset visuaaliset ja auditiiviset signaalit, jotka välittävät katsojalle tietoa hahmosta (Pettit 2004). Kuitenkin puhe ja sitä muodostavat yksittäiset kielellisen tason elementit ovat tärkeitä karakterisoivia tekijöitä av-

teksteissä (Aaltonen 2002, 120; Pettit 2005) ja tietenkin kääntäjän ominta sarkaa. Kääntäjä hyödyntää repertoariaan ja kielentuntemustaan sekä stereotyyppioita kielenkäytön ja kielenkäyttäjien säännönmukaisuuksista, kuten sitä, miten sukupuoli, koulutustausta, asuinpaikka, ikä, arvomaailma tai luonteenpiirteet näkyvät yksilön kielessä (Mantila 1997, 6–9; Mielikäinen 1980, 23–24; Paunonen 1995, 172–176; Tiittula 2000, 47; vrt. Englund Dimitrova 1997, 57–58, 63; Rintala 1979, 385). Kirjoittaja valikoi kielen merkityspotentialista sellaisia piirteitä, joiden hän katsoo rakentavan hänen kulloinkin tarkoittamaansa vaikutelmaa ja luonnehdintaa.

Siinä missä yksikielisessä kontekstissa eli alkuperäistekstissä kirjoittaja tavoittelee hahmon kuvitellun äidinkielen ja tämän kielellisen karakterisaation harmoniaa oman kielitajunsa perusteella, kääntäjä karakterisoi epäsuoremmin. Kohdeteksti tapailee sitä, miten englantilainen hahmo puhuisi, jos olisikin suomalainen, tai miten suomen kielellä voisi ilmentää hahmon englantilaista idiolektia. Englund Dimitrova (2004, 121) tiivistää pulman siihen, että kääntäjältä lähtökohtaisesti puuttuu välineistöään ainakin osa niistä lähdekielen piirteistä, jotka omassa nimenomaisessa kulttuurissaan toimivat esimerkiksi aluevarieteetin (aluemurre), sosiolektin (kuten yläluokan kieli, nuorten kieli, etnisen ryhmän kieli) tai idiolektin (yksilömurre eli jokaisen henkilön uniikki puheenparsi) indikaattoreina. Yhtä lailla ongelma pätee myös päinvastoin, kun lähdeteksti ei ilmiselvällä tavalla motivoi valitsemaan kohdekielen potentiaalisia, ominaisia, kohosteisia piirteitä (ks. s. 14, 28). Kieliaineksessa on siis kielestä ulospäin osoittavia, kuten ajallisesti ja paikallisesti spesifejä, konnotaatioita. Konnotaatio kohdistuu Englund Dimitrovan (mts. 121) mukaan kuitenkin myös kieleen itseensä – konnotaatiot kuuluvat tiettyyn kieleen ja niistä neuvotellaan tietyn kieliyhteisön parissa. Siksi yksittäistä piirrettä semanttisesti vastaava aines jossain toisessa kielessä ei välttämättä ole konnotatiiviselta olemukseltaan vastaava (Ingo 1990, 69). Esimerkiksi useassa kulttuurissa tunnetulla etanalla on erilaisia sivumerkityksiä eri kielissä: suomessa *etana* sisältää potentiaalisen merkityksen 'hidas', ranskassa *escargot* merkityksen 'herkullinen' ja saksassa *Schnecke* on 'inhottava' (Vehmas-Lehto 1999, 24–25). Voidaan siis yleisemmin muotoilla, että kielet sijoittavat merkityksiä eri kohtiin omia systeemejään (vrt. Jantunen ja Eskola 2002, 188–189; Ingo 1990, 69) – ja siksi myös puhetta representoivat piirteet ovat eri kielissä luonteeltaan erilaiset niin kuin niistä muodostuvat illuusiotkin.

Kyseessä on klassinen käännösongelma, jonka purkamiseen Toury (1995) on tarjonnut työkaluiksi adekvaattisuuden (*adequacy*) ja hyväksyttävyyden (*acceptability*) käsitteitä. Adekvaattisuus viittaa lähdetekstinormien noudattamiseen, hyväksyttävyys puolestaan kohdekuulttuurissa vallitsevien normien pitämiseen ensisijaisina. Audiovisuaalisen tekstin kyseessä ollessa – lähdetekstin ollessa

alati läsnä, kun käännoästä vastaanotetaan – on näiden kahden lähtökohtaisen alkunormin (*initial norm*) välillä luoviminen hyvinkin relevantti kysymys (Assis Rosa 2001, 215; vrt. Chesterman 2007, 357–361). Kyse on siis siitä, missä määrin kääntäjä valitsee noudattaa lähdetekstin tekemiä valintoja muodon tai vaikutelman osalta. Kun kääntäjä pitäytyy lähdetekstin muodossa silloinkin, kun kohdekielessä vastaava merkitys sijoittuisi tyypillisesti eri kohtaan kieltä, edustaa tuo valinta adekvaattisuutta. Kun puolestaan kääntäjä poikkeaa lähdetekstin muodosta siirtääkseen tekstin siltä osin lähemmäs kohti kohdekielen ominaista ilmaisutapaa, on kyseessä tourylaisittain hyväksyttävä käännösratkaisu.

Fiktiivisen puheen kirjoittaminen on siis valikointia, tulkitsemista ja muokkaamista siitä merkityksenantopotentialista, joka kirjoituksella on (Hiidenmaa 2003, 253); kielenkäytön koodien soveltamista niin, että representaation piirteet tukevat hahmolle ja teokselle laajemmin haluttuja ominaisuuksia, joiden edelleen odotetaan olevan tietyllä tavoin tunnistettavia katsojille. (Hatim ja Mason 1990, 43, 47, 50–51; Hiidenmaa 2003, 248, 250, 259–260; Tiittula 1992, 47–48.) Kyse on usein sopivan variantin valitsemisesta sävyllään erilaisten lähisyronyymien joukosta, koska kunkin variantin konnotaatiot implikoivat erilaista rekisteriä ja esimerkiksi erilaista muodollisuusastetta ja ovat eri tavoin odotuksenmukaisia kirjoitetussa tekstissä (Anhava 2000, 34–35; Assis Rosa 2001, 214–215; Hatim ja Mason 1990, 43, 47, 50; Heikkinen 2011; Hiidenmaa 2003, 263–265; Mantila 1997, 10; vrt. Schäffner 2003, 35). Näin esimerkiksi muodollista ääripäätä edustaa yleiskielen ja kirjoitetun kielen normeja mahdollisimman tarkasti noudattava variantti kun taas epämuodollisuus ilmenee mahdollisimman paljon puheen ja puhekielen piirteitä ilmentävänä varianttina (Englund Dimitrova 1997, 62–63; 2004, 134; Fawcett 2003, 162–163; Hatim ja Mason 1990, 47).

Piirteiden erilaiset yhdistelmät ja taajuudet antavat kirjoittajalle mahdollisuuden säädellä ratkaisevasti koko tekstin sävyä ja hahmoista näiden puheen kautta syntyvää vaikutelmaa (Fawcett 2003, 162–163; Hatim ja Mason 1990, 47). Puheen illuusion haaste on löytää tasapaino näiden äärien välillä eli se kirjallinen kielimuoto, joka on taiteellisesti uskottava ja tunnistettava puheen indikaattori mutta joka toimii moitteettomasti kirjallisena tekstinä omassa kontekstissään. Kirjoituksessa on lopulta käytössä vain kirjoituksen keinot (Kalliokoski 1998; 188, 213; Tiittula 2000, 5), ja kuitenkin tuosta kirjoituksen potentialista on mahdollista valita puheen illuusiota tukevia elementtejä ja toisaalta jättää valitsematta leimallisimmin kirjoitettuun kieleen ja yleiskieleen kuuluvia piirteitä.

Puhutun ja kirjoitetun kielen ominaiset piirteet eivät tekstityksissä aina kohtaa kitkatta. Tälle voidaan löytää syitä niin puheen ja kirjoituksen eriävistä kulttuurisista asemista, tekstitysten verrattain vähäisestä arvostuksesta kuin käännöstoiminnan universaaleista ominaisuuksista.

2.2. Mikä on hyväksyttävää illuusiota?

Fiktio kirjoittaja ei puheen illuusiota laatiessaan käytä puhekielen variaatiopotentiaalia kokonaisuudessaan (Englund Dimitrova 2004, 134–135; Nevalainen 2003, 4–5; Suojanen 1979, 379), vaan valikoi, jotta teksti tuo mahdollisuuksien mukaan ilmi puhujien taustat, motiivit ja tunteet ilman puhekielen leimallisimpia ja siten kirjoituksessa harvinaisimpia variantteja, jotka tekstityksessä olisivat vaikealukuisia (Assis Rosa 2001, 215–218; Vertanen 2007, 153) tai toisaalta liian maantieteellisesti tunnusmerkkisiä (Englund Dimitrova 1997; 2004; Jantunen 2004a, 562–563; Nevalainen 2003, 3–5; vrt. Hjort 2006, 79). Tekstityksissä ei esimerkiksi näekään kovin usein puheessa varsin käytettyjä pikapuhemuotoja ja -fraaseja kuten *mee* (pro *mene*) tai vaikkapa *mä, sä* (pro *minä, sinä*), saati sellaisia kuin *ottasikmä ~ ottasitsää ~ ottasikko nää* (pro *ottaisitko sinä*).

Autenttisen puheen piirreraportaarista ei ole tarpeen omaksua leijonanosaa, jotta illuusio on uskottava, sillä imitointi ei ole ongelman ydin (Baños-Piñero ja Chaume 2009): Kyseenalaisempaa on käännösten systemaattinen tendenssi lieventää ja häivyttää lähdetekstin ei-standardinmukaista ilmaisua. Tiedetään, että kääntäjät käyttävät suomen ilmaisupotentiaalia supisuomen kirjoittajia suppeammin (Jantunen ja Eskola 2002, 202), mikä merkitsee esimerkiksi vähäisempää kielen variaation hyödyntämistä ja taajempaa yleiskielen standardin noudattamista (Hiidenmaa 2003, 102). Siinä missä suomalaisen kirjallisuuden puhekielen käyttö on viime vuosikymmenten aikana vapautunut, käännöksissä puheen representointi ja puhekielisten elementtien käyttö ovat yhä normatiivisen tendenssin kohteita eli käännökset ovat muita tekstejä taipuvaisempia norminmukaiseen kieleen (Englund Dimitrova 1997, 62–63; Ingo 1990, 68; Juva 1998, 49–50; Länsimäki ja Koivusalo 1995; Nevalainen 2003, 3; Tiittula 2000, 11–12; Tiittula ja Nuolijärvi 2007, 392). Käännöksen puheen illuusio muuttuu, kun puhekielisyyys lievenee sekä suhteessa lähdetekstiin että – epäsuoremminkin – suhteessa kohdekielisiin alkuperäisteksteihin. (Englund Dimitrova 1997; Englund Dimitrova 2004; Nevalainen 2003, 3.) Lähdetekstin ei-standardisia, tunnusmerkkisiä ja luovia elementtejä häivytetään, eikä tilalle tuoda kohdekielen ominaisia leimallisuksia, jolloin tekstistä tulee konservatiivinen myös verrannollisiin kohdekulttuurin teksteihin nähden (Assis Rosa 1999; Assis Rosa 2001; Assis Rosa 2006; Baker 1993; Hiidenmaa 2003, 102; Jantunen 2004a, Nevalainen 2003, 3; Tirkkonen-Condit 2004).

Kääntäjän subjektiivinen harkinta ei yksin kata sen paremmin luettavuuteen kuin karakterisaatioon tai välittömämmin ideologiaan perustuvia puheen illuusion ratkaisuja (Fawcett 2003, 145–146), koska kääntäjät eivät toimi tyhjiössä vaan tietyssä sosiokulttuurisessa kontekstissa, jossa heidän teksteihinsä kohdistuu odotuksia. Tekstittäjä voi oman intertekstuaalisen kokemuspohjansa tai vaikkapa kääntäjänkoulutuksensa kautta omaksua kieliyhteisössä ylläpidettyjä konventioita ja asenteita sitä kohtaan, mitä puheen illuusion keinoja on enemmän, mitä vähemmän soveliasta käyttää ja miten tekstityksen lukija-katsojat saattaisivat illuusion keinoja tulkita. Tästä ilmiöstä kertoo varmasti esimerkiksi sellaisten varianttien vähäisyys tekstityksissä, jotka olisivat helppolukuisia ja jotka olisivat tunnistettavia, tehokkaita puheen illuusion rakentajia, kuten morfologiset variantit *sanonu* (pro *sanonut*) tai *suureks* (pro *suureksi*), tai ihmisviitteinen *se*-pronomini (pro *hän*). Tekstitysten hyvin rajallisen ajallisen ja spatiaalisen tilan vuoksi pienempää kirjainmäärää voisi luulla jopa suotuisaksi. Tekstitysten puheen illuusiota säätelemässä on siten muitakin tekijöitä, joita voidaan luonnehtia esim. ideologian, normien ja prestiisin käsitteillä (Assis Rosa 2001, 219–220; Fawcett 2003, 145–146; Lefevere 1992, 41; Schäffner 2003, 23).

Tällainen normatiivisuus on eräs käänöksissä yleisesti havaituista säännönmukaisuuksista eli käänösuniversaaleista, jotka erottavat käännettyä kieltä ei-käännetystä kielestä kieliparista riippumatta ja joita synnyttävät kääntäminen toimintana itsessään sekä se monisyinen konteksti, jossa käänöksiä laaditaan (Eskola 2002, 45, 51–52; Jantunen ja Eskola 2002; Tirkkonen-Condit 2004). Muita hypotetisoituja universaaleja ovat mm. eksplisiittistyminen ja yksinkertaistuminen sekä epätyypilliset leksikaaliset, syntaktiset ja tekstuaaliset frekvenssit (Eskola 2002, 51–52). Näiden lisäksi käänöksissä havaitaan kielen ns. uniikkiainesten (elementit joille ei ole yksiselitteistä vastinetta eli stimulusta lähdekielellä) aliedustusta (Tirkkonen-Condit 2004) sekä lähdekieli-interferenssiä, lähdekielen käänökseen aiheuttamia tahattomia frekvenssieroja (Jantunen ja Eskola 2002, 185; Nevalainen 2003, 3; Vehmas-Lehto 1989, 32). Säännönmukaisuuksista on puolestaan mahdollista päätellä jotain käänösnormeista, niistä tekijöistä jotka käänösprosessin taustalla vaikuttavat niin, että kohdeteksteihin syntyy näitä säännönmukaisuuksia.

Niin korostunutta kuin puhe onkin av-teksteissä, puheen illuusio on tekstityksissä vähintään yhtä voimakkaiden normien säätelemä kuin muissa käänösteksteissä: kohdekielisten tekstitysten on tapana normalisoida lähdekielistä ilmaisua (Assis Rosa 2001; Fawcett 2003, 161–163; Pettit 2005). Tekstitysten puheen illuusiota loiventumisesta kertovat esimerkiksi denotatiivisten merkitysten korostuminen konnotaatioiden ja sosiaalisten funktioiden kustannuksella, prosodisten signaalien

heikentyminen, käsillä olevan kontekstin eli tekstuaalisen kontekstin (pro laajemman kontekstin) korostuminen sekä vaillinaisten lauseiden, epäröintien, toistojen, puhuttelujen ja emfaattisten ilmausten (kuten voimasanat ja interjektiot) poisjätö (Assis Rosa 2001, 216).

Assis Rosa ja Englund Dimitrova ovat tutkineet käännösten normalisoitumista, ensin mainittu juuri tekstityksissä. Assis Rosan (2001, 215) mukaan keskeinen ongelma tekstityksessä noudatettavan normin kannalta on kohdekieltä äidinkielenään puhuvien eri moodeihin – puheeseen ja kirjoitukseen – liittämät prestiisiarvot, jotka länsimaisessa kulttuurissa rakentuvat lähinnä kirjoitetun, virallisen standardikielen ympärille. Standardikieli on yhteisössä erityisasemassa; suomalaisessa kulttuurissa on nähty väkevä yhteys kirjakielen ja sivistyksen, yhteiskunnallisen nousun sekä älykkyyden välillä (Hiidenmaa 2003, 234–238). Tällaisessa prestiisihierarkiassa kieli, joka on epämuodollista ja puhuttua, on toissijaista. Tästä ajatuksesta Assis Rosa (1999, 322; 2001) on johtanut vastakkaiset käännösstrategiat, sentralisoinnin (*centralization*) ja desentralisoinnin (*decentralization*). Sentralisointi tarkoittaa lähdetekstin sosiokulttuurisesti tunnusmerkkisten tai puhekielisten elementtien muuttamista normatiivisempaan suuntaan kohdetekstissä, desentralisointi vastaavasti näiden lähdetekstin elementtien säilyttämistä yhtä merkityksellisinä kohdetekstissä. Assis Rosa (2001, 215) asettaa dikotomiansa Touryn (1995) adekvaattisuus–hyväksyttävyyden yhteyteen, mihin se luontevasti ja intuitiivisesti istuukin: Sentralisointi on adekvaattisuuden alainen käsite, strategia jolla voi kutsua niitä käytännön toimia, jotka muuttavat käännöksen puheen rekisteriä muodollisiksi ja osaltaan toteuttavat käännöksessä adekvaattisuuden periaatetta; desentralisointi vastaavasti hyväksyttävyyden.

Englund Dimitrova (1997; 2004) on niin ikään havainnollistanut puheenomaisuuksien – erityisesti alueellisten varieteettien – kääntymistä kaunokirjallisissa teksteissä standardisemmiksi kuin ne ilmenevät lähdeteksteissään. Eräänä taustatekijänä hän nostaa (2004, 134–135) esiin lähdetekstin kielimuotojen normittuneisuuden merkityksen: lähdetekstin normittamattomat variantit tavataan kääntää kohdekielen standardoiduilla muodoilla, niin että erityisesti suulliset, tunnusmerkkiset ja yksilölliset kielimuodot (kuten aluemurteet ja sosiolektit) jäävät kohdeteksteistä pois ja tekevät niiden yleisvaikutelmasta muodollisemman. Englund Dimitrova (mts. 135) huomioi myös, että normitetun kielimuodon priorisointi edesauttaa kohdekielelle uniikeiksi koettujen ainesten vähäistä esiintyvyyttä käännöksissä (vrt. Tirkkonen-Condit 2004: 177–178). Assis Rosan tavoin myös Englund Dimitrova (1997, 62) pitää prestiisikysymyksiä keskeisinä selittävinä tekijöinä tällaisille tendensseille. Kääntäjien käsitykset omasta statuksestaan ja prestiisistään tekstintuottajina vaikuttavat siihen, kuinka rohkeaa ja omavaltaista heidän kielenkäyttönsä on suhteessa

kohdekieliyhteisön vallitseviin standardeihin ja korkeamman prestiisin tekstintuottajiin kuten suomalaisiin kirjailijoihin. Edelleen käännöksiä ohjaava prestiisi näkyy siinä, miten puheen representaation piirteiden konnotaatiot koetaan; toisin sanoen mitkä yksittäiset kielelliset valinnat ovat niitä, joihin kääntäjän ja esimerkiksi tekstittäjän prestiisi ”ei riitä”.

Eräs tekstitysten puheen illuusion sentralisoinnin kannalta merkillepantava oletus paljastuu, kun tarkastellaan kiroilun kääntämistä tekstityksissä. Taajaan esitetty väite kuuluu, että kiro sanat olisivat voimakkaampia kirjoitettuna kuin puhuttuna ja toisinpäin että ”pelkästään” puhuttuna ilmaistu kiro sana olisi teholtaan selvästi vähäisempi kuin kirjoitettuna (esim. Vertanen 2007, 153). Hjort (2006) suoritti kyselytutkimuksen, jossa kartoitettiin kääntäjien suhtautumista kiro sanojen kääntämiseen: peräti 93 prosenttia av-kääntäjistä piti kirjoitettua kiro sanaa väkevämpänä kuin puhuttua ja lievensi tai vähensi sen johdosta kohdetekstin kiroilua (mts. 77). Samankaltaisia otaksunia ja toimenpiteitä saatetaan hyvin kohdistaa myös tekstitysten puhekielisyyksiin ja yleisemminkin norminvastaisuuteen; mitään loogista syytähän ei ole sille, että tällainen säännönmukaisuus rajautuisi vain kiro sanoihin. On kuitenkin kyseenalaista, kestäkö otaksuna kirjoitetun sanan väkevämmyydestä tarkastelua, semminkin kun kyseessä on niin ohimenevä tekstilaji kuin tekstitys, ja koko oletus varmasti vaatisi tuekseen vastaanottotutkimusta. Ilman lisätodisteita on aivan mahdollista, että kyseessä on vain uskomus ja asenne, jota kääntäjäkoulutus, kollegat ja esimiehet välittävät eteenpäin. Kuitenkin samansukuisin väittein perustellaan varmasti monia yksittäisiä käännösratkaisuja, joissa lähdetekstin puhekielen piirre normalisoituu tekstityksessä. Väkevyys tai voimakkuus – kohosteisuudeksikin sitä voisi kutsua – kertoo lopulta elementin suhteesta kontekstiinsa: voitaneen hyvällä syyllä olettaa, että epäodotuksenmukaiset elementit näyttäytyvät vastaanottajalle merkittävämpinä kuin odotuksenmukaiset.

Puheen illuusion mukana sentralisoituu tekstityksessä hahmojen karakterisaatiokin, jos kohdekielestä valitaan yleiskielen normin mukaisia piirteitä konnotaatioiden ja ekspressiivisten funktioiden väistyessä. Kielellisen karakterisaation edellytys kuitenkin on variaatio, onhan yksi karakterisaation tarkoitus hahmojen erottelu toisistaan, mikä vaatii vaihtoehtoja joiden välillä valita (Englund Dimitrova 1997, 57–58). Variaation suhteellisesta vähäisyydestä huolimatta kielellä silti karakterisoidaan myös käänöksissä ja tekstityksissä, mutta karakterisaatioon kohdistuu tällöin enemmän rajoittavia normeja kuin supisuomalaisissa teksteissä. Eräs tunnettu seuraus käännösten ja niiden puheen representaation normalisoitumisesta on puhekielen piirteiden erikoistuminen tietynlaiseen karakterisaatioon: Koska puhutun kielen piirteiden käyttö kirjoituksessa oli pitkään enemmän tai vähemmän normin rikkomista, esiintymien ympärille muodostui tiettyjä funktioita ja

konnotaatiota, jotka edes pitkin hampain katsottiin hyväksyttäviksi. Yhäkin puhekieltä käytetään konventionaalisesti indikoimaan mm. alempia yhteiskuntaluokkia, juopumusta, hahmon (erityisesti sivuhenkilön) koomisuutta, tyhmyyttä tai oppimattomuutta. (Kalliokoski 1998, 188; Lakoff 1982, 243; Paronen 2004, 6.) Karkeasti ottaen siis matalan prestiisin kielenpiirteitä käytetään matalan prestiisin luonteenpiirteiden karakterisointiin, mikä entisestään madaltaa kielenpiirteiden arvostusta ja vaikuttaa kielteisesti niistä muodostuviin mielikuviin. Kuitenkin juuri puheen illuusion kannalta asetelma on mielenkiintoinen; autenttisissa puhetilanteissa prestiisi kääntyy näiltä osin pääläelleen, kun arjen puhetilanteessa käytetty yleiskielen standardin mukainen ilmaisu näyttäytyykin esim. teennäisyytenä tai jäykkyytenä (Anhava 2000, 35; Karlsson 1995, 168–169; Länsimäki ja Koivusalo 1995; vrt. Tiittula 2000, 12–13). Puolestaan ne samat yleispuhekielen piirteet, jotka esiintyvät useimpien suomalaisten kielenkäyttäjien arkipuheessa ilman mainittavia negatiivisia konnotaatioita tai seurauksia, on perinteisesti suomalaisessa puheen representaatioissa tulkittu osoitukseksi representoitavan heikkolahjaisuudesta tai kirjoittajan suoranaisestä pahantahtoisuudesta representoitavaa kohtaan, mikä osaltaan edesauttaa varauksellista suhtautumista niiden käyttöön representoinnissa, kenties niin fiktiossa kuin asiateksteissä (vrt. Haapanen 2010, 95–105; Heinonen 1997).

Muodollistuminen ei ole puheen illuusion, fiktiivisen karakterisaation tai yleisen käänöskaadun kannalta ongelmatonta (vrt. Pavesi 2008, 94). Puhekielisyyskysien tai puheenomaisuuden puutteen vuoksi käänöksissä mahdollisesti syntyvä kognitiivinen dissonanssi voi olla hyvinkin häiritsevää: Katsoin taannoin tosi-tv-ohjelmaa, jossa amerikkalainen teinityttö kertoi kameralle ikäistensä ulkonäköpaineista, paineesta olla *pretty*, joka tekstityksessä kääntyi *sieväksi*. Tosi-tv sijoittuu genrenä jonnekin käsikirjoitetun fiktion ja dokumentin välimaastoon, koska se sisältää osin käsikirjoitettua materiaalia. Täysi autenttisuus ei siis ole välttämätöntä. Voitaneen kuitenkin todeta, että tällainen käänös luo puhujasta oudon pikkuvanhan vaikutelman, mitä kyseisen tytön olemus ja nuoren tytön suuhun hyvin istuva *pretty* eivät tue. Nykypäivän teini-ikäisen puherepertoaarissa *sievä* on päinvastoin epätodennäköinen leksikaalinen valinta, suorastaan eriskummallinen. Kyseinen variantti olisi kohosteinen elementti täysin fiktiivisessäkin tekstissä, ja sen käyttö tällaisessa kontekstissa heikentää puheen illuusion uskottavuutta.

Jos tekstissä on tarkoitus vallita luonteva ja uskottava puheen illuusio, ei puheen piirteitä voi jättää käyttämättä. Puheen piirteiden puuttuminen dialogista on leimallista ja siten ohjaa lukijan tulkintaa tekstistä (Tiittula 2000, 12–13). Jos puheenomaisuus on eritasoinen eri hahmoilla niin, että esimerkiksi yksi hahmo tai jokin joukko käyttävät muodollisempaa kieltä kuin muut, voi illuusion

vaihtelu olla perusteltu ja tehokaskin karakterisoinnin apuväline. Jos puolestaan puheenomaisuus puuttuu yhtäläisesti kaikkien hahmojen representaatiosta, voi koko tekstistä syntyä teennäinen vaikutelma (Tiittula 2000, 12–13; vrt. Anhava 2000, 35; Länsimäki ja Koivusalo 1995). Puhekielen puute niin kuin liioiteltu, litteraatiomainen puhekielisyyskin on puhetta representoitaessa vaikeasti perusteltavissa.

Muokkaamisessa on oltava varovainen juuri siitä syystä, että tekstitys on harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta – kuten kertojääni, planssit ja muut kuvasta luettavat kirjoitetut tekstit – jonkin hahmon puhetta. Av-käännöksen tulee kunnioittaa lähdetekstinä toimivan dialogin ominaislaatua paitsi välitettyjen denotaatioiden myös tyylin ja tunnelman osalta. Lähdetekstin näppärän sanailun tulisi olla sitä myös kohdetekstissä, ja samaten lakonisemman ilmaisun tulisi niin ikään saada vastaava käännetty ilmiäsu. Tekstitys ei saa latistaa puheen representaatiota luettelomaiseksi referaatiksi, vaan heijastaa lähdetekstin nyansseja niin tarkkaan kuin mahdollista. (Vertanen 2007, 150–153.) Kääntäjä ei aina voi luottaa kuvan ja äänen kompensoivaan vaikutukseen.

Yksi syy käännösten yleiskielisyyteen supisuomalaisen ilmaisun vapautuessa voi olla tietoinen pyrkimys representoida vieraskielistä puhetta vieraana: ”Suomalainen pitää kaikkea ulkomaalaista jotenkin hienona ja panee ulkomaalaiset puhumaan käännöksissä ylikorrektia suomea” (Juva 1998, 50–51). Tekstityksiä voivat yleiskielistää paitsi tämä myös monet muutkin tekijät: tarve tiivistää tekstiä teknisten rajoitteiden tai luettavuuden vuoksi, huonot työskentelyolosuhteet, matala palkkaus, kiire, toimeksiantajan tahto ja työskentely tiiviisti lähdetekstin käsikirjoituksen kanssa. Huomionarvoista on myös tekstitysten marginaalisuus niin käännettävän av-tekstin kuin kulttuurin näkökulmasta. Tekstityksen pitäisi olla huomaamaton aputeksti, ei niinkään itsenäisesti merkille pantava kohde. (Assis Rosa 2001, 218–219; Ivarsson 1992, 10.) Merkityksellisenä on huomattava myös additiivisuuden ja synkronisuuden vaikutus: tekstitykset vastaanotetaan samanaikaisesti lähdetekstin kanssa, joten käännetyn teoksen katsojalla on koko ajan tilaisuus verrata ja arvioida lähde- ja kohdetekstiä (Assis Rosa 1999, 318). Tekstitys on audiovisuaalisen tekstin käännöstä, mutta käännöksiksi tekstitykset ovat varsin alisteisia näihin lähdeteksteihinsä nähden. Käännös esitetään av-tekstin rinnalla, pienenä osana kohdetekstin kokonaisuutta. Toisaalta tekstityksen rooli nimenomaan käännöksenä korostuu, sillä sen lähdeteksti on kaiken aikaa esillä, eikä tekstin ”käännöksisyys” pääse kenties unohtumaan samalla tavoin kuin esim. kaunokirjallisen teoksen vastaanotossa. Näin syntyy tilanne, jossa tekstitys on samanaikaisesti marginaalinen ja kohosteinen: marginaalinen av-tekstiin nähden ja kohosteinen käännöksenä. (Assis Rosa 1999, 318–319; 2001, 218.)

Tämä on kytköksissä tekstintuottajien sosiaaliseen hierarkiaan: kääntäjät ja kääntäminen ovat yhteiskunnassa keskimäärin näkymättömämpiä kuin esimerkiksi kirjailijat ja heidän tuottamansa kirjallisuus, ja sen seurauksena kääntäminen saa osakseen vastaavasti vähemmän huomiota ja arvostusta (Englund Dimitrova 1997, 62, vrt. Assis Rosa 2001, 218; Baños-Piñero ja Chaume 2009; Fawcett 2003, 145–146; Hatim ja Mason 1990, 13; Ivarsson 1992, 10; Nevalainen 2003, 11). Käännöstieteen parissa tämän on hypotetisoitu edesauttavan kääntäjien normatiivista ja normalisoivaa suhtautumista omaan työhönsä. Yleiskieli on kielellisen homogeenisyyden huipentuma ja erityisesti kirjoitetun ilmaisun normi, joten sen taajuus käännöskielen muotona ei ole järin yllättävää. (Englund Dimitrova 1997, 62–63; Tiittula ja Nuolijärvi 2007, 392.) Edelleen tekstitykset kuten myös ei-kirjalliset mediat yleensä ovat kulttuurisesti verrattain prestiisittömässä asemassa, jos vertailukohtana on ns. korkeakulttuuri. Älköön unohdettako sitäkään nykypäivänä taajaan toistettua huolta, että kieli ja kirjallinen kulttuuri ovat väistämättömästi tuhoutumassa, minkä normittamaton kieli, ei-kirjallinen media ja käännöskieli aiheuttavat hetkenä minä hyvänsä. (Baños-Piñero ja Chaume 2009; Heikkinen 2011; Hiidenmaa 2003; Lakoff 1982, 239.)

3. *Se ja hän* englantí–suomi-tekstityksissá

Persoonapronomit ovat useimpien kielten keskeistá ainesta, joka on jatkuvassa káytössá valtaosassa tekstejá. Persoonapronomit ovat kielen tärkeimpiá tapoja viitata henkilöihin. Pronomit eivät kuitenkaan kuvaile tai luokittele korrelaattiaan leksikaalisesti, vaan ilmaisevat, missá määrin korrelaatti on tunnistettavissa. (VISK § 713, § 714, § 716.)

Yksikön 3. persoonan henkilöön viittaava persoonapronomini on normitetussa suomessa *hän*. (Kallio 1978, 69; Larjavaara 1990, 52; Seppänen 1998; Varteva 1998; VISK § 717). Muista elollisista olioista sekä esineistä ja asioista káytetään *se*-demonstratiivipronominia (Helasvuo ja Laitinen 1998, 193; Kallio 1978, 69). Tämä pätee yleiskielisissä teksteissä universaalisti kontekstista riippumatta, eivátká *hän* ja *se* siis varioi niissä keskenään lainkaan (Kallio 1978, 69). *Se*-pronominin káyttö ihmisestä on yleiskielessá sallittua ainoastaan pikkulapsiin viitattaessa (Yli-Vakkuri 1986, 120) tai yleistävän relatiivilauseen yhteydessá: *se joka*. (Pääkkönen 1990, 4; VISK § 720.)

Sáántö *hän*-pronominin yksinomaisesta ihmisviitteisyydestá on iskostunut suomalaisten kielitajuun siinä määrin, että näiden yleiskielen sallimien poikkeustapausten asemesta (pikkulapsista ja yleistetystä ihmisestä) nákee ajoittain káytettävän hyperkorrektia *hän*-pronominia (Larjavaara 1990, 56, 62–63; Pääkkönen 1990, 4). Yleiskielen sääntö muistetaan varioimattomana ja ehdottomana, juuri yleiskielisyydessään ja siten ”oikeakielisyydessään” primaarina *se*-varianttiin nähden siinä määrin, että universaalisesti ihmisviitteinen *hän* saatetaan tämän prestiisin nojalla ulottaa koskemaan kaikenlaista kielenkáyttöá ilman tekstilaji-, konteksti- ja tyylitekijöiden huomioon ottamista.

Kolmannella persoonalla on mahdollista ilmaista monimutkaisia interpersonaalisia, sosiaalisia ilmiöitä, jotka eivät rajaudu pelkástään keskustelunulkoisiin henkilöihin tai määráydy suoraan heidän ominaisuuksiensa mukaan. Pronomini ei ainoastaan osoita denotatiivisesti keskustelijoista ulospáin, vaan myös ilmaisee puhujan suhtautumisen osoitettavaan (Hakulinen 1988, 56) ja kertoo siis yhtá paljon puhujasta kuin puhuttavasta; suorastaan karakterisoi molempia. Pronominivalintaan vaikuttavat ainakin puhujien, puhuteltavien ja puheenalaisten sosiaaliset ominaisuudet ja suhteet, puhujan kielellinen repertoaari, tekstilaji ja puhetilanne, tekstin funktio sekä viittauksen syntaktinen asema tekstissä. Kolmannen persoonan pronominia voidaan káyttáá erilaisten pragmaattisten tehtävien toteuttamiseen, ja pronominin konnotaatio muuttuu vastaavasti.

Pronomineilla on ylimalkaan niin vähän denotatiivista sisältöä, että niiden hyödyntäminen pragmaattisissa ja sosiaalisissa funktioissa on luontevaa (mts. 56, 68). Yleiskielen oppikirjakuvaukset eivät kata näitä merkityksen konnotatiivisia puolia. Kulloinkin valittu variantti kertoo osallistujista sosiaalisesti ja tekstuaalisesti heijastaen ja rakentaen puhujan idiolektia suhteessa muihin puhujiin ja muihin teksteihin. Yhtäläisesti myös variantin valitsematta jättäminen on merkityksellistä, esimerkiksi jos puhuja ehdoin tahdoin välttää käyttämästä tiettyä varianttia (vrt. Fawcett 2003, 162–163; Tiittula 2000, 12).

3.1. *Se* ja *hän* puhekielessä

Ihmiseen viitataan persoonapronominien lisäksi myös demonstratiiveilla *tämä*, *tuo* ja *se*, niin että *se*-pronomini on useimmissa puhekielenmuodoissa pääasiallinen kolmannen persoonan ihmisviitteinen pronomini, joka varioi *hän*-pronominin kanssa yksilöllisin ja tilanteisin parametrein. (VISK § 717, § 720.)

Puhekielessä – ja yleiskielen normeja noudattamattomissa kielimuodoissa ylipäänsä – *hän* on huomattavasti harvinaisempi kuin yleiskielessä, koska sillä ei näissä kielenmuodoissa tavallisesti ole yksinomaista viittausasemaa puheenalaisiin henkilötarkoitteisiin. Yleiskielen tapaista, ihmisviitteisyydessään yksinomaista *hän*-pronominia käytetään puheessa lähinnä eräissä lounais- ja kaakkoismurteissa, joihin *hän*-pronominin verrattain runsas käyttö on perinteisestikin kuulunut. (Kallio 1978, 69; Lappalainen 2010b; Vilppula 1989, 389; VISK § 717.) Näitä murrealueita lukuun ottamatta *se* on kuitenkin pääasiallinen – joskaan ei sekään yksinomainen – kolmannen persoonan ihmisviitteinen pronomini puhekielessä, ei *hän*.

Se ja *ne* sanojen käyttö viittaamassa henkilöihin on todella kaiktentasoisessa puhekielessä vain kaikkein virallisinta ja huolitelluinta seurustelu- ja julkista puhuntakieltä lukuun ottamatta niin yleistä, ettei sitä tarvitse erikseen todistella.

(Kallio 1978, 65.)

Kun kansankielistä muovattiin yksi yhteinen yleiskieli, joka olisi säännöllinen ja kattavasti käyttökelpoinen niin maantieteellisesti kuin tilanteisesti, puhekielessä luonnollisesti kehittynyt *se*–*hän*-variaatio suoristettiin selkeärajaiseksi dikotomiaksi tietoisella, preskriptiivisellä kielenhuoltotyöllä (Hakulinen 2007b; Hiidenmaa 2003, 246–247, 251; Paunonen 1995, 165–166; Tiittula ja Nuolijärvi 2007, 387). Muissa suomen kielimuodoissa kuin yleiskielessä on silti kaiken aikaa säilynyt näiden pronomien välillä sävykäs tehtäväjako (Mantila 1997, 13) – näin siitäkin

huolimatta, että *se*-pronominin käyttöä on Suomen kouluissa pyritty kitkemään kaikesta kielenkäytöstä ainakin 1800-luvulta alkaen (Hakulinen 2007b). On siten enemmän sääntö kuin poikkeus, että yleiskielen jyrkkää kielenulkoista kahtiajakoa rikotaan monisyisemmän, ilmaisuvoimaisemman variaation eduksi. (Seppänen 1998, 34–35.)

Yleiskielistä on *hän*-pronominin käyttö nimenomaan suorassa esityksessä eli ilmauksissa muotoa:

***hän** teki rohkeasti*

Sama ilmaistaisiin siis useimmissa puhekielissä:

se teki rohkeasti

Paitsi verrattain harvinainen, *hän*-pronomini on puhekielessä myös kaikkiaan erikoistuneempi kuin yleiskielessä niin, että variantin *hän* käyttö tyypillisesti rajautuu vain tiettyihin funktioihin ja konteksteihin (Vilppula 1989; Yli-Vakkuri 1986, 115–121). Puhekielessä *hän*-pronominin yleisin esiintymä on perinteisesti ollut referaatti eli epäsuora esitys, jolla esitetään kolmannen osapuolen ajatusta tai puhetta:

*se sanoi, että **hän** halusi pyytää anteeksi*

Tässä esimerkissä *se* ja *hän* siis viittaavat samaan anteeksipyytäjään eli niillä on sama korrelaatti. Epäsuoran esityksen ulkopuolella johtolauseessa pronomini on tavanomaiseen puhekieliseen tapaan *se*, kun taas *hän* osoittaa siirtymisen referoinnin piiriin. (Kallio 1978, 64–71; Laitinen 2005; Paunonen 1995, 165–167; Seppänen 1998; VISK § 717, § 1469). Toisaalta puhekielisessä tekstissä ei *hän* esiinny aina edes referatiivisesti, vaan joissakin kielenmuodoissa, erityisesti nuorten puhekielissä, *se* kattaa myös referaattikäytön (Hakulinen 2007a; Mielikäinen 1982, 282; Paunonen 1995, 172–175; VISK § 1470):

se sanoi, että se halusi pyytää anteeksi

Itse asiassa *hän* ja *se* ilmaisevat puhujan ja puheenalaisen välistä suhdetta kaikkiaan varsin mielenkiintoisin tavoin, jotka eivät rajoitu tekstuaalisten tasojen erotteluun. Pronomit ovat eräs tärkeä kohteliaisuuden konstruointiväline, ja siten ne toteuttavat tekstissä sosiaalisia funktioita (ks.

Hakulinen 1988, 56). Myös kolmannen persoonan pronominiin kannalta tämä on merkityksellistä. Vanhassa puhe-suomessa *se* ja *hän* toimivat paitsi referatiivista tehtävää myös indikoivat tuttuutta niin, että *hän* oli läheisen ja *se* vieraamman ihmisen pronomini (Kallio 1978, 70–72) sekä toisaalta muodollista puhuttelua, kun toisen persoonan tarkoitteesta eli läsnä olevasta, puhuteltavasta henkilöstä käytettiin *hän*-pronominia (*mistä hän on?*), jolloin ilmaisun epäsuoruus on kunnioituksen kielellinen merkki (Helasvuo ja Laitinen 2006, 194; Kallio 1978, 71–72; Yli-Vakkuri 1986, 111–112).

Nykyään puhutteleva *hän* ei liene kovin yleinen, ja kohteliaista puhuttelua edustaa useammin teitittely (Hakulinen 1988, 56). Kuitenkin teitittely voi esiintyä sekä yleis- että puhekielisissä tekstissä (esim. *haluaisitteko teetä? pro haluisittekste teetä?*), kun taas kolmannen persoonan pronomini-vaihtelun kohteliaisuus perustuu juuri sen tilanne- ja kielimuotosidonnaisuuteen: *hän* on kohtelias esiintyessään kontekstissa, jossa *hän* ei ole niinkään odotuksenmukainen kuin kohosteinen valinta. Saman ilmiön panee merkille myös Mielikäinen (1982, 282), jonka mukaan nykykielessä kolmatta persoonaa tarkoittava suoran esityksen *hän* osoittaa sosiaalista etäisyyttä, kohteliaisuutta tai muuta tärkeyttä; sanotaan *hän*, koska halutaan osoittaa kyseiselle henkilölle kunnioitusta. Erityisesti voi puheenalaisen henkilön läsnäolo puhetilanteessa juuri näistä syistä saada puhujan käyttämään tästä kohteliassävyyistä *hän*-pronominia (VISK § 717).

Tämä kohteliaisuus ei välttämättä edes kohdistu ensisijaisesti puheenalaiseen tarkoitteeseen, vaan kertoo puhetilanteen ominaislaadusta (Hakulinen 1988, 56; Lappalainen 2010a; Seppänen 1998; vrt. Vilppula 1989, 391–396): kenties keskustelun tarkoitus tai aihepiiri on vakava tai kuulijat sosiaalisesti puhujaa korkea-arvoisempia, mikä saa puhujan valitsemaan yleiskielen normin mukaisen variantin riippumatta puheenalaisen henkilön läsnäolosta tai sosiaalisesta asemasta. Tällöin *hän* ilmaisee ja rakentaa kielenkäyttötilanteen muodollisuutta, toisin sanoen sosiaalista etäisyyttä. Mielikäinen (1982, 282) toteakin, että puhekieltä tutkittaessa esimerkiksi haastattelutilanne voi ”tuoda” informanttien puheeseen *hän*-pronomineja sellaisiin yhteyksiin, joissa heidän oman paikallismurteensa variantti olisi *se*; kielenkäyttötilanne on vaikuttanut pronomini-valintaan. Kielen muodollisuus eli yleiskielisyys kasvaa entisestään, jos informanteille kerrotaan tutkimuksen koskevan juuri heidän puhekieltään (vrt. Lappalainen 2010b; Paunonen 1989, 221–222). Edelleen Mielikäinen (1982, 282–283) tähdentää, että *se*-*hän*-vaihtelulla on erityisen tärkeä rooli juuri kielen rekisterin kontekstissa – kielenkäytön tilanne, muodollisuuden ja arkisuuden jännite, kohoo nykykielessä jopa tärkeämmäksi tekijäksi kuin sosiaaliset tai alueelliset erot.

Se-pronomini on puhekielisissä konteksteissa neutraali, painoton variantti, vanhan kansanmurteen ajoista laajalevikkinen sana, jonka ei siten voi väittää uutuudellaan järkyttävän (Mantila 1997, 13; Mielikäinen 1982, 282; Mielikäinen 1989, 99). Kuitenkin *se*-pronomini eroaa muista vastaavan universaaleista puhekielenpiirteistä siinä, miten emotionaalisesti sen käyttöön suhtaudutaan (Hakulinen 2007a, Pääkkönen 1990, 3): toisin kuin useimpiin muihin yleispuhekielen piirteisiin – kuten painottoman tavun i-loppuisen diftongin jälkikomponentin kato (*punanen* pro *punainen*), loppu-i:n heitto (*huonoks* pro *huonoksi*) tai monikon 1. persoonan passiiviedustus (*mennään* pro *menemme*) (Mielikäinen 1980, 22; 1989, 99) – *se*-pronominiin liitetään eräitä negatiivisia konnotaatioita. Niin yleinen kuin kyseinen variantti puhutussa kielessä onkin, sen käyttöä *hän*-pronominin asemesta pidetään paikoin paheksuttavana. Muita yleispuhekielen piirteitä saatetaan kyllä pitää joissain konteksteissa turhan huolittelemattomina, mutta niiden käyttö tuskin suorastaan loukkaa ketään, mikä kuitenkin vaikuttaa osaltaan kytkeytyvän *se*-pronominin välttämiseen samoissa konteksteissa.

Se-pronominiin liittyy siis joissain määrin jopa epäkohteliaisuuden konnotaatiota (vrt. Kallio 1978, 72): jos *hän* ja *se* vaihtelevat kontrastiivisesti (ts. merkitystä erottaen) ja *hän*-pronomini ilmaisee kohteliaisuutta, voidaan *hän*-pronominin poissaolo omalla tavallaan loogisesti tulkita kohteliaisuuden poissaoloksi. *Se*-pronominin leimallinen puhekielisyyys kenties tulkitaan yleisemmäksi huolimattomuudeksi, tuttavallisuudeksi, kenties perinteisesti paheksuttuun nuorisokieleen kuuluvaksi, vaikka *se*-pronomini tunnetusti esiintyy ihmisviitteisenä hyvin monen ikäisten puhujien kielessä (Lappalainen 2010b; Paunonen 1995, 172–175; VISK § 1470). Huolimattomuus puolestaan on erittäinkin tilannesidonnainen käsite, ja huolellisuus tai huolimattomuus *se–hän*-vaihtelun suhteen riippunee pitkälti siitä, missä määrin tekstissä ylipäänsä on tarkoitus tai tarve noudattaa yleiskielen normeja. Konteksti on *se–hän*-variaatioissa avainasia; ei *se*-pronomini sovi joka tilanteeseen kuten ei *häinkään*. On konteksteja, joissa puheen yksinkertaisesti on tarpeen olla jossain määrin muodollista, kuten työhaastattelu tai vaikka presidentin tapaaminen itsenäisyyspäivän vastaanotolla. Tällaisissa tilanteissa *hän*-pronomini on luonteva osa uskottavaa, toimivaa puhetta.

Kouluopetuksesta ja kieliopeista jää monille *se* käsitys, että yleiskielen normit koskevat tai niiden tulee koskea sellaisenaan universaalisti kaikkea kieltä ja että näitä sääntöjä rikkoo henkilökohtaisen kielellisen häpeän uhalla (vrt. Tiittula 2000, 7–8). Tästä seuraa esimerkiksi ihmisviitteisen *se*-pronominin pitäminen halventavana tai kansanomaisena – ajatus että ”[i]hmisestä ei saa sanoa *se*”

(Pääkkönen 1990, 3; vrt. Lappalainen 2010b). *Se*-pronomini siis ärsyttää ihmisiä, koska tällaisen käytön koetaan rinnastavan ihmisen vaikkapa eläimiin tai elottomiin olioihin (Hakulinen 2007a). Tällainen konnotaatio ei kuitenkaan näyttäydy itsestäänselvytenä, kun huomataan tämän säännön syntyneen yleiskieleen ”hallinnollisella päätöksellä” (Hiidenmaa 2003, 251). Autenttisessa kielessä *se–hän*-variaatio on säilynyt kaiken aikaa kielenhuollollisista muutospyrkimyksistä huolimatta (Hakulinen 2007b), ja koska suomen kirjakieli on vielä varsin nuorta, eivät sen laatimisen seurauksena syntyneet tai synnytyt konnotaatiot itse asiassa voi olla erityisen vakiintuneita nekään.

3.2. *Se* ja *hän* – konnotaatiot ja kohosteisuus

Eräitä lounais- ja kaakkoismurrealueita lukuun ottamatta *hän*-pronomini ei siis ole puhekielessä neutraali kolmannen persoonan pronomini, so. sellainen yleissana, jonka voi odottaa kuuluvan luontevasti mihin tahansa puhutun kielen tekstilajiin niin, että se olisi kontekstissaan odotuksenmukainen siinä missä muutkin tekstilajia konstruoivat elementit. Muissa kuin yleiskielisissä konteksteissa *hän* on siten tunnusmerkkinen variantti (Juva 1998, 50–51; Seppänen 1998, 35–36; Tiittula ja Nuolijärvi 2007, 398, 400; Yli-Vakkuri 1986, 115–120), joka indikoi jotain poikkeavaa ja saa siksi lukijan etsimään sille tulkintaa (vrt. Hiidenmaa 2003, 250; vrt. Tiittula 2000, 12–13). Tämä myös tekee *hän*-pronominin merkityksestä labiilin: Tulkinta on pitkälti kiinni kulloisenkin tekstilajin konventioista sekä yksilön asenteista ja käsityksistä (VISK § 1424, § 1427, § 1439), kun kuulija tulkitsee kuulemaansa oman idiolektinsa, kielellisen repertoarinsa sekä kieli- ja kulttuuritietonsa perusteella. Pelkkä denotaatio ei joka tapauksessa riitä kattamaan sitä kohosteisuutta, joka ilmauksen ja kontekstin odottamattomuudesta kumpuaa, eikä *hän*-pronominin merkitys rajoitu vain persoonaviittaukseen eli ”puheenalaiseen henkilöön”.

Se-pronominiin suhtaudutaan kieliyhteisössä ristiriitaisesti. Toisaalta se on monen idiolektin neutraali yleissana, toisaalta varsinkin julkisessa kielenkäytössä se nähdään ihmisyyttä loukkaavana, karkeana tyylittömyytenä, joka tulisi kitkeä kielestä pois. Ihmisviitteisen *se*-pronominin käyttö on vastoin yleiskielisyyspyrkimyksiä, jotka ovat vaikuttaneet vuosikymmenten ajan myös siihen, miten suhtaudumme jokapäiväiseen kieleen. Kuitenkin *se*-pronomini toimii arjessa oivasti varsinkin läheisten ihmisten kesken, kun esim. sisarukset viittaavat toisiinsa sanomalla *se* ilman sen kummempaa kohosteisuutta saati loukkaantumisen vaaraa. Hanna Lappalaisen (2010a) mukaan yksilön *se–hän*-pronominivariaatiossa on ylipäänsä paljon kyse alitajuisista asenteista ja mielikuvista, jotka kytkevät pronominivariantin ja tietyn konnotaation –

kuten *hän* + [kunnioitus] tai *se* + [läheinen] – ja vaikka näissä mielikuvissa esiintyy ristiriitaisten normien vuoksi vaihtelua yksilöiden välillä, on kullekin variantille suoduissa funktioissa myös paljon säännönmukaisuuksia. Niin kotimurteella, äidinkielen tunteilla kuin elämän aikana luettujen ja nähtyjen tekstien intertekstuaalisella massalla on valtava merkitys siihen, miten *se* ja *hän* kunkin yksilön idiolektissa ilmenevät ja mitä ne merkitsevät asiayhteydessään.

Hän-pronominilla tiedetään olevan puhekieleen ja tiettyihin puhetilanteisiin sopivat käyttönsä, kuten erityisen kunnioituksen ilmaisu ja epäsuora esitys, jolloin kohostein *hän* varioi leimattomamman *se*-pronominin kanssa. Fiktiivisessä tekstissä on *hän*-pronominilla mahdollista hyödyntää näitä konnotaatioita, mutta tyylikeinona voidaan käyttää myös yleiskielen käytännön kanssa tarkemmin yhteneväistä *hän*-pronominia. Tällöin on otettava huomioon, miten yleiskielen puhuminen assosioituu autenttisuudessa kielenkäytössä mutta myös *se*, millaisia seurauksia pronominista on sitä käyttävän hahmon karakterisaatioon. Yleiskielen mukainen *hän* eroaa siinä määrin tavanomaisesta puhekielisestä ilmaisusta, että esiintyessään osana puheen representaatiota fiktiivisessä, harkitussa tekstissä lukija tai katsoja olettaa sen sisältävän jonkin affektisen motiivin, jolle haetaan perustelua tekstintuottajan tarkoitukselta. (Tiittula 2000, 12–13.) Esiintymää verrataan aiempaan tietoon puhujasta ja tämän idiolektista, mutta myös intertekstuaalisesti muihin saman tekstilajin, aihepiirin tai puhetilanteen rinnakkaisteksteihin, tai esimerkiksi tiettyä sosiolektia edustaviin teksteihin. Eräs luonnollinen tyyllinen tulema *hän*-pronominin käytöstä on sen indikoima muodollinen rekisteri, mikä voi fiktiivisessä tekstissä näkyä puhujan ja tämän idiolektin ominaisuutena (muodollinen, jäyhä ihminen), puhetilanteen ominaisuutena (puheenalaisen tarkoitteen kunnioitus, puhuteltavien korkeampi sosiaalinen asema, muodollinen tilanne kuten asiointi viranomaisten kanssa) tai kenties laajemmin tekstin esteettisinä tarkoituksina (kielellisen muodollisuuden parodiointi, etäännyttävä tyyli, opettavaisuus). Autenttisella kielenkäytöllä on eittämättä yhteys *hän*-pronominin konnotaatioihin fiktiivisessä käytössä, sillä fiktion vaikuttavuus nojaa suurelta osin tekstin tunnistettavuuteen eli todellisesta kielenkäytöstä tuttujen ilmiöiden löytämiseen.

Yleiskieltä noudattava puhuttu kieli on yhdistynyt Suomessa lukeneisuuteen, virallisuuteen ja korkeaan sosiaaliseen asemaan mutta myös negatiivisesti teennäisyyteen (Anhava 2000, 35; Tiittula 2000, 12–13) sekä sosiaalisen etäisyyden luomiseen ja siten pahimmillaan epäkohteliaisuuteen (Länsimäki ja Koivusalo 1995; Karlsson 1995, 168–169). Jos siis onkin mahdollista, että yleiskielinen *hän* voi olla affektinen, karakterisoiva tyylikeino, menettää *se* tuon tehon esiintyessään universaalisenä muuten epämuodollisessa tekstissä. Varioimaton yleiskielinen *hän*-pronomini voi

ei-yleiskielisessä kontekstissa saada yhdeksi konnotaatiokseen juuri niitä negatiivisiakin piirteitä, joita liitetään yleisemmin yleiskieltä noudattavaan puheeseen. Erityisesti silloin kun esiintymä ei ilmiselvästi ole tulkittavissa kohteliaisuuden tai muun perinteisen puhekielisen funktion konstruoinniksi, voi vastaanottaja ohjautua etsimään variantille merkitystä puhekielen ja yleiskielen kontrastista eli puheen representaatiossa *hän*-pronomini voi vaikuttaa esimerkiksi teennäiseltä, kirjakieliseltä.³

Yksioikoinen *se–hän*-variaatiokaava katsottiin tarkoituksenmukaiseksi niistä lähtökohdista, jotka ohjasivat yleiskielen laadintaa, ja tarkoitus on eittämättä myös puhekielten *se–hän*-variaatiolla. Eri kielimuodoissa on niiden käyttötilanteeseen nähden relevantit tavat toteuttaa variaatiota, niin että kulloinenkin variantti on kontekstilleen eri tavoin merkitsevä – mutta yhtä kaikki merkitsevä. Niin *se* kuin *hän* välittää vastaanottajalle merkityksiä ja konnotaatioita, joita tämä sitten omista lähtökohdistaan tulkitsee. Tekstin tuottajalle oleellista on, että niin *se* kuin *hän* itsessään aktiivisesti rakentaa tekstiä, rakentaa merkityksiä.

3.3. Englannista suomeen ja puheesta kirjoitukseen

Eri kielet hahmottavat maailmaa eri tavoin, mikä ilmenee erityisesti sellaisissa abstrakteissa kategorioissa kuin pronomineissa. Tämän vuoksi pronominit ovatkin useiden kielten välillä käännösongelma esim. sukupuolen ja luvun ilmaisun osalta sekä puhuttelutapojen erojen vuoksi. (Hatim ja Mason 1990, 27.) Englannin pronominijärjestelmän kolmannessa persoonassa ei ole mahdollisuutta samanlaiseen vaihteluun kuin suomessa. Englannissa henkilöön voi viitata kolmannessa persoonassa pronomineilla *he* ja *she* sekä niiden akkusatiivi- ja genetiivimuodoilla (*him* ja *her*, *his* ja *her(s)*). Niiden variaatio on puhtaan kielenulkoisesti motivoitunut, koska ne viittaavat ja erottelevat sosiaalis-biologisen sukupuolen mukaan (Varteva 1998, 202). Englannin jako (kielimuodosta, rekisteristä riippumatta) persoona- ja demonstratiivipronomineihin toimii sukupuolta lukuun ottamatta yhteneväisesti suomen yleiskielen kanssa niin, että *he/she* kattaa ihmiset (sekä lemmikit) ja *it/this/that* muut, ei-inhimilliset tarkoitteet.

³ Edelleen on otettava huomioon mahdollisuus, että varioimaton yleiskielen mukainen *hän* on siksi vakiintunut käännöskielen universaali, että siihen ei liity tässä kuvaamaani hyperkorrektiuden ja kirjakielisyyden konnotaatiota (universaaleista ks. s. 14, vierauden kaipuu käännöksissä, Juva 1998, 50–51), ja että *hän*-pronominia kaikessa yleisyydessään ei – nimenomaan käännösteksteissä esiintyessään – koettaisi kohosteiseksi (vrt. Jantunen ja Eskola 2002, 185).

Denotatiivisesti suomen *hän* sisältää englannin *he-* ja *she-*pronominit, mutta *he* ja *she* sisältävät lisäksi ihmiseen viittaavan *se-*pronominin. *Se–hän-*variaatio on suomen kielelle uniikki ilmiö englanttiin nähden. Siinä missä englannin pronominit varioivat tarkoitteen sukupuolen mukaan, suomen ei-yleiskielinen variaatio perustuu pronominin sosiaalisiin, ekspressiivisiin ja tekstuaalisiin funktioihin tilannekontekstissa. Englannissa ei siis ole sellaista vakiintunutta samanfunktioista ilmausta, joka toimisi stimuluksena kääntäjälle tämän valita *hän-*pronominin sijasta *se*, vaan samat konnotaatiot ja funktiot ilmaistaan muiden piirteiden avulla. Vastaavan kaltainen käännöspulma koskee myös teitittelyä (vrt. Hatim ja Mason 1990, 27): englannin *you-*pronominia vastaa suomen systeemissä karkeasti ottaen kaksi käännösratkaisua, sinuttelu ja teitittely, jolloin kääntäjän on löydettävä ratkaisulleen motiivi tekstin muista piirteistä, erilaisista sävyä ilmaisevista vihjeistä. Käännöksissä havaittavaa *se–hän-*variaation (ts. ihmisviitteisen *se-*pronominin) vähäisyyttä (Nevalainen 2003, 8; vrt. Jantunen 2004a) selittää tältä osin yksinkertaisesti se, että kääntäjät eivät saa lähdetekstistä suoraa motivaatiota sisällyttää ihmisviitteinen *se* puheen representoinnin keinovalikoimaansa.

Tästä seuraa kvantitatiivinen ja kvalitatiivinen ero supisuomalaisen tekstien ja käännösten välille, mikä toteuttaa osaltaan uniikkiainesta koskevaa universaalihypoteesia, jonka mukaan kielispesifit ainekset ovat käännöksissä aliedustuttuja. (Englund Dimitrova 2004, 135; Tirkkonen-Condit 2004: 177–178.) Käännöskielen normalisoitumistendenssi alentaa epämuodollisten puhekielen piirteiden esiintymistodennäköisyyttä, mikä yhdessä uniikkiaineen puutteen kanssa johtaa viestinnän denotatiivisten merkitysten korostumiseen ekspressiivisten ja interpersonaalisten (so. sosiaalisten) kustannuksella (Assis Rosa 2001, 216). Englund Dimitrova (2004, 135) näkee tässä suhteessa yhteyden uniikkihypoteesin ja referoinnin välillä: referoitaessa jonkun toisen ilmaisua keskitytään viestin propositioon ja puolestaan karsitaan yksilöllisiä ja suulliseen tuotantoon kuuluvia piirteitä, koska muuten saattaa syntyä vaikutelma alkuperäisen puhujan imitoinnista tai tälle irvailusta. Tämä ajatus kytkeytyy suhteellisen kitkatta puhekielen piirteiden hyödyntämiseen fiktion hahmojen negatiivisväritteisessä karakterisoinnissa (Kalliokoski 1998, 188; Lakoff 1982, 243; Paronen 2004, 6): normalisointi ja denotatiivisuuteen keskittyminen koetaan turvalliseksi vaihtoehdoksi verrattuna puhekielen käytön mahdollisiin haittavaikutuksiin.

Kun puhutaan kielten normalisoitumisesta käännösprosessissa, on eriteltävä tarkasti, miten standardikieli kussakin kielyhteisössä itse asiassa mielletään. Englannin ja suomen arkipuhekielet eroavat olemuksiltaan, mutta myös suhteellisilta sosiaalisilta asemiltaan sekä asemiltaan

normitettuun kirjoitettuun kieleen nähden. Myöskään näiden kielten standardoituja muotoja ei tule erehtyä pitämään täysin yhteismitallisina. Englannin standardikieli olisi helppo mieltää suomen yleiskielen osuvaksi, verrannolliseksi vastineeksi. Anhava (2000, 34–35) kuitenkin esittää, että tämä on virheellinen käsitys, josta edelleen seuraa, että esimerkiksi kääntäjät valitessaan suomalaista kielimuotoa kohdetekstiään varten päätyvät väärin perustein suomen yleiskieleen. Tämän ajatuksen mukaan kääntäjät siis joko tulkitsisivat standardienglantilaisen lähdetekstin oman lähdekulttuurinsa sisällä muodollisemmaksi kuin se todellisuudessa onkaan tai he ylimalkaan eivät kykene analysoimaan lähdetekstin kielellistä ominaislaatua tarpeeksi tarkasti. Kolmas vaihtoehto on, että kääntäjä tulkitsee lähdetekstin asianmukaisesti, mutta syystä tai toisesta valitsee kohdekielestä sellaisia kielimuotoja tai kielenpiirteitä, jotka siirtävät kieltä normatiivisempaan suuntaan eli suomessa kohti yleiskieltä.

Englannin standardikieli on suomen kirjakieltä ja yleiskieltä laajempi käsite. Laajempi se on erityisesti käyttöalaltaan. Anhava (2000, 34–35) näkeekin yhtäläisyyden pikemmin standardikielen ja suomen yleispuhekielen eli arkipuhekielen välillä. Täydestä yhteismitallisuudesta ei ole kyse – ovathan kulttuuriset kontekstit niin perustavanlaatuisen erilaiset – mutta kielimuotoja yhdistää niiden alueellinen ja etninen leimattomuus. Standardienglanti sopii moneen tilanteeseen, ja se on muodollisuudeltaan hyvin samantasoista niin puhuttuna kuin kirjoitettuna (Nevalainen 2003, 5). Hyvinkin asiatyylisessä tekstissä voi esimerkiksi käyttää lyhennemuotoja kuten *can't* (~ *cannot*) tai *I'm* (~ *I am*) ilman, että vaikutelma on niiden vuoksi epämuodollinen (vrt. Englund Dimitrova 1997, 58–59), ja standardienglanti alkaa vaikuttaa muodolliselta oikeastaan vasta tällä tavoin leimallisin leksikaalisin (esim. *large vehicle* pro *big car*) tai ääntämyksellisin keinoin (esim. brittienglannin RP, *Received Pronunciation*). Suomessa yleiskielen puhuminen on jo itsessään leimallista, koska se ei ole juuri kenenkään äidinkieli ja eroaa piirteiltään merkittävästi arkisesta puhutusta kielestä. (Anhava 2000, 34–35.)

Kahden kielisysteemin yhteensovittaminen vaatii kääntäjältä molempien syvällistä, pragmaattista ymmärrystä. Tarkasteltaessa puhekielisyyden ilmentämistä haaste on löytää kohdekielestä kielimuoto, joka kelpaa lähdetekstissä käytetyn kielimuodon vastineeksi. Jos vertailtavat kulttuurit ja kielet ovat kovin erilaiset, ei hyvää vastinetta aina edes ole olemassa. Lisäksi kielimuotoja ja erityisesti normittamattomia kielimuotoja ei ole kaikissa kielissä kartoitettu tieteellisesti siinä määrin, että kääntäjä voisi tässä nojata tutkimustietoon. Intuitio on siksi kääntäjälle usein tärkeä työkalu puheen illusion luonnissa. (Assis Rosa 2001, 214.) Kuitenkin av-kääntäjien kiroilua koskevat asenteet (Hjort 2006) herättävät kysymyksen, miten arvokasta on intuitio ilman empiiristä

todistusaineistoa. Intuition ohelle olisi ensiarvoista saada vertailevaa tekstilingvististä tutkimusta, jotta saataisiin tieteellisesti pätevää tietoa esimerkiksi suomen ja englannin ominaisista tavoista konstruoida muodollisuutta (Lautamatti 1985, 24–25; vrt. Anhava 2000; Hakulinen 1988, 59; Nevalainen 2003, 5–6).

3.4. Millaista puheen illuusiota *se* ja *hän* rakentavat?

Se–hän-variaation tutkimus on keskittynyt kvantitatiiviseen kuvaukseen. Selvästi vähemmälle huomiolle on jätetty laadullinen vaihtelu ja erityisesti pronominin määräytyminen kontekstin perusteella, rekisterin vaihdon motivaatio yksilön idiolektin sisällä. (Hakulinen 1988, 59.) Analysoidessaan Veijo Meren tekstejä Hakulinen (mt.) havaitsi, että juuri laadullisen tutkimustiedon puute autenttisen kielen vaihtelusta hankaloittaa myös fiktion pronomien erittelyä. Hän kuitenkin arvioi, että fiktion pronomineja voidaan olettaa tulkittavan spontaanista kielestä poiketen riippumatta siitä, ovatko eri varianttien kvantitatiiviset voimasuhteet teksteissä eroavat autenttisista esiintymistä. Fiktion olemus itsessään muuttaa kielen käyttäytymistä ja erittelyä: ”fiktiossa monet ilmiöt nousevat eri tavalla huomion kohteeksi, koska ne esiintyvät rajallisessa aineistossa ja ehkä kohosteisinakin” (mts. 59). Siten *se–hän*-variaatiota voidaan tarkastella ekspressiivisenä ilmiönä fiktion omista lähtökohdista, sen omassa kontekstissa. Ilmentymien tutkimus autenttisen kielen osalta jättää yhä toivomisen varaa (ja autenttisilla ilmentymillä voidaan olettaa olevan merkittävä vaikutus niihin fiktiivisiin representaatioihin, joita kirjoittajat käyttävät), mutta tapauskohtainen, hermeneuttinen tekstianalyysi ja komparatiivinen tekstilajien tarkastelu ovat omalta osaltaan todistusvoimaisia variaation kuvauksessa ja kertovat todella joka tapauksessa myös variaation suhteesta ympäröivään kielelliseen kulttuuriin ja autenttiseen kieleen.

Persoonapronominit ovat niitä puheen illusion keinoja, joita tähänastisen korpustutkimustiedon mukaan käytetään käännöksissä selvästi vähemmän kuin alun perin suomeksi kirjoitetuissa teksteissä: Tiittulan ja Nuolijärven (2007, 400) mukaan käännöskirjallisuudessa ovat puheen representaatioissa suosiossa juuri leksikaalisen tason puhekielisyydet kuten *tykätä*, *likka*, mutta nykyään hyödynnetään myös pronomien variaatiota: *mä*, *sä*, *mua*, *sulle*. Kuitenkin nämä ensimmäisen (Mauranen ja Tiittula 2005) ja toisen persoonan (Auvinen 2005) esiintymät ovat supisuomalaisessa kirjallisuudessa huomattavasti useammin puhekielen muotoisia (*mä*, *mää*, *mie*; *sä*, *sää*, *sie*) kuin käännössuomalaisessa (*minä*; *sinä*). Niin ikään ihmisviitteinen *se*-pronomini on käännöskirjallisuuden käytössä, mutta huomattavasti vähemmässä määrin kuin supisuomalaisessa kirjallisuudessa. Tilanne ei ole uusi, vaan kääntäjät ovat vanhastaan hyödyntäneet puhekielen

pronominivariaatiota vähemmän kuin supisuomen kirjoittajat. (Tiittula ja Nuolijärvi 2007, 400.) Käännösfiktion kieltä siis historiallisesti luonnehtii muuta fiktiota yleiskielisempi pronominiin käyttö ja puheen illuusion leksikaalinen painotus.

Vaikka *se-hän*-vaihtelun tutkimus onkin keskittynyt kvantitatiiviseen kuvaukseen (Hakulinen 1988, 59), on ilmiön tutkiminen korpusten avulla mutkikkaampaa kuin muiden persoonien kohdalla, sillä *se*-pronominin monet ei-ihmisviitteiset käytöt pitää rajata käsittelystä pois käytännössä esiintymä esiintymältä (vrt. Nevalainen 2003, 2). Kuitenkin jo suppeassa satunnaisotannassa Nevalainen (mts. 8) tarkastellessaan suomennetun kirjallisuuden puhekielisyyskäytöksiä havaitsee, että tutkittujen käännöstekstien *se*-pronomini esiintymistä 15–25 % oli ihmisviitteisiä, kun vastaava osuus supisuomalaisissa teksteissä oli peräti 30–45 %.

Vastaavalla tavalla myös yksin *hän*-pronominiin tarkastelu auttaa havainnollistamaan variaation eroja: Nevalainen havaitsee korpustutkimuksessaan (2005), että *hän* on huomattavasti yleisempi suomennetuissa kaunokirjallisissa teksteissä kuin alkuperäissuomalaisissa. Hänen vertailussaan *hän* esiintyi avainsanana (eli taajaan verrattuna referenssikorpuksen teksteihin) yhteensä 44 käännöstekstissä ja vain 8:ssa supisuomen tekstissä ja oli siten avain-avainsanoista (sanat, jotka ovat useamman kuin yhden näytteen avainsanoja) kaikkein tyypillisimmin supisuomea ja käännössuomea erottava sana ja kaikista suomen sanoista käännöksissä eniten käytetty avainsana. Nevalaisen aineistossa kielen frekventimpien ilmiöiden, kuten pronominiin, yhdenmukaisuus oli selvästi juuri käännössuomen ominaisuus. (Mts. 154.) Supisuomen teksteissä *hän*-pronominiin asemesta on varmasti käytetty myös esimerkiksi nominaalilausekkeita ja tarkoitteen ilmaisemista täysin muin keinoin. Voidaan kuitenkin olettaa, että frekvenssiero käännöskieleen verrattuna syntyy huomattavilta osin ihmisviitteisen *se*-pronominiin käytöstä.

Puheen illuusion keinojen erot kertovat mahdollisesti siitä, että käännöksiä kohtaan asetetaan erilaisia odotuksia kuin suoraan suomeksi kirjoitettuja tekstejä kohtaan (ks. s. 14–15, vrt. Juva 1998, 50–51). Jantunen (2004a, 562–563) suoritti testin, jossa kieli- ja käännöstieteen opiskelijat tunnustivat tekstejä joko käännöksiksi tai supisuomalaisiksi ja perustelivat sitten tulkintojaan teksteistä löytämillään piirteillä. Vastaukset osuivat oikeaan vain 62,6 %:n tarkkuudella. Käännöksiksi arvioituja tekstejä kuvattiin mm. kieleltään oudoiksi, huonoiksi ja virheellisiksi. Monimutkaisuus, tilanteeseen sopimaton tyyli ja norminvastaisuudet luettiin niin ikään käännösten tyypillisiksi ominaisuuksiksi. Supisuomalaiseksi koettiin asultaan moitteeton kieli, sanojen

monipuolinen käyttö, suomalaisille tuttujen reaalioiden ja ”suomalaiselta tuntuvan” huumorin käyttö sekä murteelliset ja puhekieliset ilmaukset – mukaan lukien henkilöviitteinen *se*-pronomini.

Tämä otoksen kieli- ja käännöstieteiden opiskelijoiden mielikuva saattaa vallita myös suomalaisten lukijoiden parissa laajemmin, joskin kenties astetta alitajuisemmin. Mielenkiintoista on kuitenkin huomata, että se vaikuttaa vastakkaiselta käännöskielen normalisoitumishypoteesiin (Baker 1993, 1996; Eskola 2002; Fawcett 2003; Jantunen 2004a; Jantunen ja Eskola 2002; Nevalainen 2003) nähden: hypoteesin mukaan käännöskieli olisi konservatiivisempaa ja yleiskielisempää kuin supisuomalainen kieli, ei suinkaan virheellisempää ja norminvastaisempaa niin kuin Jantunen informantit olivat kokeneet (2004a, 563), ja Suomessa todella on perinteisesti tavattu kritisoida käännöksiä niiden rikkomuksista kielenhuollon normeja vastaan (mts. 559–560). Oleellinen havainto lienee juuri se, että käännökset koetaan ja sen vuoksi edelleen oletetaan supisuomalaisiin teksteihin nähden sekundaarisiksi ja kielellisesti kömpelöiksi. Kääntäjät eivät ole epätietoisia tällaisista käsityksistä tai omasta asemastaan tekstintuottajien hierarkiassa. Siksi he pyrkivät minimoimaan kohdeteksteistä virheet ja leimallisuudet tai sellaisiksi mahdollisesti koettavat elementit, jolloin syntyisi normalisoitumishypoteesin mukaista, standardia noudattavaa kieltä. (Englund Dimitrova 1997, 62–63.) Tekstitykset puolestaan kärsivät prestiisin puutteesta käännöstenkin joukossa, kun av-tekstit eivät mediana tai taiteena nauti samanlaista arvostusta kuin kaunokirjallisuus (Assis Rosa 2001, 215; Lakoff 1982, 239; vrt. Jantunen 2004a, 561)⁴. Tästä loogisesti seuraa tekstitysten normatiivisuus suhteessa käännettyyn kaunokirjallisuuteen. Kun Jantunen tutkimuksessa ihmisviitteinen *se*-pronomini mainittiin – yleiskielen normin vastaisuudestaan huolimatta ja siten hyvinkin linjassa normalisoitumishypoteesin kanssa – todisteena tekstin supisuomalaisuudesta, kertonee havainto eniten *se*-pronominin harvinaisuudesta käännösteksteissä. Ihmisviitteistä *se*-pronominia ei ollut koettu ”hyvää kieltä” rikkovaksi tyyllivirheeksi, vaan päinvastoin *se*-pronomini assosioituu luontevaksi suomeksi. Edelleen kun palataan pohtimaan käännöstekstien kielen ominaista ”käännöksisyyttä” ja *hän*-pronominin kuulumista (deskriptiivisessä mielessä) tuohon tyyppillisen käännöskielen piiriin, on hyvä kiinnittää huomio tuon asiantilan syyhyn: onko universaali *hän* käännösten pronomini sisäsyntyisesti, luonnollisesti, predestinaation ansiosta, vai yksinkertaisesti siitä syystä, että niin on ollut tapana? (Ks. s. 15, 22, vrt. Jantunen ja Eskola 2002, 185; Juva 1998, 50–51; Kuiri 1989, 187.)

⁴ Tuominen (2011) esittää päätelmiä, jotka viittaavat katsojien itse asiassa luottavan tekstityksiin pikemmin kuin kyseenalaistavan niitä. Esitän kuitenkin, että vastaanottotutkimukseen osallistuneiden informanttien kokemus ei varsinaisesti todista käännösten suhteellisesta asemasta tai tekstitysten tuotantoprosessista. Yleisen keskustelun sävy tekstityksistä puhuttaessa on pääosin muuta kuin käännöksiä mairitteleva.

Toisin kuin Jantusen (2004a) tutkimuksessa kykenivät Mäkisalón ja Kemppasen (2010) pilottitutkimuksessa kääntäjäopiskelijat luotettavasti erottamaan toisistaan supisuomalaiset ja suomennetut tekstit, silloinkin kun kvantitatiivinen korpustutkimus ei siihen pystynyt (mts. 10). Lukijat tunnistivat käännöksiksi kokemistaan teksteistä erityisesti vierautta, minkä merkeiksi he ilmoittivat sellaisia piirteitä kuin yksittäiset sanat, fraasit tai kollokaatiot, lauserakenteet ja tekstin näkökulman. Kaiken kaikkiaan testissä käännösten vieraus oli kohosteisempaa kuin kotoisuus (mts. 9–10). Oman kielen konstruoivia ominaispiirteitä ei välttämättä tunnisteta sellaisiksi; vain poikkeamat huomataan. Lukija havaitsee tekstin lause kerrallaan, joten lukijan tietoisuus käsittelee sen lause lauseelta, ilmaus ilmaukselta, niin että yksittäisten sanojenkin painoarvo mielikuvien rakentumisessa voi olla kokonaisuuden kannalta merkityksellinen (mts. 10).

Se-pronominin henkilöviitteisen käytön voisi olettaa olevan verrattain lievä keino puheen representoinnissa, niin kuin se on autenttisessa puheessa (Mielikäinen 1989, 99): ensinnä se ei yhtenä universaalimmista suomalaisen arkipuheen piirteistä erottele puhujia kovin tehokkaasti toisistaan. Ihmiseen viittaavaa *se*-pronominia – sekä mm. passiivimuotoista monikon 1. persoonaa (*me mennään*) ja inkongruenttia monikon 3. persoonaa (*ne tulee*) – on käytetty murteissa ja käytetään nykyisissä puhekielissä niin laajasti, ettei näiden piirteiden perusteella ole voitu tehdä johtopäätöksiä puhujan taustasta, joten sen luokitteleva voima ei ole kovin radikaali. Kääntäjän kannalta *se*-pronominin ei pitäisi olla ongelmallinen myöskään erityisen maantieteellisen tai kulttuurisen leimansa vuoksi (ks. s. 13, 24, 27–28); *se* ei viittaa mihinkään sellaiseen ilmiöön, mitä ei esimerkiksi Yhdysvalloissa tai Isossa-Britanniassa olisi olemassa, sen paremmin denotaation kuin varsinaisesti konnotaationkaan puolesta. (Vrt. Englund Dimitrova 1997, 62.) Puhekielen piirteiden joukossa *se*-pronomini on verrattain neutraali, kirjoitettunakin tuttu, tunnistettava ja helppolukuinen sekä tekstittäjän iloksi ennen kaikkea lyhyt; esimerkiksi lyhyempi kuin yleiskielinen variantti *hän*.

Käännöskielessä puhekielisellä pronominilla tapaa kuitenkin ennen kaikkea olla erilainen, suppeampi tehtävä kuin alun perin suomeksi kirjoitetussa tekstissä (Auvinen 2005, 77): esim. *sinä*-pronominin pikapuhemuoto *sä* esiintyy supisuomalaisista teksteistä tyypillisesti esimerkiksi nuortenkirjoissa, kun taas käännössuomessa *sä*-pronomini rajoittuu karakterisoimaan alempiin sosiaalisiin luokkiin kuuluvia ja älyllisesti heikompia hahmoja. Tämä vanha kirjallisuuden tapa antaa hahmolle kielteisiä tai muita vähätteleviä – koomisuus, juopumus – ominaisuuksia puhekielellä (Hiidenmaa 2003, 238, 249–250; Kalliokoski 1998, 188; Lakoff 1982, 243; Paronen 2004, 6, 35) on nykyään voimissaan käännöksissä enemmän kuin alkuperäisteksteissä. Puhekielen

piirteiden käytöllä on toki fiktiossa yleisestikin karakterisoiva ulottuvuus, mutta juuri käännytyissä teksteissä, joiden puheen illuusio tiedetään supisuomalaisia tekstejä normatiivisemmaksi (Englund Dimitrova 1997, 63; Juva 1998; Nevalainen 2003; Tiittula ja Nuolijärvi 2007, 392), korostuu puhekielen negatiivinen funktio.

Näin myös ihmisviitteinen *se*-pronomini rajautuu tällä tavalla rakentuviissa käännytyissä illuusioissa tietynlaisten puhujien, tietynlaisten kielimuotojen kuvaukseen, ja tämä jako (tavallisten ihmisten *hän*, puheenparreltaan erikoisempien *se*) saa näiden varianttien välille aikaan vaihtelukaavan, joka poikkeaa niin suomalaisesta yleispuhekielestä kuin suuresta osasta supisuomalaista fiktion kieltä. Toisaalta tällainen variaatio muistuttaa kaksinapaisuudessaan yleiskielen säännön ehdottomuutta, vaikka variaation peruste onkin nyt sosiolingvistinen ja tietoisesti karakterisoiva. Yhtä kaikki *se*- ja *hän*-pronominit ovat puheen representaatioissa vaikuttavia osasia, ja käännytyksen niiden välillä kytkeytyy laajempaan tekstikokonaisuuteen esteettisin perustein. Siten niiden variaatio ei puheen representaatioissa aina käytäydy tavalla, jota autenttisen kielen perusteella voisi odottaa, ja käännytyksen systeemi muodostuu puheen illuusion osalta erilaiseksi kuin supisuomen systeemi.

Se-pronomia ei supisuomen systeemin perusteella voi pitää erityisen jyrkkänä puheen illuusion keinona, mutta omalla tavallaan tehokkaana silloinkin, kun variaation määräävänä tekijänä ei ole puhujalle eli hahmolle aiottu idio-, sosio- tai etnolekti: kun ihmisviitteinen *se*-pronomini ei ole karsinoitu yksinomaan oppimattomuuden, alhaisen sosiaaliluokan tai ”eksoottisen” etnolektin indikaattoriksi, ei se ehkä erottele henkilöitä tai henkilöhahmoja toisistaan väkevin karakterisoinnein, mutta yleisluontoisemmin tukee puheen illuusiota ja puheenomaisuutta mukailemalla autenttisesta puheesta tuttuja tendenssejä. Siinä missä yksinomainen *hän* kertoo kirjallisesta perinteestä ja norminmukaisesta ilmaisusta ja niin sanotusti normaalien puhujien *hän* puolestaan rakentaa vastakkainasettelua sosiaalisesti poikkeaviin puhujiin, edesauttaa *se*-pronominin kanssa sosiaalis-ekspressiivis-tekstuaalisesti varioiva *hän* uskottavan illuusion rakentumista ja ylläpitoa.

Kieliyhteisön jäsenet tuntevat enemmän tai vähemmän tietoisesti kunkin variantin, *se* ja *hän*, sävyn ja muodollisuuden, sekä ne kontekstit, joihin kukin variantti sopii. Jantunen (2004a) ja Nevalainen (2003, 2005) viestivät tahoillaan, että *hän*-pronomini yhdistyy käännytyksieleen ja *se*-pronomini supisuomalaisuuteen niin esiintymämäärien kuin mielikuvien valossa. Heidän havaintonsa kohdistuvat nimenomaan puheen representaatioon, jossa tarkoituksenmukaisuus on erilaista kuin autenttisessa kielessä. Palaamme jälleen Touryn (1995) adekvaattisuuteen ja hyväksyttävyyteen: *se*-

pronomini näyttäytyy supisuomen systeemiin nähden hyväksyttävyyden normia toteuttavana käännösratkaisuna, kun taas *hän*-pronomini edustaisi lähdekielen normiin mukautuvaa adekvaattisuutta. Kuitenkin voitaisiin taas ajatella, että *hän*-pronomini itse asiassa on käännöstekstilajeille ominainen ja siten hyväksyttävä elementti juuri käännöksenä (Puurtinen 2000, 118), että käännetyin illuusion ominaislaatuun kuuluu myös sen käännöksisyys, jolloin käännöksien arvioiminen suhteessa supisuomalaisiin teksteihin on irrelevanttia (Jantunen ja Eskola 2002, 184–185, vrt. Juva 1998, 50–51). Tällöinkään ei silti poistuisi *se*-pronominilla tai ylipäänsä puhekielen piirteillä negatiivisesti karakterisoimisen ongelmallisuus.

Yksittäisen piirteen – kuten kolmannen persoonan pronominvaihtelun – vaikutus tekstiin ei rajoitu vain sen välittömimpään kotekstiin – kuten lauseeseen. Tekstejä ei nimittäin tulkita pelkästään kvantitatiivisin mittarein. Esiintymistiheys ei riitä elementin kokonaispainoarvon arvioimiseen (vrt. Hakulinen 1988, 59; Mäkisalo ja Kemppanen 2010, 10). Konnotatiivinen kieliaines voi leimata kotekstiään yli tekstijaksojen, jopa kokonaisen tekstin. Jos esimerkiksi tekstin alussa käytetään jotain yllättävää, epäodotuksenmukaista piirrettä, vaikuttaa se tekstin loppuosasta tehtyihin tulkintoihin, sillä piirteet resonoivat tekstissä. (Heikkinen ja Lounela 2009, 235, 242–245.)

Pronominirepertoari kertoo kielenkäyttäjän taustasta, tämän iästä, sosiaalisesta asemasta, kotiseudusta, asennoitumisesta muihin läsnä oleviin, puhuteltaviin ja puheenalaisiin henkilöihin sekä puhetilanteeseen. Pronominit ovat paljonpuhuva osa kieltä, johon suhtaudutaan asiaankuuluvalla vakavuudella. Tässä luvussa on käsitelty *se*- ja *hän*-pronominien runsasta sosiaalis-ekspressiivis-tekstuaalista merkityspotentiaalia sekä sitä, miten ja miksi tuota merkityspotentiaalia hyödynnetään tai ollaan hyödyntämättä kääntäjien tuottamissa kohdeteksteissä. Dilemma on melkoinen: av-kääntäjän on tyytyminen tekstityksen alati marginaaliseen asemaan ja samanaikaisesti sietäminen käännöskieleen kohdistetut, ristiriitaisetkin paineet. *Se–hän*-variaatio on osuva kaikupohja näille moninaisille ilmiöille.

4. Aineisto ja analyysi

Puheen illuusio on vaikeasti tavoitettava kielellinen ja tekstuaalinen ilmiö: intuitiivisesti helposti ymmärretty mutta abstraktiudessaan operationaalisesti haastava. Kuten edellä todettiin, tyypillisesti käännösten puhetta ja puheen illuusiota on tarkasteltu lähinnä kvantitatiivisin keinoin, erilaisia mahdollisia puheenomaisuuksia ensin luetteloiden ja kategorisoiden, sitten teksteistä ja tekstikorpuksista laskien ja tilastoiden (ks. esim. Auvinen 2005; Jantunen 2004b; Mauranen ja Tiittula 2005; Nevalainen 2003; 2005; vrt. Baker 1993; 1996). Kuitenkin vaikutelmat, joista puheen illuusiosta määritelmällisesti on kyse, eivät synny pelkästään tai edes ensisijaisesti kvantitatiivisin perustein. Ratkaisevaa on kunkin elementin suhde ympäröivään kontekstiin; se, miten ja miksi jokin variantti tulee valituksi kielen merkityspotentiaalista kulloiseenkin tekstiin ja miten nimenomaan kirjoitetussa tekstissä eri tavoin odotuksenmukaiset variantit yhdistyvät koherentiksi kokonaisuudeksi.

Se-hän-variaatio on se elementti, jonka ilmenemistä kontekstissaan tarkastelen tässä tutkimuksessa. Halusin rajata fokuksen yksittäiseen variaatioon, joka elimellisesti liittyy suomen kielen rekistereihin ja siten käännösratkaisuissa puheen illuusiioon ja joka sellaisena soveltuu nimenomaan kvalitatiiviseen, hermeneuttiseen analyysiin. Pysin kuvaamaan tätä esimerkkivariaatiota kahden tekstin pohjalta; tarkoitukseni ei siis missään tapauksessa ole tehdä tutkimuksestani tilastollisesti päteviä johtopäätöksiä, vaan enemmän havainnollistaa valitsemani esimerkkitapauksen avulla konnotatiivisten ja ekspressiivisten merkitysten muodostumista ja käyttäytymistä näissä audiovisuaalisissa konteksteissa.

Aineistoni eittämätön polttopiste on kohdetekstin suomenkielinen taso eli tekstitykset, mutta av-tekstin käännös on toki nähtävä oleellisesti lähdetekstistä kumpuavana. Lähdetekstin ja kohdetekstin rinnastamista tutkimuksessa ei voi välttää jo av-tekstin additiivis-synkronis-polyseemisen luonteen vuoksi (ks. s. 6–8), kun kohdetekstiä ei koskaan havainnoida ilman lähdetekstiään. Siksi tässäkin tutkimuksessa nostetaan tekstikatkelmia tarkasteltavaksi yhdessä lähdetekstin vastaavan katkelman sekä relevanttien multimodaalisten ilmiöiden kanssa, sikäli kuin ne nähdäkseni ovat vaikuttaneet tekstityksen suomen kieleen.

4.1. Aineisto

Toteutan tutkimukseni kahden aineiston avulla. Kyseessä on kaksi amerikkalaista elokuvaa: Juno vuodelta 2007 ja Where the Wild Things Are (suom. Hassut hurjat hirviöt) vuodelta 2009. Näistä Juno toimii analyysini primaarina kohteena ja Hassut hurjat hirviöt siihen nähden sekundaarisena verrokkiaineistona. Tämän olen katsonut olevan se komparatiivisen analyysin kattavuus, joka tässä tutkimuksessa on mahdollista ja relevanttia toteuttaa.

Elokuvat on valittu aineistoksi muutamasta syystä. Ensinnä aineiston olisi edustettava tutkimuskysymyksen kannalta hedelmällistä käännöksen lähdetekstiä. Tutkimukseni tavoite on selvittää puheen representointia audiovisuaalisen teoksen käännöksessä eli kohdetekstissä. Tämä ei itsessään edellytä lähdetekstin puheen representaatiolta mitään erityistä ominaislaatua, mutta lähtökohtana käännöksen tutkimukselle on toki edullista, että aineisto tarjoaa mielenkiintoisen haasteen kääntäjälle. Niin Juno kuin Hassut hurjat hirviöt on omalla tavallaan merkityksellinen esimerkki amerikanenglannin käytöstä nykyelokuvassa. Juno edustaa omaleimaista, suhteellisen rohkeasti puhekielistä tekstiä, kun taas Hassuissa hurjissa hirviöissä dialogi tavoittelee luonnollista nykykielen representaatiota.

Toinen valintaperuste oli aineiston tuoreus. Av-tekstit ovat yhä hyvin nuori tekstilaji ja taidemuoto kuten on av-tekstien kääntäminenkin. Sitä säätelevä normisto kehittyy jatkuvasti ja mahdollisesti odottamattomiin suuntiin. Myös tutkimuksen erityisfokuksessa oleva *se-hän*-variaatio on kielessä varsin elävä osa-alue, ja edelleen myös puhekielen ja yleiskielen rajapinta lukeutuu kielen alati kehittyviin ilmiöihin. Valitsemalla aineisto aivan viime vuosilta pystytään analyysillä peilaamaan käännöskielen nykytilaa ja *se-hän*-variaation toteutumista ammattimaisten kielenkäyttäjien teksteissä.

Kolmanneksi otetaan huomioon kohdetekstin suhtautuminen tarkasteltuun variaatioon ja puheen representaatioon laajemmin. Aineistoksi on valittu kaksi elokuvaa, joissa vallitsee toisiinsa nähden hyvin eriluontoinen puheen illuusio, ja niiden suomentajat ovat päätyneet keskenään erilaisiin ratkaisuihin kolmannen persoonan käännöksessä; he ovat suorastaan seuranneet eri paradigmoja. Toisessa kohdetekstissä pronominit varioivat keskenään systemaattisella tavalla, kun taas toisessa tekstissä *se-hän*-vaihtelua ei käytetä. Nämä paradigmat suhteutuvat kukin kiintoisalla tavalla lähdetekstiinsä ja sen rakentamaan illuusioon, mutta ennen kaikkea kääntäjien ratkaisut asettuvat erilaisiin asemiin suhteessa nykysuomeen ja suomalaiseen puheen representointiin.

Pidin tärkeänä, että tarkastelemieni kohdetekstien illuusio on tutkimuksellisesti mielekäs niin lähdetekstin tarjoaman stimuluksen kuin ympäröivän kohdekielikulttuurin kannalta.

4.1.1. Hassut hurjat hirviöt

Ensimmäinen teksti aineistossani on Hassut hurjat hirviöt -elokuvan (jatkossa HHH) dvd-julkaisun tekstitys⁵. Elokuva sai ensi-iltansa vuonna 2009. Se perustuu englanninkielisen lastenkirjallisuuden klassikkoon, Maurice Sendakin samannimiseen kirjaan vuodelta 1963. Elokuvan on ohjannut monilahjakkuus Spike Jonze, joka lisäksi vastasi sovitetusta käsikirjoituksesta yhdessä Dave Eggersin kanssa. Tyyli-ilajiltaan elokuva on lähinnä fantasia: tarinan päähenkilö on pikkupoika Max, joka pakenee kotinsa ahdistavuutta omaan mielikuvitusmaailmaansa, kaukaiseen saareen jossa asustaa suuria, pörröisiä hirviöitä. Alkuperäisessä muodossaan HHH on kuvakirja ja etupäässä lapsille suunnattu teos. Lastenkirjallisuutta ja niiden ilmaisua ohjaavat tietyt konventiot, mikä usein merkitsee esimerkiksi opettavaisuuden vaatimusta myös kielellisessä ilmaisussa. Jonzen mukaan hänen elokuvaversionsa ei kuitenkaan ole ensisijaisesti lastenelokuva tai koko perheen elokuva, vaan pikemminkin elokuva lapsuudesta (Knafo 2009). Sen ansiosta elokuvan sävy on ajoittain melko synkeäkin, eikä lähdetekstissä juuri ilmene kielellisiä merkkejä siitä, että lapset olisivat teoksen erityinen kohderyhmä. Voisi ajatella, että elokuva on suunnattu niille aikuisille sukupolville, joka ovat varttuneet kirjan kanssa.

Max on poika, jolla on hurja, vilkas mielikuvitus. Vain vähän aikaa sitten hänen vanhempansa ovat eronneet, ja Max asuu yhdessä äitinsä ja siskonsa Clairen kanssa. Claire on murrosikäinen nuori, joka on juuri kasvamassa ulos yhteisistä leikeistä pikkuveljen kanssa. Maxilla on vaikeuksia käsitellä perheessään tapahtuvia muutoksia kuten äidin uutta poikaystävää. Eräänä päivänä Maxin tunnekuuhu menee liian pitkälle ja hän puree äitiään – kuin mikäkin hirviö – ja äiti komentaa hänet huoneeseensa ilman päivällistä. Tuohtunut Max kuitenkin karkaa ja käy seikkailuun. Synkkien metsiköiden läpi hän taivaltaa suuren meren rantaan, jolla odottava soutuvene vie hänet salaperäiselle saarelle. Saarella Max tapaa hirviöt; hurjat, karvaiset, englantia puhuvat olennot, jotka tuumaavat syövänsä tuon omituisen pikkupojan. Max kuitenkin kääntää hirviöiden päät sanoen olevansa kaukaisen maan kuningas, ja niin hirviöt ottavat hänet myös omaksi kuninkaakseen. Hirviöiden luona ollessaan Max leikkii hurjemmin kuin koskaan, juoksee, huutaa, rakentaa, telmii

⁵ Kääntäjän tai käännöksen toteuttaneen yrityksen nimeä ei ole annettu.

ja hajottaa puumajoja hirviöiden rinnalla. Pian Max on kuitenkin keskellä vaikeammin ratkaistavia pulmia kuin se, minkä hirviön kanssa olisi mukavinta leikkiä, kun käy ilmi, etteivät hirviöt aina tulekaan toimeen keskenään. Niillä on monimutkaisia suhteita, erilaisia mielipiteitä ja katkeria valtataisteluita, joiden keskelle Max pian joutuu.

Elokuvan kielenkäyttöä voi kuvata naturalistiseksi. Kyseessä on fantasiaelokuva, mutta fantasia merkitsee tässä tekstissä rakenteellista ja tunnelmallista unen logiikkaa ja lapsen logiikkaa, ei niinkään karakterisaation tai dialogin tyyllittelyä. Naturalismi näkyy niin näyttelijöiden lausunnassa ja roolisuorituksissa yleisemmin kuin siinä, miten elokuva on kuvattu ja leikattu. Tämä antaa tarinalle elämänmakuista rosoisuutta mutta myös herkkyyttä, joka erottaa elokuvaa mittavammista valtavirran Hollywood-tuotannoista ja erityisesti lastenelokuvien tyypillisestä kerronnasta (Knafo 2009). Hahmot käyttävät varsin autenttisen kaltaista englannin standardivarieteettia, joka on tavanomaista monenlaisessa arkisessa puheessa sosiaalisen ja etnisen leimattomuutensa ansiosta. Elokuvan hahmot puhuvat toistensa päälle, mumisevat eivätkä puhuessaan aina näy kokonaan kuvaruudussa. Nämä ominaisuudet ovat varsinkin amerikkalaisessa nykyelokuvassa epätyypillisiä, jopa normien vastaisia, mutta autenttisuudessa puhutussa kommunikaatiossa odotuksenmukaisia, ja siten eräs tämän elokuvan määräävistä piirteistä.

4.1.2. Juno

Aineistoni toinen teksti on Juno-nimisen elokuvan suomenkielinen tekstitys, joka elokuvan pohjoismaiselta dvd-julkaisulta löytyy.⁶ Juno on vuonna 2007 valmistunut amerikkalainen indie-elokuva. Sen on ohjannut Jason Reitman, tunnetun Hollywood-suvun vesa ja yksi amerikkalaisen nykyelokuvan suurista toivoista. Oscar-palkitun käsikirjoituksen on laatinut Diablo Cody. Elokuva on amerikkalaisen teinigenren nykyaikainen edustaja, mutta se saavutti runsaasti suosiota myös ilmeisimmän kohderyhmänsä ulkopuolella ja oli valtava taloudellinen menestys ja kriitikkojen laajalti kiittämä teos. Elokuvan suurimpana valttina pidetään – Ellen Pagen suvereenin näyttelijäsuorituksen ohella päähenkilö Junona – sen käsikirjoitusta ja erityisesti sen omintakeista, hillitöntä ja älykästä dialogia.

Käsikirjoittaja Diablo Cody on muutamassa vuodessa tullut tunnetuksi omaleimaisesta, jopa *auteurmaisesta* äänestään: Codyn dialogi on hänen tavaramerkkinsä, ja se tekee hänestä harvinaisen

⁶ Tekstityksen laatijan nimeä ei ilmoiteta; elokuvan lopussa lukee vain ”Tekstitys: SDI MEDIA GROUP”.

poikkeuksen nykyelokuvassa, jonka metadiskurssissa – niin ammattilaisten kuin maallikkokatsojien näkökulmasta – hallitsevampia toimijoita ovat ohjaajat ja näyttelijät. Hänen elokuvissaan kohosteista on mm. hahmojen näppärä sanailu, popkulttuuriviittausten suuri määrä sekä innovatiiviset, leikittelevät ja slangia hyödyntävä ilmaukset, jotka muodostavat elokuvaa vahvasti määrittävän jargonin. Kuuluisiksi ovat muodostuneet sellaiset ilmeikkäät fraasit kuin ”*honest to blog*”, ”*your eggo is preggo*”, ”*I am fo’ shizz up the spout*”, ”*Oh shit! Phuket Thailand!*”, ”*They call me the Cautionary Whale*” sekä positiiviseen raskaustestiin viittaava repliikki ”*That ain’t no Etch-a-Sketch. This is one doodle that can’t be undid, homeskillet.*” Lisäksi lähdetekstissä hyödynnetään puhekielen piirteitä, jotka ovat varsin tavanomaisia puheen representaation keinoja englanninkielisessä av-tekstissä: standardienglantia enemmän tai vähemmän rikkovia mutta autenttisen puheen kielimuodoissa tavallisia muotoja kuten *ain’t no* (jossa puhekielistä on sekä *ain’t* pro *isn’t* että kaksinkertaisen kiellon käyttö), lyhenteet *he’s* pro *he is*, *wouldn’t* pro *would not*, *can’t* pro *cannot*, adverbiaalit *totally*, *like*, *for real* sekä erilaiset interjektiot ja voimasanat kuten *frickin’*, *jeez*, *wicked*. Puhekielinen ilme määrittää lähdetekstiä siten monin tavoin, varsinkin kun otetaan huomioon elokuvan dialogipainotteisuus – puheella ja kielenkäytön tavoilla on tekstissä keskeinen rooli.

Elokuva kertoo draamakomediallisesti 16-vuotiaasta Juno MacGuffista (Ellen Page), neuvokkaasta ja teräväkielisestä nuoresta naisesta joka asuu pienessä kaupungissa Minnesotassa ja käy high schoolia. Juno asuu yhdessä isänsä Macin ja äitipuolensa Brenin sekä pikkusiskonsa Liberty Bellin kanssa, ja hänen lähipiirinsä täydentävät nenäkäs mutta luotettava hyvä ystävä Leah sekä Bleeker, juoksua harrastava koulu- ja bändikaveri, jolle Juno tulee yllättäen raskaaksi. Tehtyään kolme raskaustestiä lähikaupan vessassa Juno joutuu hyväksymään asianlaidan ja edessään häämöttävän valtaisan päätöksen. Tästä alkaa elokuva, joka seuraa Junon edesottamuksia ja suhtautumista uuteen elämäntilanteeseensa. Hänen taipaleensa vie katsojan aborttiklinikalta aina adoptiovanhempien kotiin ja lopulta synnytyssaliin.

Elokuva rakentuu voimakkaasti päähenkilönsä näkökulman ympärille; Juno on mukana lähes jokaisessa kohtauksessa. Tyypillisessä kohtauksessa hän törmää johonkin henkilöhahmoon ja käy keskusteluun tämän kanssa, ja tuo vuorovaikutus kertoo aina katsojalle hieman lisää tästä nuoresta naisesta. Juno on suulas sanailija, jonka mielestä on tähdellisempää väitellä popkulttuurista kuin olla säyseä hieno nainen. Elokuvan edetessä saadaan kuitenkin myös vihjeitä ironisen pinnan alla piilevästä sydämellisyydestä.

Ensin Juno aikoo niin Leah'n kuin Bleekerin tukemana hankkia abortin, mutta tulee viime hetkellä toisiin aatoksiin ja päättää etsiä lapselle adoptiovanhemmat. Isälleen ja Brenille Juno kertoo raskaudestaan epäröiden; he ovat lopulta enemmän pettyneitä kuin vihaisia, isän henkilöllisyydestä tosin jopa huvittuneita, sillä suulas mutta ainaisessa ironisuudessaan etäinen Juno muodostaa yhdessä lauhkean, herttaisen Bleekerin kanssa varsin erikoisen parivaljakon. Kun Juno sitten löytää paikallislehden ilmoituspalstalta lasta palavasti toivovan Vanessa Loringin ja tämän aviomies Markin, lähtee Junon isä tyttärensä tueksi ensitapaamiseen. Vanessa on menestynyt, pikkutarkka, määrätietoinen nainen, joka on jo vuosia halunnut lasta ja on kerta toisensa jälkeen joutunut pettymään. Junon ronskius hämmentää kunnollista Vanessaa, mutta Mark – rock-tähden urasta yhä haaveileva, mutta kovaa vauhtia keski-ikäistyvä ja jo jonkin aikaa sitten keskiluokkaistunut mainoslaulujen säveltäjä – mieltyy Junon nokkeluuteen ja hurjaan kauhuelokuvamakuun. Elokuvan merkittävin yksittäinen suhde onkin juuri Junon ja tulevan adoptioisän, Markin, välinen.

Juno viihtyy Markin seurassa katu-uskottavaa musiikkia kuunnellen ja elokuvia katsellen. Kuitenkin kun Juno matkustaa arkipäivänä Loringien syrjäiseen kotikylään asti näyttääkseen heille lapsen ensimmäisen ultraäänikuvan ja päätyy viettämään päivän Markin kanssa, varoittaa Bren tytärsä puoleltaan että tämä viihtyy ukkomiehen seurassa jo liiankin hyvin. Juno on kiintynyt lapsensa tulevaan isään, samalla kun välit lapsen varsinaiseen, biologiseen isään, Bleekeriin, jäähtyvät jäähtymistään Junon kiinnostuksen puutteessa. Juno kuitenkin torjuu Brenin vihjailut, sillä mitään ei hänen mielestään ole tapahtunut, eikä Juno tunne Markia kohtaan romanttista vetoa. Kyse onkin niin Junon kuin Markin molemminpuolisesta huomionkiipeydestä: Juno on haltioissaan löydettyään samanmieliseksi kokemansa aikuisen, joka antaa ymmärtää, ettei kaikista tarvitse varttuessaan tulla Brenin kaltaisia tylsimyksiä tai Vanessan kaltaisia tiukkapipoja. Mark puolestaan nauttii, kun joku on kiinnostunut hänen hienosta kitarastaan ja bändipaidoistaan, joku joka ei yritä rajoittaa hänen poikamaista huolettomuuttaan.

Loppuratkaisun panee liikkeelle Markin yhtäkkinen paljastus salaliittolaiseksi kokemalleen Junolle: Hän aikoo jättää vaimonsa. Hän ei ole valmis isäksi. Markin hämmästykseksi Juno on uutisesta verisesti loukkaantunut, koska tämän piti olla Junon vauvalle täydellinen perhe sisustuslehtien mukaan laitettussa kodissaan, ja Markin piti olla täydellinen, rento isä, joka varmistaa, että lapsi oppii oikeanlaiseen musiikkimakuun. Juno ei voi käsittää Markia, joka ei enää rakasta täydellistä Vanessaa. Rynnätessään itkua pidätellen ulos Juno törmää Vanessaan, eikä Markin auta muu kuin kertoa tuntemuksensa vaimolleen. Vanessa tuntee miehensä, eikä paljastus ole hänelle järin

odottamaton; kuin Mac ja Bren konsanaan kuullessaan Junon raskaudesta, ei Vanessa ole miehelleen niinkään vihainen – hän on pettynyt.

Juno on pettynyt aikuisten maailmaan, ja luhistuessaan yksin matkalla kotiin hän ilmaisee aitoja tunteita ensimmäistä kertaa elokuvan aikana. Vihdoin Juno ymmärtää, että vilpittömyys ja vastuuntunto voivat olla todellisen lujuuden ja kypsyyden osoituksia ja sellaisina arvokkaampia kuin suojamuurien pystyttäminen. Hän tunnustaa Bleekerille tunteensa ja pyytää anteeksi etäisyyttään. Vanessalle Juno lähettää käsikirjoitetun viestin: ”Olen mukana, jos sinäkin olet”. Synnytyssalissa onneensa pakahtuva Vanessa saa vastasyntyneen ensimmäisenä syliinsä uuden äidin etuoikeudella.

Kielen käytön rekisterit ovat tässä elokuvassa myös temaattisesti tärkeä tekijä. Hahmot puhuvat keskenään varsin eri tavoin, millä katsojille viestitään tehokkaasti siitä, millainen kukin hahmo on ja miten he toisiinsa suhtautuvat. Käsikirjoituksen ja puhutun englannin rekisterit rakentavat omalta osaltaan Junosta versiota eräästä amerikkalaisen elokuvan rakkaista perustarinoista: se on ns. coming-of-age-kasvutarina, jossa nuoresta ja kokemattomasta hahmosta kehkeytyy elokuvan kuluessa hieman vanhempi ja viisaampi kohtaamiensa haasteiden ansiosta, ja juuri tuo kasvu määrää kerronnan kulkua ja luonnetta. Mitä aikuiseksi kasvaminen on, tuoko ikä viisautta, miten vanhempien ja lasten suhteet muuttuvat lasten alkaessa ottaa vastuuta omasta elämästään – kaikki tämä on Junon temaattista ydintä, ja hahmojen välinen dialogi on yksi taso, jolla elokuvakäsikirjoittaja teoksen teemoja ilmentää. Puhuttu kieli on vuorovaikutuksessa audiovisuaalisen tekstin muihin elementteihin. Se, miten hahmot sanallistavat heitä ympäröivää maailmaa ja puhuttelevat toisiaan, paljastaa katsojalle hahmojen luonteesta sekä siitä, miten kirjoittaja mieltää hahmonsa ja kielen merkityksenantokeinot, vallankin kun ilmaisu on omaleimaista.

4.2. Tutkimusmenetelmä ja analyysi

Tarkastelussani on kaksi varsin erilaista tekstiä, jotka muodostavat niin ikään erilaiset kontekstit *se–hän*-variaatiolle. Jo useampaan otteeseen olen todennut tutkimusasetelmassani havaittavan symmetrian, joka näkyy useassa rinnakkaisessa, tutkimuskysymykselleni tähdellisessä dikotomiassa: kirjoitus ja puhe, käännessuomi ja supisuomi, audiovisuaalinen ja kirjallinen, sekä tietenkin *se* ja *hän*. Myös aineistoni ja sen käsittely ilmentävät kahta varsin eroavaa lähestymistapaa käännökseen, kenties peräti kahta eroavaa käännösetosta.

Käsittelen analyysini tulokset teksteittäin käymällä läpi ensin Hassut hurjat hirviöt ja sitten Junon. HHH edustaa tutkimusasetelmassani normatiivista suhtautumista käännössuomeen. Siinä ei esiinny lainkaan variaatiota *se-* ja *hän-*pronominien välillä, vaan *hän* on ihmisiin viittaamisessa yksinomainen. Juno puolestaan on esimerkki kokeilevammasta käännösstrategiasta, jonka osana *se–hän-*variaatio on verrattain keskeinen merkitystä tuottava elementti. Tämä ero tekstien välillä vaikuttaa myös itse analyysin kulkuun, sillä yksiniitisempänä tekstinä HHH ei tarjoa samoissa määrin relevanttia tapausten kirjoa kuin reippaasti varioiva, monitahoisten kontekstien Juno. Siksi käydessäni läpi analyysini tuloksia Juno saa osakseen laajemman käsittelyn kuin HHH.

Ennen analyysiani esittelen kuitenkin käyttämäni tutkimusmenetelmän.

4.2.1. Tutkimusmenetelmä

Lähestyn aineistoa hermeneuttisella otteella yhdistämällä lingvistisen variaation- ja tekstintutkimuksen käännösnormien kvalitatiiviseen tarkasteluun. Etsin merkkejä erityisesti normalisoitumishypoteesin toteutumisesta, sen mahdollisesta ilmenemisestä *se–hän-*variaatioissa ja variaation kontekstissa sekä edelleen vaikutuksesta puheen illuusioon.

Aluksi mainittakoon kuitenkin jokunen seikka tutkimukseni metodologisista taustaoletuksista: lähdän Hallidayn systeemis-funktionaaliseen näkemyksestä (esim. 1978; 1994; 1999), että teksteillä ja kielellä on ennen kaikkea diskursiivinen, kontekstisidonnainen luonne, johon perustuu yksittäisen variaation – kuten *se–hän* – tarkastelun relevanssi kulloisessakin tekstissä. Systeemis-funktionaalinen kielitiede tarjoaa kehyksen tarkastella kielen pintarakenteen eli yksittäisten elementtien suhdetta syvärakenteisiin eli tekstikokonaisuuksiin sekä kulttuuriseen ja tilanteiseen kontekstiin (ks. Heikkinen 2003, 2, 5–11). Kielenkäyttö on merkityksen tuottamista tiettyjen sosiaalisten olosuhteiden alaisuudessa mielekkäällä tavalla, ja nuo olosuhteet koostuvat aina kolmesta tasosta, *field* (ala), *tenor* (sävy) ja *mode* (tapa), sekä niitä vastaavista merkityksen ulottuvuuksista eli metafunktioista, ideationaalinen metafunktio (kielen käytön alaa kuvaavat, kielen luokittelevat ja nimeävät merkitykset), interpersonaalinen (sävy eli vuorovaikutusta, rooleja ja asenteita välittävät merkitykset) ja tekstuaalinen (tekstin muoto ja rakenne). (Ranta 2007, 29–30, 53–56.) Keskeiseksi nousee kielen sosiaalisesti funktionaalinen käyttö pikemmin kuin rakenteet itsessään, sekä kielen diskurssia ja maailmaa rakentava pikemmin kuin vain heijastava voima (ks. Heikkinen 2003, 4; Valtonen 1998, 106–107).

Tämän tutkimuksen kannalta merkittävintä systeemis-funktionaalissa kielinäkemyksessä on rekisterin käsite, jonka anti näkyy nimenomaisesti tekstin lingvistisessä analyysissä: Rekisteri kuvaa kielellisen koodinvaihdon tarkoituksenmukaisuutta (Hatim ja Mason 1990, 43) eli variaation systeemistä, funktionaalista suhdetta tilannekontekstiin (Mielikäinen 1980, 27; Heikkinen 2003, 11–14). Toisin sanoen rekisteri on se kielellisten elementtien yhdistelmä, jolla tyypillisesti toteutetaan merkityksiä jossakin tilannekontekstissa (ks. esim. Halliday 1978, 22, 142; 1994; Heikkinen 2003, 12). Kontekstia muodostavat mm. puhetilanne, puheenaiheet ja puhujien keskinäiset asenteet ja roolit, ja rekisterianalyysi soveltuukin luontevasti kielen muodollisuusasteen tarkasteluun; muodollisuus tai standardinmukaisuus kun juontaa tyypillisesti juuri puhujien roolien ja puhetilanteen tapaisista tekijöistä. *Se-hän*-variaatio alueellisesti verrattain neutraalina, tilanteisesti verrattain leimallisena ja ennen kaikkea yleiskielen normiston suhteen merkitsevänä ilmiönä on siksi relevantti muodollisuusasteen rekisteri-indikaattori (vrt. Mielikäinen 1984, 173).

Sovellan systeemis-funktionaaliseen rekisteri-käsitykseen erityisesti Assis Rosan (1999; 2001) sentralisointi- ja desentralisointistrategioita sekä niiden taustalla vaikuttavaa käännösnormien käsitteistöä. Assis Rosan typologia (1999, 320; 2001, 215) perustuu kieliyhteisössä vallitseviin kulttuurisiin hierarkioihin, jossa keskiöön (*centre*), prestiisiasemaan, sijoitetaan standardoidut, ”korrektit” kielimuodot sekä erityisesti kirjoituksen ominaiset kielimuodot ja marginaaliin (*fringes*) eli keskiön ulkopuolelle ei-standardoidut kielimuodot, ylipäänsä sociolingvistisesti ”alhaiset” eli vähäisen prestiisin kielimuodot, erityisesti puhekielen varieteetit. Siten sentralisointi merkitsee sellaista käännösstrategiaa, jossa kohdeteksti on kielellisesti lähempänä keskiötä kuin lähdeteksti (esim. yleiskielinen suomi pro ei-standardinen englantia).⁷ Desentralisointi päinvastoin viittaa sellaisen kohdetekstin tuottamiseen, joka on keskiöstä samankaltaisella etäisyydellä kuin lähdeteksti (esim. yleispuhekielinen suomi pro ei-standardinen englantia). Assis Rosa (2001, 215–216) toteaa, että hänen omassa kieliyhteisössään (portugali) tekstityksissä käytetään vallitsevasti sentralisoivaa strategiaa ja että puheenomaisuuksia ja puhekielen piirteitä ei siten juuri löydy kohdeteksteistä. Tätä tendenssiä ilmentäviä käännösratkaisuja ovat mm. denotatiivisten funktioiden korostuminen konnotatiivisten kustannuksella, merkitysten määräytyminen välittömän kontekstin (pro laajemman

⁷ On huomattava, että tässä tutkimuksessa rekisteri ymmärretään eri tavoin kuin Assis Rosan terminologiassa, hän kun käyttää rekisteri-käsitettä ennen kaikkea semioottisesti kuvaamaan joko puhuttua tai kirjoitettua rekisteriä: Assis Rosa (1999, 322) toteaa sentralisoinnin johtavan ”kirjoitetun rekisterin” (*written register*) normien korostumiseen kohdetekstissä. Vastaavasti tämän tutkimuksen puitteissa käsitellään kirjoitettuja ja puhuttuja ”kielimuotoja” tai ”varieteetteja”, kun taas rekisteri määritellään systeemis-funktionaalisesti eli yleisemmin kielen piirteiden ja tilannekontekstin suhteen kuvaamisen kautta.

kontekstin) perusteella ja standardisten kielimuotojen käyttö ei-standardisten sijasta. (Ks. myös s. 14–18.)

Käännösnormit astuvat mukaan analyysiin prestiisin kautta. Kieliyhteisön jäsenten tiettyihin kielimuotoihin liittämiä prestiisiarvoja voidaan pitää taustatekijöinä käännöksissä vaikuttaviin normeihin sekä niissä sen seurauksena havaittuihin universaaleihin tendensseihin. Sentralisoivalla strategialla tuotetaan norminmukaisia käännösratkaisuja, joilla on kohdekulttuurin kieliyhteisössä korkeampi prestiisi kuin esimerkiksi yleiskielestä poikkeavilla.

Nostan aineistosta esiin esimerkkejä *se-* ja *hän-*pronominien käytöstä, ja tarkastelen varianttien ja niiden kontekstien vuorovaikutusta puheen illuusion näkökulmasta. Kontekstitekijöistä huomioidaan erityisesti sosiolingvistisesti ja rekisterin kannalta merkitseviä tekijöitä: hahmojen ikä, keskinäiset asemat, puheenaiheet ja puhetilanteet. Minkälainen hahmo pronominia käyttää, kehen pronominilla viitataan, kenelle puhe kohdistetaan, mikä on puheen rooli ja luonne tilanteessa? Arvioin sitä, mihin suuntaan kukin pronominivariantti siirtää tekstin rekisteriä ja suomen kieltä ylipäänsä sekä sitä, miksi kääntäjä mahdollisesti on ratkaisuunsa kulloinkin päätenyt. Näiden elementtien kautta syntyy yhteyksiä sekä lähdetekstiin että kohdekielen systeemiin, ja niiden suhteiden luonnetta voidaan käsitteellistää sentralisoinnin ja desentralisoinnin avulla.

Pronominiesiintymää verrataan sen välittömimpään kontekstiin eli ympäröiviin tekstin osiin. Kontekstissa tärkeää on leksikaalisten, syntaktisten ja morfologisten elementtien rekisteri: kun ihmisviitteinen pronomini on *hän*, kohdistetaan huomio esimerkiksi sanaston tai lauserakenteiden yleiskielisiin ja puhekielisiin kielenpiirteisiin sekä siihen, millainen tasapaino muodollisuudeltaan eriasteisten elementtien välille syntyy ja missä määrin teksti on sentralisoitunutta. Minkälaista vaikutelmaa *hän* rakentaa konteksteissa, joissa hyödynnetään puhekielen ominaisia piirteitä, entä sellaisissa jotka noudattavat muiltakin osin yleiskielen normeja? Vastaavasti kysytään, mikä on *se-*pronominin rooli sellaisissa konteksteissa, joissa muuten käytetyt piirteet ovat yleiskielisempiä. Edelleen aineistosta etsitään vastauksia siihen, millä tavoin puheen illuusiota rakennetaan, jos *se-*pronominia ei ole käytetty.

Analyysissa kiinnitetään huomiota myös niihin seurauksiin, joita pronominivariaatiolla on karakterisaatioon, joka fiktiivisessä tekstissä on tärkeä osa puheen representaatiota. Karakterisaation tarkastelu suhteessa *se–hän-*variaatioon edellyttää laajempaa näkökulmaa kuin vain kontekstia. Hahmojen luonnehdinnan kannalta tarkkaillaan pronominikäytön johdonmukaisuutta ja roolia

kunkin hahmon puheenparressa. Lisäksi havainnollistan esimerkein niitä suhteita, joita pronomini variaatiolla rakennetaan hahmojen välille. Onko variaatio loogista yksittäisen hahmon puheessa, entä suhteessa tämän muihin ominaisuuksiin kuten äänenkäyttöön tai ulkonäköön, saati vallan muihin hahmoihin? Myös ilmeisemmin elokuvakerrontaan liittyvät tekijät kuten tarinan ja juonen eteneminen on otettava huomioon karakterisaation johdonmukaisuuden arvioinnissa, koska myös yksittäisiä hahmoja ja näiden motivaatioita laajemmat, taiteelliset seikat vaikuttavat toki tekstin pronomini käyttöön.

Av-tekstin tarkastelussa ilmiö kuin ilmiö palaa vääjäämättömästi kokonaisvaltaiseen kontekstiinsa, eikä tätä suinkaan pidä välttää; päinvastoin *se-* ja *hän-*pronominiin tulee puhalttaa yhteen hiileen tekstin monitahoisen ilmaisun kanssa. Tällöin on perusteltua myös pohtia, käyttäisikö esimerkiksi jollakin tavalla poikkeava nuori nainen *hän-*pronominia keskustellessaan ystävänsä kanssa, tai pikkupoika kaivatessaan äitinsä lohdutusta – tai pikemmin kysymys kuuluu, kuinka todennäköistä tai uskottavaa tämä olisi, jo arkitietommekin varassa. Uskottavuus liittyy tiiviisti puheen illuusion toimivuuteen, ja siksi kohdetekstin ominaisuuksia peilataan ahkerasti autenttisen puheen, puhekielen ja puhetilanteiden ominaisuuksiin. Tekstiä näin kartoittaen saadaan tietoa *se-* ja *hän-*pronominiin asemasta tekstissä ja puheen illuusion luonteesta yleisemmin, sekä käännöskielen sentralisoituneisuuden asteesta.

4.2.2. Analyysi

Olen käynyt läpi aineiston *se-* ja *hän-*esiintymiä, ja seuraavassa esittelen analyysini tulokset tekstikatkelmien avulla. Esitän kussakin taulukossa rinnakkain kohtauksen numeron (perusteena dvd-julkaisun kohtausluettelo), puhujan, tekstityksen (Kohdeteksti) ja lähdekielisen dialogin transkription (Lähdeteksti)⁸. Kunkin esimerkin kohdalla kerron lyhyesti, mitä kohtauksessa tapahtuu ja minkälaiset hahmot kohtauksessa vuorovaikuttavat. *Se-* ja *hän-*esiintymät on taulukoissa selvyiden vuoksi lihavoitu. Kohdetekstin esittämisessä käytän merkintää // erottamaan samaan puheenvuoroon kuuluvia eri ruututekstirepliikkejä.

⁸ Sovellan vapaasti Jenny Perttolan (2012) puheen litteroinnissa käyttämiä merkintätapoja. Tutkimukseni keskittyy kuitenkin ennen kaikkea kielelliseen ilmaisuun, minkä vuoksi transkriptioni on sangen karkea.

4.2.2.1. Hassut hurjat hirviöt

Hassut hurjat hirviöt -käännös sisältää kaikkiaan 93 *hän*-pronominia. *Se*-pronominilla ei tekstityksessä viitata henkilöön kertaakaan. Esittelen seuraavaksi vain eräitä esimerkkejä tekstin *hän*-esiintymistä, sillä ne mielestäni riittävät muodostamaan edustavan kuvan elokuvan ja käännöksen kokonaisuudesta pronominikäytön osalta.

Taulukko 1.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
1	Clairen kaveri	Nappaa hänet .	Get him!
	--	Olet vainaa.	
	--	Jee.	
	--	Hän on todellakin vainaa.	He's so dead!
	Claire	Max, mene pois.	Max, go away!
	Clairen kaveri	Osuin häneen !	I got him!
	--	Napatkaa hänet . No niin.	Come on! Come on! Get him!

Kohtauksessa pikkupoika Max on leikkimässä itsekseen kotipihallaan. Hän on ensin yrittänyt innostaa teini-ikäisen isosiskonsa leikkikaverikseen, mutta siskoa kiinnostaa enemmän omien ystäviensä seura kuin pikkuveljen kanssa telmiminen. Max rakentaa lumilinnaa, mutta kun Claire osuu paikalle ystäväjoukkoineen, saa Max yllytettyä nämä vieraat mukaan lumisotaan Clairen tuskastuneesta vastustelusta huolimatta. Sotaa käydään kiihkeästi ja riemukkaasti, kunnes eräs Clairen ystävästä epähuomiossa murskaa Maxin rakentaman lumilinnan ja poikaparka purskahtaa itkuun.

Elokuvan alusta lähtien kohdetekstin käyttämä kielimuoto on hyvin yleiskielinen. Puhetta representoivia, puhutussa kielessä tyypillisiä piirteitä on hyödynnetty lähinnä leksikaalisella tasolla ja silläkin verrattain rajallisesti. Esimerkiksi yllä kuvatussa katkelmassa puhekielestä käyvät interjektio *jee*, kommenttiadverbiaali *todellakin* ja verbi *napata*. Yleiskielisen *hän*-pronominin esiintymiä on tässä neljä, ja ne kaikki viittaavat Maxiin. Valintaa on pidettävä sentralisoivana, sillä teini-ikäisten nuorten puheessa tällaisessa rennossa kontekstissa *hän*-pronomini olisi hyvin leimallinen, jäykkä valinta erityisesti pikkupoikaan viitatessa. Sentralisoitunutta vaikutelmaa

lieventävät kuitenkin edellä mainitut puhekielen piirteet sekä virkkeiden lyhyys, huudahduksista kun on kyse.

Leikin tiimellyksessä on katsojankin vaikea erottaa, kuka puhuu milloinkin ja kenelle tekstitysrepliikit kulloinkin kuuluvat, mutta tässä kohtauksessa se, kuka sanoo mitään, ei tunnu olevan tärkeitä. Dialogin tehtävä on lähinnä tukea kohtauksen vauhdikasta tunnelmaa ja leikin riemua.

Taulukko 2.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
1	Maxin äiti	Mikä hätänä?	What's wrong?
	Max	Claire ja hänen tyhmät ystävänsä rikkoivat igluni. // Hän ei tehnyt mitään estääkseen sen.	Claire and her stupid friends smashed my igloo. She didn't do anything about it.

Tässä Maxin äiti yrittää lohduttaa poikaansa, kun tämän lumilinna on sortunut. Claire on lähtenyt ystäviensä kanssa, ja Max on suutuksissaan sotkenut siskonsa huonetta. Kun äiti tulee kotiin töistä, hän löytää alakuloisen Maxin peiton alle kätkeyneenä.

Max käyttää kahdesti *hän*-pronominia viittaamaan Claire-siskoonsa. Tämä katkelma on kaikkiaan sentralisoitunut, sillä Maxin puheessa on pelkästään yleiskielen piirteitä: *hän* (pro *se*), *ystävät* (pro esim. *kaverit*), *rikkoivat* (pro *rikko*), *igluni* (pro esim. *mun iglun*), *estääkseen* (pro esim. *että olisi estänyt*). Näiden kaikkien piirteiden yhdistelmä johtaa hyvin muodolliseen kokonaisuuteen, kun puhuja on pieni murheellinen poika, joka kieliä äidilleen siskonsa tekemisistä.

Muodollista tekstiä on myös verrattuna lähdetekstin rekisteriin, joka koostuu tavanomaisista, yksinkertaisista puhekielen osasista: englannin *friends* sisältää suomen eri rekisterejä edustavat *ystävät* ja *kaverit*, ja fraasi *do [something] about [something]* on varmasti epämuodollisempi kuin kääntäjän valitsema infiniittirakenne *estääkseen*. Näemme selvästi, että käännös on sentralisoitunut ja *hän*-pronomini sen mukana.

Taulukko 3.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
1	Max	Oli joitakin rakennuksia. // Ne olivat hyvin korkeita- // -ja ne osasivat kävellä. // Sitten oli vampyyreita. // Yksi vampyyreista puri korkeinta rakennusta- // -ja hänen torahampaansa lähtivät irti. // Sitten kaikki hänen muut hampaansa putosivat. // Sitten hän alkoi itkeä.	There were some buildings. There are these really tall buildings. And they could walk. Then there were some vampires. And one of the vampires bit the tallest building. And his fangs broke off. Then all his other teeth fell out. Then he started crying.

Tässä kohtauksessa äiti istuu väsyneen näköisenä näyttöpömpöä ääressä töitä tehden. Max yrittää hauskuuttaa ja piristää äitiään, joka ei millään ehtisi keskittyä poikaansa. Äiti kuitenkin heltyy pyytämään pöydän alla loikoilevaa Maxia sepittämään hänelle tarinaa. Äiti on selvästi esittänyt samankaltaisen toiveen ennenkin, ja poika on silmin nähden iloinen äidin kuunnellessa hänen kertomaansa satua. Äiti kirjoittaa Maxin saneleman tarinan muistiin.

Tämän esimerkin erityispiirre on tietenkin se, että Max kertoo tarinaa. Elokuvasa representoitu tekstilaji on siis muuta kuin autenttinen (tai sellaiseksi tarkoitettu) keskustelu. Elokuva tapailee sitä, miten Max lähestyy tarinankerrontaa. Jos kuvitellaan, että Max ottaisi tässä esikuvikseen hänelle luetut ja hänen mahdollisesti itse lukemansa kirjat, on yleiskielisyydet – mukaan lukien kolme vampyyriin viittaavaa *hän*-pronominia – helpompi perustella Maxin tavoitteleman tyylin avulla. Tosin lienee tarpeen pohtia, missä määrin uskottavasti ja johdonmukaisesti Maxin ikäinen poika jotain tiettyä tyyliä tavoittelisi.

Lähdetekstiin nähden katkelma on kohdetekstissä sentralisoitunut, sillä Maxin puhuma englantia ei anna erityistä stimulusta formaaliin ilmaisuun. Lauserakenne on yksinkertainen (*There were some buildings*), ja sanastoltaankin Maxin tarinankerronta on epämuodollista (*really tall*). Ero pojan tavanomaiseen puheenparteen eli dialogiin muodostuu lähinnä siinä, että virkkeet on sidottu yhteen joko *and*- tai *then*-sanalla. Tämä tendenssi on toistettu kohdetekstissä vastaavasti *ja*- ja *sitten*-

sanojen käytöllä. Lähdeteksti ei siis edellytä yleiskielistä *hän*-pronominia, ja sen käyttö sentralisoi kohdetekstiä.

Niin ikään autenttisisessa keskustelussa käytettyyn suomeen verrattuna katkelma on *hän*-pronominin myötä sentralisoitunut, mutta tätä kontekstia varten on erikseen otettava huomioon *hän*-pronominin käyttö juuri tarinankerronnassa eli arkista puhetta suunnitelmallisemmassa kielessä. Tämä on kenties eräs perustelu muodollisen kielen käytölle tässä kontekstissa; mitä ilmeisimmin kääntäjä on katsonut *hän*-pronominin soveltuvan tällaiseen funktioon, siitäkkin huolimatta että pronominin korrelaattina ei edes ole varsinaisesti henkilö vaan vampyyri. Joka tapauksessa lopputulos on elokuvan muun dialogin kanssa yhteneväinen, ja *hän*-pronomini on sisällytetty Maxin idiolektiin myös tässä kontekstissa.

Kuten todettua voidaan kuitenkin kyseenalaistaa *hän*-pronominin uskottavuus pikkupojan puheen representaatioissa myös tässä funktiossa, vaikka kerronta tekstilajina eittämättä sallisi puheen tyyllittelyä. Sentralisoivana elementtinä *hän*-pronomini siis asettuu tässäkin funktiossa jokseenkin vastahankaan puheen illuusion uskottavuuden kanssa. Jos puolestaan uskottavuus priorisoidaan, sopisivat rekisteriltään epämuodollisemmat vaihtoehdot kuten *'sen torahampaat lähtivät irti'* ja *'Sitten kaikki sen muut hampaat putosivat'* ja *'Sitten se alkoi itkeä'* nähdäkseen vähintään samanveroisesti tarinankerronnan kontekstiin.

Taulukko 4.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
4	Ira	Judith, pitäisikö minun auttaa?	What do you think, Judith? Should I help too?
	Judith	Et saisi auttaa häntä .	No, you shouldn't help him!
	Ira	Ajattelin sen piristävän häntä .	I just thought it'll make him feel better.
	Judith	Hyvä ajatus. Mene tähän tönöön seisomaan, kunnes se hajoaa.	Yup, good idea, Ira. Go stand in this hut over here before it gets wrecked.

On yö, ja Max on saapunut saarelle. Hän katselee pensaiden lomasta hurjien, omituisten otusten joukkoa ja kuuntelee jännittyneenä näiden keskustelua. Carol on suuri, kiivas ja karvainen johtajahahmo hirviöiden parissa. Hänen kumppaninsa on KW, joka kuitenkin on häipynyt omille teilleen, minkä vuoksi Carol purkaa suuttumustaan hajottamalla hirviöiden pesiä. Lauhkea Ira on

hyväsydäminen hirviö, joka haluaa auttaa Carolia, vaikka se tarkoittaisikin hajotuspuhteeseen osallistumista. Teräväkielinen Judith kuitenkin jarruttelee ystäviensä tuhoamisvimmaa.

Katkelmassa Judith ja Ira käyttävät kumpikin *hän*-pronominia viitatessaan Caroliin, joka rymyää taustalla. Muutoinkin rekisteri on puheen representaatiossa muodollinen, mikä näkyy mm. persoonan ilmaisemisessa ainoastaan predikaattiverbillä niissä lauseasemissa, joissa se on mahdollista: *et saisi, ajattelin*. Persoonan ilmaiseminen ilman subjektipronominia on lähes yksinomaan yleiskielen piirre, kun taas puhekieliset kielimuodot suosivat päinvastoin persoonan näkymistä sekä pronominessa että predikaatissa (Helasvuo ja Laitinen 2006, 174). Yleiskieltä on myös referatiivirakenteen käyttö: *piristävän* (pro esim. *että se piristäisi häntä/sitä*). Nämä yleiskielisyydet vievät tekstityksessä kenties vähemmän kallisarvoista tilaa kuin puhekieliset vastineensa, mutta toisaalta puhekielinen *se* olisi vienyt tilaa *hän*-pronominia vähemmän.

Joka tapauksessa sentralisoitumisen lopputulos on muodollisempi rekisteri kuin lähdetekstissä, jossa käytetään piirteitä, jotka eivät muodolliseen tekstiin sopisi: *too, it'll, make [someone] feel better, yup* ja *this hut over here* ovat kukin ominaisia arkisessa kielessä. Yhdistettynä muihin tämän elokuvan käyttämiin keinoihin naturalisoida kerrontaa ja hahmoja (ks. s. 38–39) kohdeteksti toteuttaa varsin erilaista rekisteriä kuin lähdeteksti.

Yleiskielen käyttö kohdetekstissä muuttaa niin pojan ja muiden ihmisten kuin hirviöidenkin karakterisaatiota, sillä lähdetekstissä niitä inhimillistetään niiden kielenkäytöllä, joka on hyvin tavanomaista amerikkalaista puhetta. Siten lähdetekstin tarjoaman karakterisaation mallin ei pitäisi selittää *hän*-pronominia tässä kohtauksessa. Hirviöistä ei missään vaiheessa luoda kuvaa vieraina vaan pohjimmiltaan pikemmin tuttuina ja tunnistettavina niin sanoissaan kuin teoissaan. Tämä avaa kohdetekstin rekisterin samanlaiselle analyysille kuin ihmishahmojenkin kohdalla. Todetaan, että vaikka Carol on jonkinlainen alfauros, hirviöiden yhteisössä ei ole jyrkkää hierarkiaa ja ne suhtautuvat toisiinsa välittömästi; kohteliaalle *hän*-pronominille ei ole tarvetta sikäli, kuin karakterisaatio toteutuu samoin periaattein kuin ihmisten kohdalla.

Taulukko 5.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
5	Carol	Sinä siis olit heidän kuninkaansa ja järjestit kaiken parhain päin?	So, you were their king... and you made everything right?
	Max	Joo.	Yeah.
	Carol	No entä yksinäisyys?	Well, you know, what about um loneliness?
	Douglas	Hän kysyy, pidätkö kaiken surun poissa.	What he's saying is, will you keep out all the sadness?
	Max	Minulla on surukilpi, joka pitää kaikki surut poissa. // Se on tarpeeksi suuri meille kaikille.	I have a sadness shield, it keeps out all the sadness. It's big enough for all of us.
	Carol		Wow.
	Max	Ja teen näin yksinäisyydelle.	And I do this to loneliness. [ele ⁹]
	Carol	Minä tiesin sen. Kun hän tuli paikalle, minä tiesin sen. // Miksette koskaan kuuntele minua?	I knew it! I knew it! When he showed up, I saw it. Why don't you guys ever listen to me?

Tässä esimerkissä Max on juuri uskaltanut esittelemään itsensä hirviöille ja on vakuuttamisillaan hurjimukset siitä, ettei näiden tule ahmia pientä luisevaa poikaa siltä seisomalta, semminkin kun hän sattuu olemaan mahtava kuningas kaukaisesta maasta. Carolille ja Douglasille tuntuu olevan tärkeintä tietää, tepsivätkö kuninkaan voimat myös yksinäisyyteen. Douglas on sympaattinen ja ahkera hirviö ja Carolin ystävä.

Esimerkissä Douglas ja Carol käyttävät kumpikin kerran *hän*-pronominia. Douglasin repliikissä *hän* viittaa Caroliin, kun Douglas tarjoutuu selittämään ystävänsä kysymystä Maxille. Kun Carol sitten saa mieluisan vastauksen, hän iloitsee muille hirviöille arvanneensa Maxin, *hänen*, olevan oiva tulokas saaren väkeen. Kohtauksen kuluessa Max siis muuttuu arveluttavasta muukalaisesta mahdolliseksi ystäväksi, ja lähdetekstin kielessä voidaan arkisuudessaan havaita hahmojen läheisyyttä toisiinsa varsinkin Carolin viimeisessä repliikissä (*Why don't you guys ever listen to me?*).

⁹ Max imitoi räjähdysten, jollaisella hän kertoo voittavansa yksinäisyyden.

Katkelmassa *hän*-pronominin konteksti noudattaa taas varsin tarkasti yleiskielen normeja: kongruenssi omistuksen ilmaisussa (*heidän kuninkaansa*), persoonan ilmaiseminen pelkän predikaatin avulla (*pidätkö, teen, miksette*), pronominit (*sinä, hän, minulla, minä, minua*) sekä eräät leksikaaliset valinnat (*parhain päin, suuri*) tukevat muodollista tyyliä. Lähdetekstiin nähden sentralisoituminen on selvää, sillä dialogi on tässäkin kohtauksessa lähellä tavallista arkista englantia (*well, you know, what about, um, what he's saying is, big, wow, I knew it, you guys*). Puheen illuusiota katkelman kohdetekstiin luovat *joo* ja *no entä*, jotka ovat toki leimallisesti puhekielisiä, mutteivät välttämättä erityisen kohosteisia esimerkin muuten systemaattisten yleiskielen piirteiden rinnalla.

Karakterisaation kannalta Douglasin käyttämä Carol-viitteinen *hän* lienee helpommin perusteltavissa kuin Carolin Max-viitteinen *hän*. Douglas puhuttelee tässä uutta tuttavuutta ja viittaa pronomiinilla hyvään ystäväänsä, jolloin *hän* voisi hyvin olla kohteliaisuuden merkki – Douglas kunnioittaa vieressään seisovaa ja kuuntelevaa Carolia käyttämällä tästä muodollista pronominia. Carolin käyttämä *hän* olisi myös mahdollista nähdä kohteliaisuutena hyväksi havaittua tuttavuutta kohtaan. Kuitenkin tämän kaltaisessa varioimattomassa tekstissä tällaiset konnotatiiviset mahdollisuudet käytännössä häipyvät, kun muodollisesta rekisteristä ei juuri poiketa sen enempää karakterisaation kuin puheen illuusion uskottavuuden hyväksi.

4.2.2.2. Juno

Junon käännöksessä kolmannen persoonan ihmisviitteisiä *se-* ja *hän*-pronominiesiintymiä on yhteensä 44.

Taulukko 6.

pronomini (tarkoite)	kpl	%
<i>se</i> (sikiö tai vauva)	15	34,1
<i>se</i> (muut ihmiset)	15	34,1
<i>hän</i>	14	31,8
yhteensä	44	100

Junon tarinan luonne sanelee, että kaikista esiintymistä 15 *se*-pronominin tarkoite on joko syntymätön tai vastasyntynyt lapsi. Vauvoihin on yleiskielessäkin odotuksenmukaista viitata *se-*

pronominilla (Yli-Vakkuri 1986, 120), ja vaikka autenttiossa kielessä ajoittain käytetään vauvoista hyperkorrektia *hän*-pronominia (vrt. *hän joka* -relatiivilauseyppii; ks. s. 20), viittaa tässä tekstissä vauvaan niin nuorten kuin aikuisten puheenparressa ainoastaan *se*.

Taulukko 7.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
10	Juno	Antaisin vauvan teille vaikka heti – // mutta se näyttää vielä äyriäiseltä – // joten odotetaan, että se on söpömpi.	Seriously, if I could give it to you now, I would. But it probably looks like a Sea Monkey at this point, so I think we should leave it in there for a while until it gets cuter, you know?
	Mark	Pidä se uunissa.	Keep it in the oven.

Tässä esimerkissä Juno lupaa Loringien pariskunnalle, että he saavat vielä hänen syntymättömän lapsensa. Katkelmassa niin Juno itse kuin tuleva adoptioisä Mark viittaa sikiöön *se*-pronominilla. Tämä ei vaikuta puheen illuusioon tai karakterisaatioon suuntaan tai toiseen, sillä yleiskieli ja autenttiset puhekielet toimivat vauvaan viittaamisessa enimmäkseen yhteneväisesti. *Hän*-pronomini puolestaan olisi kohosteisuudessaan merkitsevä ja tulkinnanvarainen aivan toisella tavalla kuin *se*, joka ei tässä funktiossa erottele erilaisia rekisterejä, koska pronomini määräytyy tarkoitteen mukaan. Muut *se*- ja *hän*-esiintymät Junossa määräytyvät sen sijaan pääsääntöisesti puhujan ominaisuuksien mukaan karakterisaatioon ja puheen illuusioon vaikuttavin tavoin, minkä vuoksi ne ovat tutkimuskysymyksen kannalta kiinnostavampia.

Vauvaan viittaavia *se*-pronominin esiintymiä ei tässä tutkimuksessa käsitellä tämän laajemmin, sillä muuten näiden esiintymien erilainen variaatioparadigma ja niiden suuri määrä vinouttaisivat pronominivariaation kokonaiskuvaa tässä tekstissä, eikä vauvaan viittaaminen ole kielen *se*-*hän*-variaatioissa erityisen merkittävä osa-alue.

Lähempään tarkastelun jäävät siis 29 esiintymää, joista 15 on *se*-pronomineja (51,7 %) ja 14 *hän*-pronomineja (48,3 %).

Taulukko 8.

pronomini	kpl	%
<i>se</i> (muut ihmiset)	15	51,7
<i>hän</i>	14	48,3
yhteensä	29	100

Kaikki jäljelle jäävät *se*-esiintymät ovat nuorten hahmojen (Juno, Leah, Bleeker) puheessa, kun taas *hän*-esiintymät ovat kahta poikkeusta lukuun ottamatta elokuvan aikuisten hahmojen (Junon isä, Junon äitipuoli, Bleekerin äiti, Vanessa, Mark) puhetta. Tällainen silmiinpistävän sosiolingvistinen jako lienee perusteltua tulkita kääntäjän tietoiseksi, funktionaaliseksi valinnaksi, jonka merkitystä voidaan tarkastella suhteessa lähdetekstin maailmaan ja kohdekielen systeemiin. Käännös siis hyödyntää suomen *se–hän*-variaatiopotentiaalia ainakin jossain määrin.

Entistä merkittävämmäksi *se–hän*-variaation käytön nostaa se, että kääntäjä ei kolmannen persoonan ohella käytä puhekielisiä pronomineja eli lähes kaikki ensimmäisen ja toisen persoonan pronominin ja persoonan yksikölliset ilmaukset noudattavat yleiskielen normia kaikissa sijoissa¹⁰.

Nuorten kieli ja desentralisoiva *se*

Tekstin 15 tutkimuksenalaisesta *se*-pronominin esiintymästä 7 sijoittuu Junon ja hänen parhaan ystävänsä Leah'n keskusteluihin, 4 Junon ja Bleekerin sekä 1 Junon ja tämän luokkatoveri Su-Chinin. *Se*-pronomini korreloi tekstissä selvästi iän ja teini-iän mukaan niin, että suhdetta voidaan pitää funktionaalisenä.

Junon ja Leah'n väliset kohtaukset kertovat paljon siitä, millainen nuori nainen Juno on. Heidän keskustelunsa sävy on useimmiten kepeä ja aihepiiritkin melko tavanomaisia (pojat, koulu, tanssiaiset), mutta vakavammat asiat (Junon raskaus ja vaikeasti määritettävä suhde Bleekeriin) ovat läsnä näissäkin vuorovaikutuksissa. Kielellisesti on lähtökohtaisesti merkittävää tyttöjen tasavertaisuus ja läheisyys sekä toki nuoruus: kielenkäyttö on rohkeaa, mikä suorastaan edellyttää

¹⁰ Tähän on elokuvassa vain muutama yksittäinen poikkeus, 7 kappaletta, ja ne ovat kaikki joko pienten sivuhahmojen repliikeissä tai laulunsanoissa. Yleiskielisiä yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan pronomineja on käännöksessä yhteensä 109. Tämän lisäksi elokuvassa on suuri joukko tapauksia, joissa persoona ilmaistaan vain persoonan mukaan taipuvalla verbillä, mikä sekin on tyypillisempää yleiskielelle kuin puhekielelle (ks. s. 51; Helasvuo ja Laitinen 2006, 174).

se-pronominin käyttöä *hän*-variantin sijasta, jotta kognitiiviselta dissonanssilta välttyttäisiin. Esimerkissä 9 *se*-pronominin käyttö on osa kaikkiaan runsaasti käytettyä puhekieltä.

Taulukko 9.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
3	Leah	Milloin päätit duunata Bleekerin?	When did you decide you were gonna do Bleeker?
	Juno	Tuotanoinaa... // Vuosi sitten espanjantunnilla.	Like, a year ago, in Spanish class.
	Leah	Rakastat sitä .	Aha! You love him .

Tässä kohtauksessa Leah kiusoittelee Junoa heidän keskustellessaan Junon ja Bleekerin suhteesta yllättävän raskausuutisen valossa. Kyseessä on siis läheisten ystäväysten, kahden nuoren, keskinäinen juttelutuokio, ja kielen epämuodollinen rekisteri istuu luontevasti tuohon kontekstiin. Kääntäjä on valinnut käyttää Bleekeriin – niin ikään tuttuun nuoreen – viittaavan *him*-pronominin vastineena *se*-pronominia (partitiivi *sitä*). Valinta mukautuu suomalaisten nuorten kielenkäyttötendensseihin (ks. s. 22).

Valinta myös näyttäytyy desentralisoivana käännostratkaisuna, sillä kohdetekstin kieli pitäytyy lähdetekstin rekisterissä jollei osin jopa siirrä tekstiä kohti epämuodollisempaa rekisteriä. Siinä missä *se*-pronomini toteuttaa osaltaan tuota puhekielen ominaista rekisteriä, *hän*-pronomini olisi nuorten hahmojen suuhun asetettuna yleiskielisyydessään sentralisoiva ja tässä kontekstissa lieventäisi puheen illuusiota. *Se*-pronominin käyttö siis tukee kohdetekstin rekisterin rakentumista desentralisoivuudellaan, semminkin kun lähdeteksti ei anna puhekielisen *se*-pronominin käytölle eksplisiittistä leksikaalista tai syntaktista stimulusta.

Sen sijaan lähdetekstin konteksti eittämättä tukee jollei peräti edellytä epämuodollisten piirteiden ja jopa slangipiirteiden rohkeaa käyttöä: leksikaaliset elementit kuten esimerkin 9 *do* ja *like* ovat tyypillisiä puhekielille, ja kun ne on kohdetekstiin käännetty desentralisoivasti sellaisilla elementeillä kuin *duunata* ja *tuotanoinaa*, ei *hän* näyttäydy enää juuri mahdollisena kolmannen persoonan pronomina (paitsi kenties ironisessa sävyssä).

Stimulukseksi voidaankin ajatella paitsi kontekstin rekisteriä ilmentävät elementit, myös rekisteriin ylipäänsä vaikuttavat kontekstitekijät laajemmin: karakterisaation kanssa vuorovaikuttavat seikat kuten puhujan ikä, vastaanottajan ikä ja osallistujien keskinäinen asema, mutta myös puheenaihe, puhetilanne. Edelleen kohdetekstin rekisteri rakentuu siis kääntäjän käsissä kronologisesti ja kumulatiivisesti, niin että jo tehdyt käänösratkaisut vaikuttavat käsillä oleviin ja tuleviin valintoihin – toivottavasti niin että puheen illuusiota tukevat elementit ovat mielekkäässä suhteessa toisiinsa.

Toisaalta puheenomaisten piirteiden tulee olla mitä suurimmassa määrin mielekkäitä myös puheen illuusiota suoranaisesti tukemattomiin elementteihin nähden: Esimerkissä 9 kääntäjä jättää kahdesti subjektipronominin pois käänöksestä (*you > ø*) niin, että kohdetekstissä subjekti sisältyy vain predikaattiin *päätit, Rakastat*, ja tämä tiedetään tyypillisesti yleiskielen ominaisuudeksi (ks. s. 51). Tätä voi pitää kääntäjän haluna mahduttaa käänös tekstitysrepliikin rajalliseen tilaan (vrt. myös *sitä pro häntä*), mutta mahdollista on myös, että kääntäjä tieteen tahtoen rajoitti puheen illuusion rakentamisen valikoiduille, uskottavuuden toteuttaville (vrt. Toury 1995; Puurtinen 2004, 82) elementeille (*duunata, tuotanoinaa, sitä*). Tämä edelleen perustuu rekisterin kumulatiivisuuden arviointiin: kääntäjä lienee arvioinut puhekielisten ja yleiskielisten elementtien verrattaista kohosteisuutta ja todennut näiden piirteiden yhdistämisen luovan tarpeeksi uskottavaa illuusiota ja tarpeeksi koherenttia rekisteriä tässä kontekstissa.

Taulukko 10.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
19	Juno	Ne ei todellakaan harrasta seksiä.	There's no way in hell they're having sex or even holding hands.
	Leah	Bleeker teki sen sinun kanssasi.	I wouldn't be so sure about that. He did it with you. He's a man now.
	Juno	Se luottaa minuun. Me ollaan bestiksiä.	Yeah, well, Bleek trusted me. We're best friends.

Esimerkissä 10 niin ikään Juno ja Leah keskustelevat Bleekerin ja Junon suhteesta, niin että Bleeker on *se*-pronominin tarkoitteena. Tässä esimerkissä puheen illuusiota muodostaa usea eri puhekielinen piirre, kuten kommenttiadverbiaali *todellakaan* ja slangisana *bestiksiä*, mutta esimerkkiin 9 nähden tässä korostuvat representaation syntaktiset keinot: monikon kongruenssi (*ne*

ei) ja passiivimuodon käyttö 1. persoonassa (*me ollaan*), sekä tietysti puhekielisen kolmannen persoonan pronominin käyttö niin yksikössä kuin monikossa (*se, ne*), mikä edustaa samanaikaisesti syntaktista ja leksikaalista puheen representaatiota.

Kuten esimerkissä 9 myös tässä havaitaan puhekielisten ja yleiskielisten piirteiden yhdistely puheen illuusion muodostuksessa. *Sinun kanssasi* (pro esim. *sun kanssa*) ja *minuun* (pro esim. *muhun*) edustavat sentralisoivia elementtejä, mutta niiden vastapainona käytetään edellä mainittuja desentralisoivia puhekielen piirteitä. Yleiskieliset ensimmäisen ja toisen persoonan pronominit muodostavat kohdetekstin puheen illuusion kiintoisan opposition verrattuna kolmannen persoonan viittauksiin. Kolmannen persoonan representaatio vaikuttaa kohdetekstissä priorisoidulta muihin persooniin nähden, nimenomaan suhteessa puheen illuusion. *Se*-pronomini on nuorten kielessä odotuksenmukainen ja tässä kohdetekstissä taajuudessaan neutraali valinta, joka tukee tasaisesti puheen illuusion syntyä tekstissä. Ensimmäisen ja toisen persoonan pronomien representointia kääntäjä ei puolestaan ole katsonut samalla tavalla tärkeäksi puheen illuusion uskottavuudelle.

Taulukko 11.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
19	Juno	Älä kutsu herra Conyersia ”Keithiksi”. // Muutenkin yrjöttää koko ajan.	Do not refer to Mr. Conyers as ”Keith,” okay? My barf reflex is already heightened these days.
	Leah	Mutta Keith on ihku.	Keith’s hot.
	Juno	Yäk, se on kamala partasuu.	Eww, he’s all beardy!

Kohtauksessa Juno ja Leah keskustelevat matematiikanopettajasta – keski-ikäinen, setämäinen mies – johon Leah on ihastunut. Dialogiotteesta käy havainnollisesti ilmi tekstin tapa yhdistellä eri rekisterejä tarkoituksenmukaisella tavalla: Juno käyttää ensin korostetun muodollista ilmaisua (esim. *do not* pro *don’t, heightened*), jolla saavutetaan tietty koominen vaikutelma yhdessä merkittävästi puhekielisempien sananvalintojen kanssa (*barf reflex, eww, all beardy*) sekä tietenkin Leah’n ytimekkään vastineen valossa (*Keith’s hot*). Kohdetekstissä rekisterit lienevät tulkittavissa vastaavalla tavalla desentralisoituneiksi, kun suomen systeemiin nähden kovin muodollissävyyiseen *herra Conyersiin* viitataan puheenomaisella *se*-pronomiinilla (vrt. myös *yrjöttää, ihku, yäk, kamala*).

Se-esiintymistä 3 sijoittuu Junon ja elokuvan aikuisten väliin keskusteluihin ja niissäkin siis aina nimenomaan Junon repliikkeihin.

Taulukko 12.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
9	Juno	En ole valmis äidiksi.	And it's just that I'm not ready to be a mom.
	Junon isä	Et niin. Et muista edes Liberty Bellin lääkkeitä.	Damn skippy, you're not! You don't even remember to give Liberty Bell her breathing meds.
	Juno	Unohdin kerran. Eikä se kuollut.	That was one time! And she didn't die, if you recall!

Tässä tilanteessa Juno on juuri tunnustanut isälleen ja äitipuolelleen raskautensa ja päätöksensä antaa lapsi adoptoitavaksi. Hän vetoaa äitivalmiutensa hataruuteen, mistä hänen ymmärtäväinen isänsä on painokkaasti samaa mieltä ja muistuttaa Junoa tämän pikkusisko Liberty Bellin kokemuksesta isosiskonsa vahdittavana. Junon käyttämä *se*-pronomini viittaa Liberty Belliin, joka siis on hänen leikki-ikäinen sisarensa.

Tämän esimerkin kautta havaitaan, että Junon kielenkäyttö ei *se*-pronominin osalta muovautunut puhuteltavan iän mukaan tai kenties pikemmin, että Juno puhuu vanhemmilleen yhtä välittömästi kuin itsensä ikäisille ystäville. Tämän avulla kohdeteksti saadaan paljastamaan lisää niin Junosta kuin hänen ja vanhempiensa suhteesta. Valinta mukautuu myös siihen autenttisen suomen variaatiotendenssiin, että *se*-pronomini on epämuodollisten kontekstien variantti. Edelleen *se*-pronomini on tyypillinen toisilleen sosiaalisesti läheisten osapuolten vuorovaikutuksessa, varsinkin silloin kun puhujilla ei ole tarvetta indikoida puheenalaisen henkilön korkea-arvoisuutta tai osoittaa tälle erityistä kohteliaisuutta. (Vrt. s. 23.)

Kuitenkin tämä esimerkki ja sen konteksti eroavat aiemmin esitellyistä tapauksista, kun rekisteriä tarkastellaan laajemmin kuin vain *se*-pronominin käytön osalta. Tässä kohtauksessa puheen representaatioissa käytetään selvästi vähemmän leimallisesti puhekielisiä tai norminvastaisia piirteitä kuin esimerkeissä, joissa keskustellaan teini-ikäisten ystävien kesken. Siteeratussa katkelmassa on persoona sisällytetty vain predikaattiin (Helasvuo ja Laitinen 2006, 174) kaikissa tapauksissa *se*-pronominia lukuun ottamatta (*en ole* pro esim. *minä/mä en ole*, *et muista* pro *sinä/sä et muista*,

unohdin pro minä/mä unohdin), eikä representaatiossa ole käytetty leksikaalisia tai morfologisia puhekielen piirteitä. Lähdeteksti ei tässä kohtauksessa ole kielellisesti rohkeimmillaan, mutta hyödyntää silti elementtejä, jotka lukeutuvat rentoon puhuttuun kieleen – esimerkiksi huudahdus *'Damn skippy, you're not'*, fraasi *'it's just that'* sekä myös sana *mom* (pro *mother*) – kun taas kohdetekstin ilmettä määrittelee yleiskielisyys.

Aiemmin samassa kohtauksessa Juno kuvailee Loringien pariskuntaa sanomalla *'Yeah, yeah, and, there's this couple, they haven't had, you know, they've been trying to have a baby for like five years'*, mikä kohdetekstissä suoristuu muotoon *'On yksi pariskunta... // He ovat yrittäneet lasta viisi vuotta.'* Tässä havaitaan paitsi yleiskielinen *he*-pronominin käyttö myös ylipäänsä viitteitä kohtauksen sentralisoituneesta puheen representaatiosta. Lähdeteksti ei tässä kohdassa tarjoa elokuvan kokonaisuuteen verrattuna kovin runsaasti eksplisiittisiä puhekielen leimallisuuksia, mikä vaikuttaisi heijastuneen kohdetekstiin lähes yleiskielisenä kieliasuna, *se*-pronominia lukuun ottamatta. Lähdeteksti kuitenkin noudattaa tavanomaista nykyenglannin puhekieltä, joten kohdetekstissä voidaan katsoa tapahtuneen sentralisoitumista.

Se-pronominin varassa on kohtauksessa siis paljon, kun tarkastellaan uskottavan puheen illuusion toteutumista. Tilanteessa, jossa lähes kaikki lähdetekstissä puheen illuusiota rakentavat elementit ovat sentralisoituneet, ei Junon puheenparsi tee poikkeusta aiempaan *se*-pronominin käyttöön. *Se*-pronomini paitsi ylläpitää puheen illuusiota kohtauksessa yleisellä tasolla, myös asettuu keskeiseen rooliin Junon karakterisaatiossa. Toki yksittäisen lekseemin yksittäisen esiintymän painoarvo illuusiolle on rajallinen, mutta tässä kontekstissa puhekielinen *se* on kohosteinen piirre, jota ilman – ja *hän*-pronominin ottaessa sen paikan – kohtauksen rekisteri muuttuisi huomattavasti.

Kiintoisaa on kuitenkin tarkastella myös, miten tällainen rekisteriero vaikuttaa kohtauksen asemaan tekstikokonaisuudessa. Kyseessä on elokuvan ensimmäinen varsinaisesti jännittävä kohta; siihen liittyvät aiemmin nähdystä elokuvista kertyneet ennakko-odotukset teinitytarelleen raivostuvista vanhemmista, jotka häätävät raskaaksi tulleen lapsensa kotoa. Tässä elokuvassa tyttären tunnustus esitetään kuitenkin katarttisena, kun vanhemmat eivät raivostu ja pyrkivät peittämään pettymyksensä rauhallisella toteavuudella. Vaikka kohtauksesta ei rakenneta räiskyvää draamaa, on se selvästi vakavampi kuin sitä edeltäneet, sanailuun keskittyneet kohtaamiset. Siinä missä lähdeteksti karsii tässä kohtauksessa kielestään omintakeisuudet, kohdeteksti vie rekisterinsä pidemmälle kohti norminmukaista ilmaisua. Kyseessä on kenties kääntäjän pyrkimys antaa kohdetekstin kielelle juuri sitä verrattaista vakavuutta tai painoarvoa, joka kohtausta määrittää

tunnelmallisesti. Yleiskieli on kohdetekstissä saanut kerrontaan nivoutuvan funktion, jolle puheen illuusio on alisteinen.

Taulukko 13.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
13	Mark	Vanessa pitää Madisonista.	Vanessa likes Madison for a girl.
	Juno	Madison? Hetkinen. // Eikö se ole vähän dorka nimi?	Madison? Isn't that kind of... I don't know, gay?
	Mark	Onko tekotaiteellinen "Juno" parempi?	God, pretentious much? I guess everyone should have a mysterious name like Juno, huh?
	Juno	Isä fanitti antiikin mytologioita. // Se nimesi minut Zeuksen vaimon mukaan. // Zeus oli kauhea pukki, mutta Juno oli sen ainoa vaimo.	My dad went through this phase where he was obsessed with Greek and Roman mythology. He named me after Zeus's wife. I mean, Zeus had other lays, but I'm pretty sure Juno was his only wife.

Juno on päätynt viettämään päivää Mark Loringin kanssa. He keskusteleivat siitä, miksi Junon isä tuli antaneeksi tyttärelleen juuri tuon nimen. Juno käyttää kohtauksessa *se*-pronomina kahdesti: ensin viitatessaan isäänsä ja toisen kerran antiikin jumala Zeukseen. Toisin sanoen pronominin korrelaatti on kummassakin tapauksessa enemmän tai vähemmän auktoriteettihahmo Junoon nähden, mutta hänen karakterisaationsa mukaisesti tämä seikka ei saa Junoa käyttämään muodollisempaa ja siten kohteliaisuutta osoittavaa *hän*-pronomina.

Yksi elokuvan keskeisistä teemoista peilautuu Junon ja Markin suhteessa. Juno on tyttö, joka kovasti pyrkii antamaan itsestään vahvan, pärjäävän kuvan, kun taas Mark on mies, joka ei ole vielä hyväksynyt lähestyvää keski-ikäisyyttään vaan samastuu Junon nuoruuteen. Kumpikin hahmo haluaa olla toisensa kaltainen.

Edellisessä esimerkissä Juno puhui vanhempiensa kanssa varsin yleiskielisessä rekisterissä. Tässä kohtauksessa leimalliset puhekielisyydet ovat taas käytössä: *vähän dorka*, *fanitti*, *kauhea pukki*, sekä *se*-pronomini. Tämä vertautuu lähdetekstin epämuodolliseen rekisteriin varsin mutkattomasti:

gay, pretentious much, lays, pretty sure. *Se*-pronomini tukee tässäkin Junon karakterisaatiota ja kohdetekstin puheen illuusiota.

Aikuisten kieli ja sentralisoiva *hän*

Huomataan siis, että aikuiset eivät elokuvassa viittaa kolmanteen persoonaan koskaan *se*-pronomiinilla (paitsi vauvan ollessa tarkoite); aikuiset hahmot käyttävät *hän*-pronominia universaalisti, tässä tekstissä 12 kertaa.

Hän-pronominin universaaliudella aikuisten puheen representaatiossa on lähtökohtaisesti sentralisoiva vaikutus puheen illuusion. Autenttisessa kielessä *se*-pronominin runsas ja erityisesti universaali käyttö yhdistyy kyllä nuoruuteen, mutta aikuisten puhumaa suomea määrittää pikemmin *se-hän*-variaatio kuin yksinomainen *hän* (vrt. s. 21–22). Tähän suhteutettuna *hän*-pronominin taajuus yhdessä muiden yleiskielisten elementtien kanssa toteuttaa tässä käänöksessä normalisoitumishypoteesia. Analysoin kuitenkin myös *hän*-pronominin sijaa tekstissä ja karakterisaatiossa hahmoja sosiaalisesti erottelevana tekijänä.

Taulukko 14.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
8	Bleekerin äiti	Juno MacGuff soitti. // Tiedät, etten pidä hänestä .	Juno MacGuff called while you were out running today. You know how I feel about her.
	Bleeker	Olet maininnut pari kertaa.	You've mentioned it a coupla times.
	Bleekerin äiti	Hän on niin... erilainen.	She's just... different.

Tässä esimerkissä Bleeker ja hänen äitinsä keskustelevat Junosta. Bleekerin äiti esiintyy elokuvassa varsin vähäisessä roolissa. Hahmon keskeinen funktio lienee luoda komplikaatiota Bleekerin ja Junon suhteeseen. Bleekerin äiti ei nimittäin pidä miniähdokkaastaan ja on ilmaissut yrmeän suhtautumisensa pojalleen ennenkin (*'you know how I feel about her'*).

Bleekerin äiti käyttää kohtauksessa *hän*-pronominia kahdesti viittaamaan Junoon. Hänen puheenpartensa on yleiskielinen, ja *hän*-pronomini on tietysti yhteneväinen tuon linjanvedon kanssa. Lähdeteksti on tavanomaista englannin puhuttua ja sosiaalisesti leimatonta standardikieltä.

Aiemmin on todettu, että standardienglanti on rekisteriltään samanlaista puhuttuna ja kirjoitettuna (ks. s. 29; Nevalainen 2003, 5), jolloin sen käyttö puheen representaatioissa on ensinnä mutkaton ja helposti toteutettu strategia mutta toiseksi tekijä, joka on huomioitava suomalaisessa käännöksessä. Tässä kohdetekstissä rekisteri on sentralisoitu, kun englannin standardikielen vastineeksi on valittu suomalainen yleiskieli, joka ei välttämättä tue puheen illuusiota, kun kyseessä on äidin ja pojan arkinen, joskin hieman kireä keskustelu.

Kun dialogissa ei käytetä puhetta ominaisesti representoivia piirteitä, eivät *se-hän*-variaation mahdollistamat affektiset konnotaatiot tule hyödynnetyiksi. Yleiskielisessä kontekstissa *hän* on kuitenkin osa niitä sävyjä, joita yleiskieleen liittyy yleisemmällä tasolla, kuten jäykkyys tai virallisuus. Kohdeteksti karakterisoi Bleekerin äitiä tältä osin johdonmukaisesti. Lyhyessä ruutuajassaan hänestä annetaan kuva jokseenkin tuimana ja jopa vähän tosikkona – ei vähiten siksi että hän asettuu päähenkilöämme vastaan – ja yleiskielisyys eittämättä tukee tuota vaikutelmaa. Rekisteri erottaa hahmoa elokuvan nuorista ja kiinnittää häntä aikuisten joukkoon.

Voidaan silti pohtia, miten esimerkiksi *se*-pronominin käyttö olisi vaikuttanut katkelman puheen illuusion. Kahden *hän*-pronominin asemesta käytetty *se* olisi kenties antanut repliikeille hieman uskottavuutta puheen representaationa, kun tiedetään ihmisviitteisen *se*-pronominin kuuluvan sosiaalisesti erittäin monenkirjavan kielenkäyttäjäjoukon repertoaariin. Lisäksi esiintyessään kohosteisena poikkeamana norminmukaisen kielen seassa puhekielinen *se*-pronomini olisi mahdollistanut halveksunnan konnotaation, jonka nykykielessä toisinaan koetaan liittyvän ihmisviitteiseen *se*-pronominiin. (Ks. s. 24–25).

Toisaalta voi olla myös syntaktisia syitä valita *hän*-pronomini erityisesti esimerkin ensimmäisessä tapauksessa eli virkkeissä: *'Juno MacGuff soitti. Tiedät, etten pidä hänestä.'* Jos kohdeteksti kuuluisi *'Tiedät, etten pidä siitä'*, jäisi pronominin korrelaatti epäselväksi ts. oliko Bleekerin äidille epämieluisaa *se*, että Juno soitti, vai itse Juno. Edelleen voidaan kuitenkin huomauttaa, että kohdeteksti on jo tehty lähdetekstiä eksplisiittisemmäksi: lähdetekstissä vastenmielisyys on implikaation tasolla (*'You know how I feel about her'*) sekä ennen kaikkea nonverbaalisen viestinnän kuten kasvon ilmeiden ja prosodian eli esim. äänen sävyn varassa. Tämän seikan valossa *se*-pronominin aiheuttama implisiittisyys olisi ollut perusteltavissa.

Myös Junon vanhemmat käyttävät kolmannen persoonan viittauksissaan *hän*-pronominia:

Taulukko 15.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
9	Mac	Leivon sitä Bleekerin poikaa kasseille.	I'm going to punch that Bleeker kid in the weiner the next time I see him.
	Bren	Se ei ollut hänen ajatuksensa.	Oh Mac, no! He's a sweet kid. You know it wasn't his idea.

Mac ja Bren ovat juuri kuulleet Junon raskaustunnustuksen, ja jäätyään kahdestaan he vertailevat suhtautumistaan uutiseen. Kumpikin oli arvannut oikein tunnustuksen laadun. Mac tuntee isällistä syyllisyyttä tilanteesta, mutta syyttää lisäksi lapsen isää eli Bleekeriä. Bren muistuttaa lempeästi, että Bleeker tuskin on yksin vastuussa asiantilasta.

Bren viittaa *hän*-pronominilla Bleekeriin. Brenin lyhyt lausahdus on kohdetekstissä kokonaisuudessaan norminmukainen verrattuna lähdetekstin standardikieleen ('*You know it wasn't his idea*') ja vielä astetta puhekielisempään, kääntämättä jätettyyn *sweet kid* -luonnehdintaan. Kun Macin repliikki edellä on käännetty leksikaalisesti (*Leivoin, kasseille*) ja syntaktisestikin (*sitä Bleekerin poikaa*) hyvin puhekielisin valinnoin, voidaan toisiaan seuraavien leimallisten puhekielisyyskäsien ja asiallisen yleiskielen katsoa vastavoimien tavoin tasoittavan puheen illuusion kokonaisuuden uskottavalle tasolle. Toisaalta vastapoolien voidaan katsoa muodostavan rekisterien välille ristiriidan, joka ei selity karakterisaatiolla. Vanhempien välisessä keskustelussa on siis tehty sekä sentralisoivia että desentralisoivia valintoja, ja niiden yhteensopivuudesta on varmasti mahdollista esittää eriäviä mielipiteitä.

Taulukko 16.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
10	Vanessa	Haen juotavaa. Mitä haluatte?	I'll get drinks. What would everyone like? I've got Pellegrino, Vitamin Water...
	Juno	Otan Maker's Mark -viskiä.	I'll have a Maker's Mark, please. Up.
	Mac	Vitsi. // Junebugilla on hyvä huumorintaju. Eräs hänen geneettisistä lahjoistaan.	She's joking. Junebug has a wonderful sense of humor, which is just one of her many genetic gifts.

Juno ja hänen isänsä ovat tapaamassa Loringin pariskuntaa ensimmäistä kertaa näiden hienostuneessa kodissa. Juno yrittää tapansa mukaan keventää jännittyntä tunnelmaa vitsein, mitä Mac kokee tarpeelliseksi lieventää Markin ja Vanessan korville.

Niin Vanessan kuin Junon repliikit ovat sentralisoituneet, kun subjektipronominit on jätetty pois. Lähdeteksti on jokseenkin epämuodollisempaa, mistä kertovat esim. lyhennemuodot *I'll, I've*. Macin repliikissä asetelma muuttuu hienokseltaan: Kohdeteksti on yhä yleiskielinen, ja Mac viittaa tyttärensä sanalla *hänen*, mutta tässä kohtaa myös lähdeteksti ilmentää astetta muodollisempaa rekisteriä. Macin ikäisen miehen idiolektissa jo sana *wonderful* on jokseenkin odotuksenvastainen, ja relatiivipronomini *which* on sekin verrattain epätyypillinen puheessa. Yhdessä näyttelijän äänensävyyn ja nonverbaalisen viestinnän kanssa – puhumattakaan siitä, mitä tiedämme tästä isä–tytär-suhteesta – on perusteltua tulkita Macin muodollisuus ironiaksi, ja ironisen sävyn välittämisessä muodollinen ilmaisu on pätevä valinta. Edelleen voidaan kuitenkin väittää, että ironia välittyisi kirokkaammin, jos *hän*-pronomini olisi yksittäinen esiintymä Macin puheessa ja sellaisena kohosteinen.

Kaikkein kiinnostavimpia elokuvan *hän*-pronomineja ovat esiintymät Mark Loringin repliikeissä hänen puhuessaan Junon kanssa.

Taulukko 17.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
13	Juno	On näytettävää. Onko Vanessa kotona?	I've got something really cool to show you guys. Is Vanessa here?
	Mark	Hän on myöhään töissä. Hän yrittää kerätä ylityövapaita.	No, she's working late tonight. She's trying to accrue some extra time off for when, you know...

Juno on saapunut ilman ennakkovaroitusta Loringien luo näyttääkseen tuleville vanhemmille ensimmäistä ultraäänikuvaa vauvasta.

Nämä *hän*-pronominin esiintymät ovat aiempia esimerkkejä vaikeammin perusteltavissa karakterisaation kannalta. *Hän*-pronomini tuntuu olevan ristiriidassa lähdetekstissä Markin kohdalla tavoitellun rekisterin kanssa. Markista annetaan alusta alkaen nuorekkaan mutta

keskiluokkaisuuteensa turhautuneen miehen vaikutelma, ja hänestä paljastuu juonen kuluessa lisää vanhenemisen pelkoon kietoutuvaa kypsymättömyyttä. Kyseessä on mies, joka pyrkii yhä tarrautumaan villiin nuoruuteensa, mihin ystäväystyminen Junon kanssa istuu hyvin. Lopulta Markin heikkoudet johtavat hänet pettämään sekä Vanessan että Junon luottamuksen. Tämä ulkokuoren ja ensivaikutelman petollisuus on keskeisiä asioita, joita Juno kokemuksestaan oppii. Katsojalle annetaan vihjeitä Markin todellisesta karvasta tarinan saatossa, ja tätä kokonaisuutta rakentavat niin puvustus ja lavastus kuin näyttelijän nonverbaaliset valinnat, hahmon käyttäytyminen ja suhtautuminen muihin ihmisiin sekä tietenkin verbaalinen ilmaisu.

Kuvatussa esimerkissä ei tarjota suoraa stimulusta sen enempää *se*-pronominin kuin muunkaan puhekielisyyden käyttöön puheen representaatioissa. Kuitenkin tässäkin esimerkissä lähdeteksti on englannin puhuttua standardikieltä, jonka suomen kielimuotovastine on enemmän yleispuhekieli (so. arkipuhekieli) kuin yleiskieli, ja yleispuhekielessä *se*-pronomini tiedetään vallitsevaksi variantiksi ja jopa erääksi yleispuhekielen laajimmalle levinneistä piirteistä.

Tämän kohdetekstin tarkastelussa on kuitenkin havaittu, että *se*-pronominien stimuluksena ei toimi välttämättä niinkään lähdetekstissä käytetty varieteetti kuin epäsuorempana stimuluksena karakterisaation tarpeet eli lähinnä hahmojen ikään perustuva sosiolingvistinen erottelu. Jos lähdetekstistä ryhdytään etsimään stimulusta tällä perusteella, on karakterisoivien elementtien analysoinnissa oltava holistinen eli audiovisuaalisen teoksen eri tasot huomioon ottava ote. Lähdetekstistä siis haetaan hahmon karakterisaation koostavia piirteitä. Esimerkiksi ainoa tämän katkelman elementti, jonka voi katsoa paljastavan Markin karakterisaatioissa piilevää lapsellisuutta ja sen aiheuttamaa epäröintiä, on hänen vastahakoisuutensa puhua lapsensa syntymästä ilman kiertelyä: *time off for when, you know...* Tämä on jätetty kohdetekstistä pois kaiketikin osin siitä syystä, että näyttelijän nonverbaalinen ilmaisu tukee saman merkityksen hienovaraista välittymistä katsojalle.

Kuitenkin kun pronomini-stimulukselle otetaan kontekstiksi temaattiset tekijät, hahmon kaari koko elokuvan aikana ja hahmon verbaalinen ilmaisu yleisemmin lähdetekstissä, näyttääytyy *hän*-pronomini suorastaan erikoisena. Markin puheenparressa tuodaan selvästi puhekielisyyksin esiin hänen tarpeensa samastua Junoon, mm. fraasein *more commercial stuff* (sävellystyöstään), *only my favorite song* (Markin ja Junon kuuntelema kappale), *while my kid is hanging out in there* (lapsi Junon kohdussa) ja *fake brains up the yin-yang* (kauhuelokuvien mestari H.G. Lewisin tuotannosta).

Kohdetekstissä näitä leimallisia ja jopa slanginomaisia ilmauksia on välitetty vaihtelevasti, mutta *se*-pronomini on siis rajattu suomenkielisestä karakterisaatiosta pois.

Taulukossa 8 todettiin, että kohdetekstissä on 14 *hän*-pronominin esiintymää. Noista esiintymistä 12 on aikuisten hahmojen lausumia ja 2 muuta kuuluvat Junon puheeseen.

Taulukko 18.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
18	Juno	Hei, Vanessa. Mitä sinä täällä?	Well hi Vanessa! What brings you to the mall today?
	Vanessa	Olin ostoksilla tyttöystävien kanssa...	Just, you know, shopping with my girlfriends.
	Leah	Oletko lepakko?	You're gay?
	Juno	Älä välitä hänestä .	Please ignore her.

Juno ja Leah viettävät aikaa paikallisessa ostoskeskuksessa, kun he yllättäen törmäävät Vanessaan, joka niin ikään on ostoksilla ystäviensä kanssa.

Kohdeteksti poikkeaa tässä Junon aiemmin määritellystä idiolektista, kun hän viittaa Leah'aan *hän*-pronominilla puhutellessaan Vanessaa. Juno on toki ollut varautuneempi Vanessaa kohtaan kuin muita hahmoja, olivat he sitten aikuisia vai eivät, vieraita vai eivät. Kuitenkin Junon puheelle on ollut luonteenomaista tietty tasa-arvoisuus ja kumartelemattomuus, mikä on ilmennyt mm. juuri *se*-pronominin yksinomaisessa käytössä. Lähdeteksti ei myöskään tarjoa kääntäjälle tässä kohtauksessa Junon dialogissa mitään erityistä syytä muuttaa kohdetekstissä luotua linjaa.

Tätä poikkeusta ei siten selittäne lähdetekstin stimulus tai karakterisaatio, vaan pronominin lauseasema ja monitulkintaisuuden välttäminen samaan tapaan kuin Bleekerin äidin esiintymässä esimerkissä 14: Vaihtoehto '*Älä välitä **siitä***' olisi semanttisesti epäselvempi, sillä *se*-pronominin korrelaatioksi olisi mahdollista ymmärtää Leah'n leikkisästi vihjaama "lepakkous". Yksiselitteisyys on ymmärrettävä tavoite tekstitysten hetkellisyyden valossa. Yleiskielisyys olisi silti ollut vältettävissä esim. eri verbiä käyttämällä, kuten *älä kuuntele sitä* tai jopa *älä kuuntele tuota*, joka autenttisessa kielessä olisi kenties todennäköisin vaihtoehto.

Taulukko 19.

Kohtaus	Puhuja	Kohdeteksti	Lähdeteksti
25	Juno (taustakerronta)	Päätin olla ilmoittamatta Bleekerille. // Meidän koulu kilpaili Mantenoa vastaan.	I decided to not call Bleeker to tell him that I was having the baby. He had a big meet against Manteno and I didn't want him to get all worried and choke.
	Kuuluttaja	Paulie Bleeker rikkoi piiriennätyksen.	P. Bleeker has just broken a district record in the 400.
	Juno (taustakerronta)	Mutta hän arvasi asian.	But he figured it out anyway.

Juno on synnyttänyt pojan. Seuraavassa kohtauksessa näemme Bleekerin osallistumassa juoksukilpailuun ja voittavan oman kisansa. Samalla kuuluu taustakerronta eli voice-over: Juno kertoo katsojalle, että hän ei pyytänyt Bleekeriä mukaan synnytykseen, mutta tämä tajusi Junon poissaolon syyn. Bleeker jatkaa juoksuaan suoraan kohti sairaalaa.

Tässä on toinen Junon lausuma *hän*, ja sillä viitataan Bleekeriin. Valinta on mielenkiintoinen, ja toisin kuin edellisessä esimerkissä tätä esiintymää ei selitä monitulkintaisuuden estäminen, sillä korrelaatti on selvä sekä vaihtoehdossa '*Mutta **hän** arvasi asian*' että '*Mutta **se** arvasi asian*'. Lähdeteksti ei muutu tässä kohtaa aiempaa Junon puhetta yleiskielisemmäksi – '*figured it out anyway*' on sangen epämuodollista ilmaisua, niin kuin ovat '*big meet*', '*all worried*' ja '*choke*' vain hetkeä aiemmin, ja niiden vastaavassa kohdetekstissä puhekielisyys onkin otettu huomioon ilmauksella '*Meidän koulu*' (pro *meidän koulumme*).

Kohdeteksti tavoittelee *hän*-pronominilla Junon puheeseen uudenlaista sävyä tavalla, joka vaikuttaa karakterisaatioon. Tarina lähestyy loppuaan, ja amerikkalaisen kasvutarinan lopussa on tapana osoittaa, millä tavalla hahmot ovat kehittyneet ja muuttuneet tarinan kuluessa; mitä on opittu ja mikä on pysynyt ennallaan. Kohtauksessa on suuri tunnelataus, sillä katsoja on juuri nähnyt Junon synnyttävän ja odottaa nyt Bleekerinkin saavan tietää ja rientävän tämän tueksi. Tätä tunnelmaa välitetään taustakerronnalla yhdessä soveltuvan, tunteellisen musiikin kanssa, ja Junon repliikin sisällöllistä painavuutta tukee näyttelijän suoritus: lähdeteksti ei muunna kielellistä rekisteriään muodollisemmaksi, mutta näyttelijän äänensävy on aiempaa pehmeämpi ja hillitympi ja lausunta dramaattisesti rytmitetty. Juuri kohtauksen tunnelma on saattanut toimia stimuluksena kääntäjän valitsemalle *hän*-variantille. '*Meidän koulu*' ei toki todista saman pyrkimyksen puolesta, mutta

kenties kääntäjä on pitänyt *se-hän*-variaatiota leimallisempänä ja siten kerronnallisen sävyn kannalta ilmaisuvoimaisempänä kuin omistusliitteen käyttöä. Sen sijaan stimuluksena eivät liene olleet sen paremmin lähdetekstin kielelliset ominaisuudet kuin edes karakterisaation tarpeet, vaikka karakterisaatioonkin valinta toki vaikuttaa.

4.3. Yhteenveto

Tutkimukseni kartoitti *se-* ja *hän-*pronominien vuorovaikutusta kotekstinsa ja kontekstinsa kanssa puheen illuusion näkökulmasta. Tarkastelussa oli kaksi viime vuosien elokuvatekstitystä, joissa mitä ilmeisimmin toteutettiin toisistaan poikkeavia käänösstrategioita, joista oli vuorostaan seurannut teksteihin erilaiset puheen representaatiot. Puheen illuusion rakenne ja rooli oli erilainen Junossa kuin Hassuissa hurjissa hirviöissä, mikä ilmeni myös *se-hän*-variaation toteutumisessa kussakin tekstissä. Tavoitteeni oli selvittää, mitä pronominien käyttö kertoo fiktiivisen puheen kirjoittamisesta ja käännetystä kielestä, ja seuraavaksi kokoan analyysini tuloksia.

Hassut hurjat hirviöt on esimerkki normatiivisesta, sentralisoituneesta käänöksestä. Kohdeteksti noudattaa kauttaaltaan suomen yleiskielen ominaislaatua varsin laajasti, mikä saa aikaan eron lähdetekstin naturalistiseen arkikieleen. Omalla tavallaan *hän*-pronominin yksinomaisuus HHH:ssa on tähän nähden johdonmukaista. Yleiskielisyys merkitsee kuitenkin tiukkoja parametreja puheen representaatiolle ja sen roolille av-tekstissä. On selvitettävä ensinnä yleiskielisen tekstityksen kontekstia. Lähdetekstin dialogi on Hassuissa hurjissa hirviöissä verrattain leimatonta puhetta, sosiaalisesti ja alueellisestikin hyvin universaaliala amerikanenglannin kielimuotoa, jolloin kääntäjä ei välttämättä koe lähdetekstissä eksplisiittistä stimulusta sen enempää puheenomaisten piirteiden kuin *se*-pronominin valintaan, mutta elokuvan naturalismi ja lapsen kieltä (ja mieltä) uskottavasti, arkisestikin representoiva puhe saavat suomalaisen yleiskielen käytön näyttäytymään epäintuitiivisena, oli lähtökohtana sitten karakterisaatio tai puheen illuusio.

Junon suomeksi käännetty teksti puolestaan myötäilee autenttisen nykykielen tendenssejä monin paikoin tarkasti. Tekstitys hyödyntää puhekielen leimallisia piirteitä leksikaalisesti (esim. *duunata*, *bestis*, *yrjöttää*, *ihku*, *dorka*, *fanittaa*) mutta myös syntaktisesti (esim. *ne ei harrasta*, *me ollaan*, *meidän koulu*). Nämä käänöksen valinnat heijastavat paitsi puhutun epämuodollisen suomen myös lähdetekstin ominaislaatua, sillä käänöksen havaittiin mukailevan lähdetekstin värikästä kieltä yleensä ottaen varsin laajasti ja siten edustavan niiltä osin desentralisoivaa käänösstrategiaa. Yleiskielen syntaksin vastaista kieltä edustaa myös ihmisviitteisen *se*-pronominin käyttö: Junossa

ihmiseen viitataan *se*-pronominilla 15 kertaa (vauvaviittaukset mukaan lukien 30), kun taas *hän*-variantti on käytössä 14 kertaa.

Junon käänös noudattaa lähdetekstin piirteiden tarjoamaa epämuodollista stimulusta, mutta *se*–*hän*-variaation toteutukseen kohdetekstissä ei englanninkielinen lähde teksti voi suoraa, yksiselitteistä stimulusta antaa. *Se*- ja *hän*-pronominien käyttö on kuitenkin linjakasta: variaatio on karakterisaation suhteen funktionaalista niin, että *se*-pronomini merkitsee varsin johdonmukaisesti hahmon nuoruutta ja *hän*-pronomini aikuisuutta. Tästä poikkeuksen muodostavat kaksi esiintymää yksilön idiolektin sisällä, kun päähenkilö Junon, teinitytön, puheen representaatiossa käytettiin kahdesti *hän*-pronominia.

Karakterisoivana linjanvetona Junon sosiolingvistinen jako nuorten *se*-pronominiin ja aikuisten *hän*-pronominiin on perusteltavissa autenttisen suomen tendensseillä, sillä yleiskielen normien vastaisen *se*-pronominin tiedetään esiintyvän runsaimpana juuri nuorten kielessä. HHH:n tekstityksen universaali yleiskieli ja universaali *hän*-pronominin käyttö puolestaan eivät erottele hahmoja toisistaan, mikä on ongelmallista, sikäli kun yhdeksi dialogin tehtävistä oletetaan hahmojen välisten eroavaisuuksien ilmentäminen. Karakterisaatio muuttuu, kun syntaktinen ja enimmäkseen leksikaalinenkin yleiskieli on käytössä niin pikkupojan, äidin, nuorten kuin hirviöiden puheen representaatiossa. Erityisesti pikkupojan, päähenkilön, puheen representointiin yleiskielinen ilmaisu istuu paikoin väkinäisesti, sikäli kun vertailukohtana on autenttinen kieli, jossa universaali *hän*-pronomini on hyvin epätodennäköinen. Voidaankin ajatella, että *hän*-pronominin käyttö puheen representoinnissa kenties kertoo jotain perustavanlaatuisista kääntäjän karakterisaation ja puheen illuusion rakentumiskäsityksistä.

Kuitenkin myös Junon *hän*-pronomini – kuten aikuisten muutenkin kauttaaltaan varsin yleiskielinen ilmaisu – on osoitus sentralisoitumisesta lähdetekstin rekisteriin nähden siinä missä HHH:n *hän*. Siksi myös Junossa karakterisaatio on muuttunut lähde tekstiin nähden, sillä verrattain yksiniitinen joskin funktionaalinen kahtiajako ei sittenkään kuvasta autenttisen kielen variaatiota täydellisesti: jos *se*-pronomini onkin yleisempi nuorten puheessa, ei *hän*-pronomini ole koskaan ollut millään muotoa yksinomaisen aikuisten kielessä (vrt. s. 21–22, 24–25). Kohdetekstin yleiskieli on sentralisoiva valinta oli kyse Junosta tai HHH:sta, sillä kummassakin tekstissä lähde tekstin puhe on muodollisimmillaankin tavanomaista puhuttua englantia yhtä lailla aikuisten kuin nuorten puheessa, ja englannin laaja-alaisen standardivarieteetin lähimmäksi suomen vastineeksi tiedetään yleispuhekieli (ks. s. 28–29; Anhava 2000, 34–35). Yleispuhekieltä ja suomenpuhujien ehdottoman

enemmistön idiolektia määrittää molempien varianttien, *se* ja *hän*, systemaattinen, merkitystä tuottava, kielen rekisterejä erotteleva vaihtelu, jossa kukin variantti on odotuksenmukainen kontekstista riippuen. Niin desentralisoitunutta kuin Junon puheen representaatio onkin, tätä ilmiötä siinä hyödynnetään vain nimellisesti.

Kummassakaan tekstissä ei pronominiikäytöllä tai puheenparrella yleisesti erotella erilaisia käyttötilanteita ja -tarkoituksia, koska idiolektin sisäistä vaihtelua ei kummemmin esiinny. Esimerkiksi kohteliaisuuden ilmaiseminen, minkä *se-hän*-variaatio mahdollistaa autenttiossa puhemielessä, ei ylipäänsä käy päinsä yleiskielessä. Junon karakterisaatioon perustuvasta variaatiokaavasta poikkeavat kaksi *hän*-esiintymää (esimerkit 18 '*Älä välitä hänestä*' ja 19 '*Mutta hän arvasi asian*') käyvät idiolektin sisäisestä variaatiosta melko välillisesti. Esimerkissä 18 oli kyse todennäköisimmin kääntäjän syntaktisesta monitulkintaisuuden välttämisestä, ja esimerkissä 19 ratkaisevaa lienee av-tekstin kerronnan tunnelma eli se, mitä kohtaauksella kokonaisuudessaan haluttiin sanoa ja mitä taustakerronnan käyttö sekä kohtauksen musiikki ja leikkaus vahvasti viestivät. Suoranaisesti ei siis ole kyse idiolektin sisäisestä pronomini-variaatiosta; ei sosiaalisesta tai ekspressiivisestä vaan pikemmin eräänlaisesta tekstuaalisesta variaatiosta (ks. sivu 28).

Niin ikään kummastakin tekstistä puuttuu kohteliaisuuden ilmaisun ohella toinen keskeinen *hän*-pronominin funktio nykykielessä eli referaatti, esim. "*se sanoi että **hän** on samaa mieltä*" (ks. s. 22). Autenttiossa kielessä referaatti tai epäsuora esitys on laajalti *hän*-pronominin tärkeimpiä käyttöjä, ja sen puheen illuusiota rakentava voima juuri tässä funktiossa olisi oletettavasti merkittävä. Kuitenkaan tätä potentiaalia ei arvioni mukaan sanottavasti hyödynnetä tekstityksissä yleensä, mikä saattaa johtua rakenteen syntaktisesta kompleksisuudesta: on tiiviimpää eli taloudellisempää kääntää yksinkertaisesti "*se/hän on samaa mieltä*" kuin "*se sanoi että **hän** on samaa mieltä*", jos se vain suinkin on semanttisesti mahdollista. Jos perusteellisempi rakenne kuitenkin säilyy käännöksessä, taipumus lienee selkeyden vuoksi korvata vähintään toinen pronomini esim. erisnimellä, olkoonkin että lause taas sen johdosta pitenee. Yhtä kaikki referatiivista *hän*-pronominia ei myöskään Junon variaatioon ollut sisällytetty.

Havaitaan siis, että sekä HHH:n että Junon pronominiikäyttö on autenttista kieltä selvästi kapealaisempaa. Toisaalta on mahdollista tulkita, että ainakin Junon pronomini-variaatio on hyvinkin tehokasta ja siksi onnistunutta; että Junon käännöksessä ei esimerkiksi karakterisaation ja rekisterin välillä ole ylimalkaan nähtävissä merkittävää eroa, ainakaan mikäli huomio kohdistetaan juuri *se-hän*-variaatioon. Tekstissä halutaan viestiä aikuisten vakavuutta ja muodollisuutta verrattuna

nuoriin, joiden puhekin kieliä kapinaa ja normien rikkomista. Merkittävin nuorten ja aikuisten kieltä johdonmukaisesti erottava tekijä ja siten kielellisen karakterisaation indikaattori on nimenomaan *se-hän*-variaatio, joka korreloi tekstissä selkeimmin kyseisten sosiaalisten kategorioiden kanssa: silloinkin kun nuorten kieli muuten käy syntaksiltaan tai leksikoltaan muodollisemmaksi (esim. *Rakastat, sinun kanssasi, En ole valmis*), on kolmannen persoonan ihmisviitteinen pronomini yhä suurella todennäköisyydellä *se*. Edelleen voidaan tällainen karakterisaation yksioikoisuus kyseenalaistaa sillä perusteella, ettei se kuvasta tyydyttävästi lähdetekstin tarkoittamia sosiaalisia suhteita: keskenkasvuinen Mark on hahmo, joka pyrkii eroon vakavuudesta ja muodollisuudesta erityisesti vuorovaikutuksessaan Junon kanssa, mihin *hän*-pronominin käyttö hänen puheensa representoinnissa ei mutkatta sovi. Jos *hän*-pronomini jokseenkin soveltuukin esimerkiksi Bleekerin äidin puheenparteen, ei Markia voi millään pitää samanluontoisena hahmona. Tämän voisi olettaa näkyvän myös kielellisessä karakterisaatiossa, erityisesti niinkin ratkaisevaksi osoittautuneen piirteen kuin *se-hän*-variaation osalta.

Tekstin puheen illuusion osallistuvat siis leimalliset puhekielisyydet ja leimalliset yleiskielisyydet rinnakkain, mikä vaikuttaa tekstin rekisteriin ja yksittäisen variaation tulkintaan: vaikka *se*-pronomini on Junon käänöksessä verrattain neutraalissa käytössä – se ei esimerkiksi ole rajattu vain koomisten, poikkeavien tai tyhmien hahmojen karakterisaatioon – muodostuu se paikoin kontekstiinsä nähden kohosteiseksi, kun puhekielisen variantin konteksti noudattaakin yleiskieltä. Yhden pronominin varassa on tuolloin paljon. Yksittäinen, tunnistettava elementti saattaa olla karakterisaation ja puheen illuusion kannalta taloudellinen, mutta kokonaisuudessa voi silti nähdä konfliktin varsinkin rekisteriä tarkastellessa. Puhekielinen *se*-pronomini rinnallaan muut, yksinomaisesti yleiskieliset persoonailmaukset saattaa luoda ristiriitaista ja epäjohdonmukaista vaikutelmaa, mikä edelleen kytkeytyy puheen illuusion rikkumattomuuteen ja uskottavuuteen.

Toisenlainen ristiriita havaitaan HHH:ssa, jossa *hän*-pronominilla ei siis voi olla karakterisoivaa tai rekisteriä indikoivaa funktiota, ja rajallista tällainen funktionaalisuus on näin suurissa määrin yleiskielisellä ilmaisulla ylipäänsä. Puheen illuusio eli puheen representaation uskottavuus ei tällaisessa katsantokannassa siis nojaa puhekielisiksi tunnistettavien kielenpiirteiden käyttöön: yleiskielisyys takaa kyllä kirjallisen ilmaisun johdonmukaisuuden, mutta puheen illuusion rakentumisessa korostuvat tällöin tekstin muut ulottuvuudet kuten ruudussa nähtyjen hahmojen eleet, ilmeet ja suun liikkeet sekä äänen prosodiset ominaisuudet ja tietysti puhuttu englanti, sikäli kun katsoja sitä ymmärtää. Yhteensopivuus av-tekstin äänellisten ja kuvallisten tasojen kanssa asettaa yleiskielisen tekstitysten puheen illuusion kyseenalaiseksi. Englantia kuullun pohjalta

ymmärtävät katsojat saattavat havaita sävyeroja kielellisessä ilmaisussa suomenkielisen tekstityksen ja lähdetekstin dialogin välillä, mutta kielellinen ei vertaudu ainoastaan kielelliseen: kohdekielinen tekstitys on vuorovaikutuksessa yhtä lailla näyttelijöiden lausunnan, eleiden, taustamusiikin, kameraliikkeiden ja leikkauksen kuin dialogin kielellisen tason kanssa.

Väitän, että yleiskieltä priorisoiva, sentralisoiva käänösstrategia johtaa tekstityksessä tilanteeseen, jossa on luotettava erinomaisen vahvasti muiden ilmaisukanavien kompensoivan niitä heikkouksia, joita yleiskieli aiheuttaa puheen illuusion. Toki tyystin desentralisoituneellakin tekstityksellä on tukenaan koko av-teksti puheen illuusion rakentamisessa, mutta tällainen puheenomaisuuksia hyödyntävä käänös sentään kontribuoi illuusion mitattavin tavoin. On pohdittava, missä määrin av-tekstin muut tasot pystyvät kompensoimaan yleiskieltä ja missä määrin eri elementtien välinen konflikti on yksinkertaisesti ylitsepääsemätön. Tietenkään av-teksti ei koskaan ole tyystin homogeeninen tai yksiulotteinen kokonaisuus, mutta keskenään voimakkaasti ristiriitaiset tekstin osa-alueet asettavat puheen illuusion kyseenalaiseksi. Tämän vuoksi illuusio voi HHH:n kaltaisessa tekstissä järkkä, kun maanläheisesti, intiimisti kuvatussa kertomuksessa pieni poika sanoo *hän*.

5. Päätelmät

Aivan analyysini loppuvaiheessa satuin katsomaan eri käännöksen Junosta, kun elokuva lähetettiin televisiossa Sub-kanavalla parhaaseen katseluaikaan¹¹. Tarkkailin tietysti erityisen tarkasti juuri tekstitysten puheen illuusiota, joka ilmiselvästi perustuikin varsin erilaiseen strategiaan kuin edellisessä luvussa kuvaamani dvd-käännös. Oleellisin ero analysoimaani käännökseen oli ihmisviitteisten *se*-pronominien täysi kato televisiota varten tuotetussa tekstityksessä, mikä puolestaan vertautuu niin ikään tarkastelemaani Hassut hurjat hirviöt -käännökseen. Television Juno-tekstitys oli kauttaaltaan muodollinen syntaktisesti ja paljolti myös leksikaalisesti. Käännösten standardinmukainen, sentralisoitunut kieli luo kohdetekstien ja kohdekielen sisälle yhtenäisyyttä ja varioimattomuutta, mikä häivyttää eri tekstien ja eri kirjoittajien välisiä kielellisiä eroja. Näin tv:n Junon puheenparrella on oikeastaan enemmän yhteistä Hassujen hurjien hirviöiden Maxin kuin dvd:n Junon kanssa. Puheen representaation yleiskielistyminen vaikuttaa aina karakterisaatioon ja toki myös puheen illuusion uskottavuuteen, mitä *se* ja *hän* sekä niiden indikoimat rekisterit valaisevat.

Tutkimukseni oli määrä verrata kohdetekstien *se–hän*-variaatiota autenttisen kielen tendensseihin. Tarkasteluni rakentui usean taustaoletuksen varaan: että *se*- ja *hän*-pronominit heijastavat nykysuomessa kielen rekisteriä, että niiden variaatio on taajaan siteerattu esimerkki kielen puhekielistymisestä tai äärimmillään jopa kielen rappiosta, että av-käännöksessä puhekielen piirteiden käyttöön puheen representaatioissa kohdistuu normatiivisia paineita ja että *se–hän*-variaatio on puheen illuusiossa merkittävä tekijä.

Se ja *hän* ovat kovin yksittäisiä osasia missä tahansa tekstissä, mutta niillä on kirjainmääräänsä suurempi merkitys. *Se*- ja *hän*-pronominien painoarvo juontuu siitä latauksesta, joka liittyy ylipäänsä ihmiseen viittaamiseen. Ihmiset ovat kaiken lisäksi kielessä usein tekijöitä eli subjekteja, jolloin heihin viittaavat pronominit saavat lauseessa tyypillisesti keskeisen aseman. Pronomineihin kiinnitetään huomiota, ja niiden käyttöä ohjaavat monet normit, konventiot ja asenteet. Kuhunkin varianttiin kytkeytyy omat konnotatiiviset merkityksensä ja ominaiset esiintymiskontekstinsä. Tällaiset kielessä havaittavat säännönmukaisuudet ovat tärkeitä, kun kääntäjä tekee valintoja synonyymien tai lähisynonyymien – kuten *se* ja *hän* – välillä, jotta käännöksen on mahdollista

¹¹ Käännöksen oli laatinut Kati Karhu.

ilmentää lähdetekstin tarkoittamia ja kohdekielen tarjoamia merkityksiä hienosyisesti. Kääntäjän valinnan on perustuttava kunkin variantin huolelliseen arviointiin.

Tekstin johdonmukaisuutta on toki hyvä tavoitella, mutta ei monimuotoisuuden kustannuksella. Avkäännöksiä katsoessa syntyy ajoittain kuva, että kääntäjä on syystä tai toisesta valinnut yleiskielisen ilmaisun ikään kuin apriorisesti, ilman tekstin todellisuuteen perustuvaa aitoa harkintaa ja tekstiin reagointia (”tekstitysten kuuluu olla yleiskielisiä”). Tätä linjanvetoa edusti tutkimuksessani HHH. Puheen illuusioon enemmän huomiota kiinnittävänä kohdetekstinä Juno puolestaan vaikutti olevan aktiivisemmassa vuorovaikutuksessa lähdetekstinsä kanssa mutta myös nykypuhekielen kanssa. Junossa *se-hän*-variaatio, joka autenttisessa nykykielessä on mielenkiintoinen ja ristiriitainen ilmiö, oli kohotettu keskeiseksi karakterisoivaksi kielenpiirteeksi, mikä antoi käännökselle ainutlaatuista relevanssia tekstinä tekstien joukossa.

Yleiskielen laajaa käyttöä käännytyissä puheen representaatioissa selittää perinne, joka korostaa kirjoitetun kielen prestiisiä ja oikeakielisyyttä. Yksinomaiselle *hän*-pronominille annetaan itseisarvo ja ensisijaisuus, mikä ei apriorisena valintana jätä sijaa funktionaalille variaatiolle, joka kuitenkin saattaisi heijastaa täsmällisemmin lähdetekstin ominaislaatua. Yleiskielen prestiisi kytkeytyy sivistyksen ja nimenomaan kirjasisivistyksen arvostukseen suomalaisessa kulttuurissa, mikä käytännössä mielletään usein ”oikeiden” muotojen oikeaksi käytöksi. Normatiiviseksi käännösstrategiaksi nämä ajatukset päätyvät, kun perinteitä pitäisi välittää katkeamattomana seuraaville sukupolville. Erityisesti lapsille ja nuorille suunnatuilta teksteiltä odotetaan oikeakielisyyttä juuri opettavaisuuden nimissä, minkä ansiosta fiktiivisten tekstien representoima puhe ja kieli olisivat yhteneviä kouluissa opetetun korrektin *se-hän*-dikotomian kanssa. Yleiskielen universaali prestiisi ei kuitenkaan sovellu vaivatta moniääniseen yhteiskuntaan, eikä kirjallista normistoa voi vain otaksua kaiken kielenkäytön lähtökohdaksi.

Yleiskielisten piirteiden suosimista tekstityksissä on perusteltu myös luettavuudella. Väite on, että ohimenevissä tekstityksissä yleiskieliset, kirjallisessa muodossa tavanomaisesti tavatut muodot ja ilmaukset ovat helpommin luettavia kuin puheeseen leimallisesti kuuluvat piirteet, etenkin kun katsojan ei pitäisi liiaksi joutua keskittymään tekstitysten ymmärtämiseen av-tekstiä katsoessaan. Puheen radikaaleimpien morfologisten tai syntaktisten ominaisilmiöiden osalta tämä on varmasti totta. Jos kuitenkin yleisemmin väitetään puhekielisten piirteiden lukemisen olevan vaikeampaa siksi, että niitä ei ole ennenkään kirjoituksessa käytetty, ollaan pikemmin kehäpäätelmän kuin pätevän ohjesäännön äärellä. Tekstitysten tutkimuksessa niin yleiskielen prestiisin kuin

luettavuuden ongelmallisuus juontuu perustelujen intuitiopohjaisuudesta. Kuitenkin esimerkiksi puhekielinen *se*-pronomini tuskin on juuri sen vaikeammin luettu kuin *hän*. Av-tekstissä luettavuutta tulee toki tarkastella myös laajemman ymmärrettävyyden yhteydessä, jolloin voidaan nähdä *se*-pronominista mahdollisesti koituvan tekstin viittauksiin implisiittisyyttä ja epäselvyyttä. Tosin implisiittisyys ei ensinkään ole aina pahasta, eikä ihmisviitteinen *se*-pronomini ole kenellekään suomenpuhujalle ennenkuulumaton asia.

Runsas *hän*-pronomini muovaa tekstin rekisteriä. *Hän* toki kuuluu nykyaikaiseen suomeen, mutta yksinomaisena vain muodollisimpiin rekistereihin ja virallisimpiin konteksteihin. Autenttisen kielen epämuodollisempien tekstien *hän* varioi systemaattisin, merkitystä tuottavin tavoin *se*-pronominin kanssa, niin että *hän* voi ilmaista yhden puheessa kunnioitusta tai läheisyyttä ja toisen puheessa vähättelyä tai ironiaa. Ainoana kolmannen persoonan ihmisviitteisenä pronomini-indikaattorina toimiessaan *hän* menettää näitä sävyttäviä, karakterisoivia piirteitä. Siinä missä puhekielisenä leimallinen *se*-pronomini voi itsessään konstruoida puheen illuusiota, *hän*-pronominin puheenomaisuus on kontekstin ja kotekstin rajoittamaa. Yleiskielen ympäröimä yksinomainen *hän* ei edesauta puheen illuusiota.

Se–hän-variaatio osana englantia–suomi-tekstityksen puheen illuusiota saa toteutuksensa taiteellisten, kielellisten ja sosiokulttuuristen tekijöiden vuorovaikutuksessa tavalla, joka yhtäaikaisesti heijastaa yleisiä suomen kielen ja käännöskielen tendenssejä sekä muodostaa oman ainutkertaisen tapauksensa ominaisissa olosuhteissaan. *Se* on perinteistä, nykykielessäkin tähdellistä ainesta, jolla ilmaistaan hienosäikeisiä merkityksiä. Vaatisi kovin raskauttavia asianhaaroja ehdoin tahdoin jättää käyttämättä sitä käännösratkaisuna, mutta tämänkin suuntaisia äänenpainoja kuuluu kielen standardia vaalivista piireistä. Kääntäjän ei tosin käy unohtaminen myöskään niitä kielteisiä miellelyhtymiä, joita puhekielinen *se* saattaa herättää joissain ihmisissä erityisesti kirjoitetussa muodossa.

Kuitenkin juuri kunkin pronominin asianmukainen käyttö pitäisi tekstin kiinni ajassaan ja lukijoissaan, mikä ei välttämättä merkitse kaikkien autenttisen kielen tendenssien seuraamista. Tietyn itseisarvon soisin silti kieliyhteisössä tunnistettavalle, omaksi koetulle ilmaisulle, etenkin kun standardista poikkeava ilmaisu kelpuutetaan supisuomalaisissakin teksteissä yhä laajemmin. Kääntäjän valinta *se*- ja *hän*-pronominien välillä on omanlaisensa kannanotto niin puheen representaatioon kuin tekstityksen rooliin audiovisuaalisen tekstin kokonaisuudessa ja tekstittäjä-

kääntäjän rooliin tekstintuotannon ketjussa. *Se-hän*-variaation asema representaation koko kudelmassa heijastaa – ja rakentaa – niin kääntämisen kuin suomen kielen diskurssia.

Tutkimukseni perusteella *se-hän*-variaatiolla on merkittäviä seurauksia av-tekstin rekisteriin ja puheen illuusioon. Kolmannen persoonan ihmisviitteinen pronomini on paljonpuhuva indikaattori, kun luodataan kieltä ohjaavia kielimuodon, kääntämisen, fiktion ja audiovisuaalisen tekstin normeja, ja analyysini toimii katsauksena eräisiin näistä moniulotteisista ilmiöistä. *Se-hän*-variaatiosta tarvitaan lisää tutkimusta niin kvantitatiivisista kuin kvalitatiivisista näkökulmista, yhtä lailla korpuksin kuin hermeneutiikoin. On tärkeää kartoittaa yhä yksityiskohtaisemmin pronominivariaation suuria linjoja nykykäytössä, millä hankitaan variaation tarkastelun taustalle lisää kipeästi kaivattua tilastollista todistusaineistoa. Lisäksi on keskityttävä yhä enemmän myös yksilöiden puheenparren variaatioparadigmoihin. Niin ikään olisi avattava enenevässä määrin av-käännöksessä vallitsevia lainalaisuuksia ja niiden yhteiskunnallisia taustoja, av-käännöksen suhdetta muihin käännöslajeihin ja suomalaiseen av-kulttuuriin sekä katsojien suhtautumista kirjoitettuihin puhekielisyysiksiin. Näihin kysymyksiin tekstityksen *se* ja *hän* voivat viitoittaa tietä.

6. Lähteet

- Aaltonen, Jouko 2002. *Käsikirjoittajan työkalut. Audiovisuaalisen käsikirjoituksen tekijän opas.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Allan, Keith 2007. The pragmatics of connotation. *Journal of Pragmatics*, 39 (6). 1047–1057.
- Assis Rosa, Alexandra 1999. The Centre and the Edges. Linguistic Variation and Subtitling Pygmalion into Portuguese. Vandaele, Jeroen (toim.), *Translation and the (Re)Location of Meaning. Selected Papers of the CETRA Research Seminars in Translation Studies 1994–1996.* CETRA Publications, Leuven. 317–338.
- Assis Rosa, Alexandra 2001. Features of Oral and Written Communication in Subtitling. Gambier, Yves ja Gottlieb, Henrik (toim.), *(Multi) Media Translation. Concepts, practices and research.* John Benjamins, Amsterdam. 213–221.
- Assis Rosa, Alexandra 2006. Defining Target Text Reader. Translation Studies and Literary Theory. Ferreira Duarte, João, Assis Rosa, Alexandra ja Seruya, Teresa (toim.), *Translation Studies at the Interface of Disciplines.* John Benjamins, Amsterdam. 99–109.
- Auvinen, Mira 2005. Geneerinen *sinä* käännössuomessa ja alkuperäissuomessa – kvantitatiivinen vertailu. Mauranen, Anna ja Jantunen, Jarmo (toim.), *Käännössuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä.* Tampere Studies in Language, Translation and Culture A1. Tampere University Press. 71–84.
- Bacon, Henry 2004. *Audiovisuaalisen kerronnan teoria.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Baker, Mona 1993. Corpus linguistics and translation studies: Implications and applications. Mona Baker, Gill Francis & Elena Tognini Bonelli (toim.), *Text and technology.* John Benjamins, Amsterdam. 233–250.
- Baker, Mona 1996. Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead. Harold Somers (toim.), *Terminology, LSP and translation: Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager.* John Benjamins, Amsterdam. 175–186.
- Englund Dimitrova, Birgitta 1997. Translation and Dialect in Fictional Prose. Vilhelm Moberg in Russian and English as a Case in Point. *Norm, variation and change in language.* Proceedings of the centenary meeting of the Nyfilologiska sällskapet, Nedre Manilla 22–23 March 1996. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Modern Philology, New series 11. Almqvist & Wiksell International, Stockholm. 49–65.
- Englund Dimitrova, Birgitta 2004. Orality, Literacy, Reproduction of Discourse and the Translation

- of Dialect. Helin, Irmeli (toim.), *Dialektübersetzung und Dialekte in Multimedia*. Peter Lang, Frankfurt am Main. 121–139.
- Enkvist, Nils Erik 1975. *Tekstilngvistiikan peruskäsitteitä*. Gaudeamus, Helsinki.
- Eskola, Sari 2002. *Syntetisoivat rakenteet käännessuomessa. Suomennetun kaunokirjallisuuden ominaispiirteiden tarkastelua korpusmenetelmillä*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 30.
- Fawcett, Peter 2003. The Manipulation of Language and Culture in Film Translation. Calzada Pérez, María (toim.), *Apropos of Ideology. Translation Studies on Ideology – Ideology in Translation Studies*. St Jerome Publishing, Manchester. 145–163.
- Gottlieb, Henrik 1997. Quality Revisited: The Rendering of English Idioms In Danish Television Subtitles vs. Printed Translations. Trosborg, Anna (toim.), *Text Typology and Translation*. John Benjamins, Amsterdam. 309–338.
- Haapanen, Lauri 2010. “*Ei vittu, mennään röökille.*” *Tutkimus sitaattien tehtävistä ja tekemisestä kaunokirjallis-journalistisissa lehtijutuissa*. Helsingin yliopisto, suomen kielen pro gradu – tutkielma.
- Hakulinen, Auli 1988. Miten nainen liikkuu Veijo Meren romaaneissa. Laitinen, Lea (toim.), *Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä*. Yliopistopaino, Helsinki. 56–70.
- Hakulinen, Auli 2007a [2001]. *Kertooko kielioppi, miten suomalaisten 2000-luvulla pitäisi puhua?* Seminaariesitelmä, Tieteen päivät 13.1.2001. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Saatavilla www-muodossa:
<http://www.kotus.fi/index.phtml?s=2153>. Luettu 9.11.2010.
- Hakulinen, Auli 2007b [2002]. *Ovatko puhuttu ja kirjoitettu kieli erkaantuneet toisistaan?* Esitelmä Suomen kielen lautakunnan syysseminaarissa Nykysuomi ja sen huolto 11.10.2002. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Saatavilla www-muodossa:
<http://www.kotus.fi/index.phtml?s=2069>. Luettu 12.11.2010.
- Halliday, M. A. K. 1978. *Language as Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning*. Edward Arnold, London.
- Halliday, M. A. K. 1994. *An Introduction to Functional Grammar. Second edition*. Edward Arnold, London.
- Halliday, M. A. K. 1999. The notion of ”context” in language education. Ghadessy, Mohsen (toim.), *Text and context in functional linguistics*. John Benjamins, Amsterdam. 1–24.
- Heikkinen, Vesa 2003. *Tekstin kanssa. Kohti kielitieteellisen (kon)tekstintutkimuksen yleismallia*. Julkaisematon artikkeli. Saatavilla www-muodossa:
http://www.kotus.fi/files/864/heikkinen_konteksti.pdf. Luettu 18.8.2012.

- Heikkinen, Vesa 2011. *Kielemme kohtalo*. Vuolteenaho, Salla (toim.), Radio-ohjelma YLE Puhe – kanavalla. Esitetty 13.4.2011. Kuunneltu 13.4.2011.
- Heikkinen, Vesa ja Lounela, Mikko 2009. Uudenvuodenpuheen minä. Heikkinen, Vesa (toim.), *Kielen piirteet ja tekstilajit. Vaikuttavia valintoja tekstistä toiseen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 218–249.
- Heinonen, Tarja 1997. Miten puhetta kirjoitetaan? *Helsingin Sanomat* 5.8.1997. Saatavilla www-muodossa:
<http://www.kotus.fi/index.phtml?s=2770>. Luettu 9.11.2010.
- Helasvuo, Marja-Liisa ja Laitinen, Lea 2006. Person in Finnish. Paradigmatic and Syntagmatic Relations in Interaction. Helasvuo, Marja-Liisa ja Cambell, Lyle (toim.), *Grammar from the Human Perspective: Case, Space and Person in Finnish*. John Benjamins, Amsterdam. 173–207.
- Herbst, Thomas (1997). Dubbing and the Dubbed Text – Style and Cohesion: Textual Characteristics of a Special Form of Translation. Trosborg, Anna (toim.), *Text Typology and Translation*. John Benjamins, Amsterdam. 291–308.
- Hiidenmaa, Pirjo 2003. *Suomen kieli – who cares?* Otava, Helsinki.
- Hjort, Minna 2006. Kiro sanojen valikoituminen audiovisuaaliseen ja kaunokirjalliseen käännökseen. Lehtinen, Esa ja Niemelä, Nina (toim.), *Erikoiskielet ja käännösteoria. VAKKI-symposiumi XXVI. Vaasa 11.–12.2.2006*. Vaasan yliopiston käännösteorian, ammattikielten ja monikielisyyden tutkijaryhmän julkaisu n:o 33. 74–84.
- Ingo, Rune 1990. Miten vapaa on “vapaa käännös”? *Erikoiskielet ja käännösteoria. VAKKI-seminaari X. Vöyri 10.–11.2.1990*. Vaasan korkeakoulun käännösteorian ja ammattikielten tutkijaryhmä, julkaisu n:o 15. 64–77.
- Ivarsson, Jan 1992. *Subtitling for the Media. A Handbook of an Art*. Käännös: Robert F. Crofts. Transedit, Tukholma.
- Jantunen, Jarmo Harri 2004a. Suomennosten kieliasu puntarissa. *Virittäjä*, 108 (4). Kotikielen seura, Helsinki. 559–572.
- Jantunen, Jarmo Harri 2004b. *Synonymia ja käännössuomi. Korpusnäkökulma samanmerkityksisyyden kontekstuaalisuuteen ja käännöskielen leksikaalisiin erityispiirteisiin*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 35.
- Jantunen, Jarmo Harri ja Eskola, Sari 2002. Käännössuomi kielivarianttina: syntaktisia ja leksikaalisia erityispiirteitä. *Virittäjä*, 106 (2). Kotikielen seura, Helsinki. 184–207.
- Juva, Kersti 1998. Puhekieli ja kirjakieli. Aaltonen, Sirkku (toim.), *Käännetyt illuusiot*. Tampere University Press. 49–53.

- Kallio, Jussi 1978. Kolmannen persoonan dilemmat. *Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja* 20, Turku. 52–74.
- Kalliokoski, Jyrki 1998. Hj. Nortamon murrekertomukset ja puhutun illuusio. Laitinen, Lea ja Rojola, Lea (toim.), *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*. 184–215.
- Karamitroglou, Fotios 1998. A Proposed Set of Subtitling Standards in Europe. *Translation Journal*, 2 (2). Saatavilla www-muodossa:
<http://translationjournal.net/journal//04stndrd.htm>. Päivitetty 20.12.2010. Luettu 12.5.2011.
- Karlsson, Fred 1995. Normit, kielenkäyttö ja kieliopit. Rydman, Jan (toim.), *Tutkimuksen etulinjassa*. WSOY, Helsinki. 161–172.
- Knafo, Saki 2009. Bringing 'Where the Wild Things Are' to the Screen. *The New York Times*. 2.9.2009. Saatavilla www-muodossa:
<http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06jonze-t.html?pagewanted=all>. Luettu 26.8.2012.
- Lahikainen-Lindén, Sirpa; Gertsch, Mia; Jaskanen, Susanna; Lehikoinen, Kirsi; Marttinen, Mika; Peltola, Maire & Simojoki, Anna 1998. Muutama sana ruututekstien puhekielestä. *Virittäjä*, 102 (2). Kotikielen seura, Helsinki. 240–242.
- Laitinen, Lea 2005. *Hän*, the third speech act pronoun in Finnish. Laury, Ritva (toim.), *Minimal reference. The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse*. Studia Fennica: Linguistica. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 75–106.
- Lakoff, Robin 1982. Some of my Favorite Writers Are Literate: The Mingling of Oral and Literate Strategies in Written Communication. Tannen, Deborah (toim.), *Spoken and Written Language. Exploring Orality and Literacy*. Ablex Publishing, Norwood. 239–260.
- Lappalainen 2010a. *Hän* vai *se*, *he* vai *ne*? Pronominivariaatio ja normien ristiveto. *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 279–324.
- Lappalainen 2010b. *Se* ja *hän* puhutussa kielessä. *Kielikello*, (4). Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. 4–7.
- Larjavaara, Matti 1990. *Suomen deiksis*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lautamatti, Liisa 1985 (1983). Tekstilingvistiikan soveltamisesta kääntämisen tutkimukseen. Roinila, Pauli, Orfanos, Ritva ja Tirkkonen-Condit, Sonja (toim.), *Näkökohtia kääntämisen tutkimuksesta*. Joensuun korkeakoulu, Kielten osaston julkaisuja n:o 10. 21–29.
- Lefevere, André 1992. *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. Routledge, Lontoo.
- Lehikoinen, Laila 1995 (2. painos). *Suomea ennen ja nyt. Suomen kielen kehitys ja vaihtelu*. Finn

Lectura, Helsinki.

- Länsimäki, Maija ja Koivusalo, Esko 1995. Miksi alikersantti Leino ja sotamies Honkajoki puhuivat kirjakieltä? Länsimäki, Maija (toim.), *Sana kiertää. Kirjoituksia suomen kielestä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 80*. Painatuskeskus, Helsinki. 13–19.
- Mantila, Harri 1997. Johdanto. Makkonen, Seija ja Mantila, Harri (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio*. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulun yliopisto. 1–23.
- Mauranen, Anna ja Tiittula, Liisa 2005. MINÄ käännössuomessa ja supisuomessa. Mauranen, Anna ja Jantunen, Jarmo (toim.), *Käännössuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä*. Tampere Studies in Language, Translation and Culture A1. Tampere University Press. 35–70.
- Mielikäinen, Aila 1980. Nykysuomalaisen puhekielen murros: Jyväskylän osatutkimus, raportti 1. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20.
- Mielikäinen, Aila 1982. Nykypuhesuomen alueellista taustaa. *Virittäjä*, 86. Kotikielen seura, Helsinki. 277–294.
- Mielikäinen, Aila 1984. Monikon 3. persoonan kongruenssista puhekielessä. *Virittäjä*, 88. Kotikielen seura, Helsinki. 162–175.
- Mielikäinen, Aila 1989. Murteiden käyttö ja asema suomenkielisessä kirjallisuudessa. Jääskeläinen, Maijaliisa (toim.), *Suomennoskirja – Suomalainen kirja. Raamatunkäännösten ja kansankielen merkityksestä kirjallisuudessamme*. Jyväskylän yliopiston Kääntäjäprojektin 9. kesäseminaari 1.–2.7.1988.
- Mäkisalo, Jukka ja Kemppanen, Hannu 2010. *Frekvenssejä ja reseptiota: Kaksi näkökulmaa kotouttamiseen ja vieraannuttamiseen*. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu. MikaEL (4). Saatavilla www-muodossa: http://www.sktl.fi/@Bin/40731/Makisalo%26Kemppanen_MikaEL2010.pdf
Luettu: 18.11.2011.
- Nevalainen, Sampo 2003. Käännöskirjallisuuden puhekielisyyksistä – kaksinkertaista illuusiota? *Virittäjä*, 107 (1). Kotikielen seura, Helsinki. 2–26.
- Nevalainen, Sampo 2005. Köyhtyykö kieli käännettäessä? – Mitä taajuuslistat kertovat suomennosten tasosta. Mauranen, Anna ja Jantunen, Jarmo (toim.), *Käännössuomeksi. Tutkimuksia suomennosten kielestä*. Tampere Studies in Language, Translation and Culture A1. Tampere University Press. 139–160.
- Nuolijärvi, Pirkko ja Tiittula, Liisa 2000. *Televisiokeskustelun näyttämöllä. Televisiointitionaalisuus suomalaisessa ja saksalaisessa keskustelukulttuurissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Paronen, Sini 2004. *Musta vyö hommien handlaamises. Tavoitteena av-käännösten luonteva puhekielisyys*. Tampereen yliopisto, käännöstieteen (englanti) pro gradu -tutkielma.
- Paunonen, Heikki 1989. Muuttuvat puhe-suomen muodot. Aalto, Seija, Hakulinen, Auli, Laalo, Klaus, Leino, Pentti ja Lieko, Anneli (toim.), *Kielestä kiinni*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 209–233.
- Paunonen, Heikki 1995 (1982). *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Pavesi, Maria 2008. Spoken language in film dubbing: Target language norms, interference and translational routines. Chiaro, Delia, Heiss, Christine ja Bucaria, Chiara (toim.), *Between Text and Image. Updating research in screen translation*. John Benjamins, Amsterdam. 79–99.
- Perttola, Jenny 2012. *Ruututekstit hahmojen ja hahmosuhteiden luojina. Henkilöhahmon karakterisaatio elokuvassa Narnian tarinat: Velho ja leijona*. Tampereen yliopisto, monikielisen viestinnän ja käännöstieteen (englanti) pro gradu -tutkielma.
- Pettit, Zoë 2004. The Audio-Visual Text: Subtitling and Dubbing Different Genres. *Meta: Translators' Journal*, 49 (1). 25–38. Saatavilla www-muodossa: <http://www.erudit.org/revue/meta/2004/v49/n1/009017ar.html>. Luettu 19.5.2011.
- Pettit, Zoë 2005. Translating register, style and tone in dubbing and subtitling. *The Journal of Specialised Translation*, (4). 49–65. Saatavilla www-muodossa: http://www.jostrans.org/issue04/art_pettit.php. Luettu 13.4.2011.
- Puurttinen, Tiina 2000. Lastenkirjallisuuden kääntäminen: normit, luettavuus ja ideologia. Paloposki, Outi ja Makkonen-Craig, Henna (toim.), *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki*. 106–131.
- Puurttinen, Tiina 2004 [2001]. Käännösten hyväksyttävyyys. Oittinen, Riitta ja Mäkinen, Pirjo (toim.), *Alussa oli käännös*. Tampereen Yliopistopaino. 82–106.
- Pääkkönen, Irmeli 1990. Onko ihminen aina hän; onko hän aina ihminen? *Kielikello*, (3). Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. 3–5.
- Rintala, Päivi 1979. Näkökulmia tyyliin. Häkkinen, Kaisa, Kallio, Jussi ja Kytömäki, Leena (toim.), *Sanomia. Juhlakirja Eeva Kangasmaa-Minnin 60-vuotispäiväksi 14.4.1979*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 9. 375–393.
- Saukkonen, Pauli 1993. Saako tekstilajinormeja rikkoa? *Kielikuvia*, (2). Nykysuomen seura, Tampere. 6–7.
- Schäffner, Christina 2003. Third Ways and New Centres. Ideological Unity Or Difference? Calzada

- Pérez, María (toim.), *Apropos of Ideology. Translation Studies on Ideology – Ideology in Translation Studies*. St Jerome Publishing, Manchester. 23–41.
- Seppi, Marjaana 2002. *Language in Audiovisual Translation: Social Dialect and Standard Language in the Dubbed and Subtitled Versions of Antz*. Joensuun yliopisto, käännöstieteen pro gradu -tutkielma.
- Seppänen, Eeva-Leena 1998. *Läsnäolon pronominit. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1981. *Bilingualism or not. The Education of Minorities*. Kääntäneet Lars Malmberg ja David Crane. Multilingual Matters Ltd, Clevedon.
- Suojanen, M. K. 1979. Puhekieli kääntäjän käsissä. Häkkinen, Kaisa, Kallio, Jussi ja Kytömäki, Leena (toim.), *Sanomia. Juhlakirja Eeva Kangasmaa-Minnin 60-vuotispäiväksi 14.4.1979*. Turun Yliopiston suomalaisen ja kielitieteen laitoksen julkaisuja 9. 395–410.
- Tiittula, Liisa 1992. *Puhuva kieli. Suullisen viestinnän erityispiirteitä*. Finn Lectura, Helsinki.
- Tiittula, Liisa 2000. Puhuttu kieli ja sen illuusio kirjallisuudessa. Kuinka puhe kääntyy tekstiksi? *Kielikuvia*, (2). Nykysuomen seura, Tampere. 5–16.
- Tirkkonen-Condit, Sonja 2004. Unique items – over or underrepresented in translated language? Mauranen, Anna ja Kujamäki, Pekka (toim.), *Translation universals: Do they exist?* Benjamins Translation Library 48. John Benjamins, Amsterdam. 177–184.
- Toury, Gideon 1995. *Descriptive Translation Studies and beyond*. John Benjamins, Amsterdam.
- Tuominen, Tiina 2011. Accidental reading? Some observations on the reception of subtitled films. Şerban, Adriana, Matamala, Anna ja Lavaur, Jean-Marc (toim.), *Audiovisual Translation in close-up. Practical and Theoretical Approaches*. Peter Lang, Bern. 189–204.
- Valtonen, Sanna 1998. Hyvä, paha media. Diskurssianalyysi kriittisen mediatutkimuksen menetelmänä. Kantola, Anu, Moring, Inka ja Väliverronen, Esa (toim.), *Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan*. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, Lahti. 13–39.
- Varteva, Annukka 1998. Pronominit *hän* ja *tämä* tekstissä. *Virittäjä*, 102 (2). Kotikielen seura, Helsinki. 202–223.
- Vehmas-Lehto, Inkeri 1999. *Kopiointia vai kommunikointia? Johdatus käännösteoriaan*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Vertanen, Esko 2007. Ruututeksti tiedon ja tunteiden tulkkina. Oittinen, Riitta ja Tuominen, Tiina (toim.), *Olellaisen äärellä. Johdatus audiovisuaaliseen kääntämiseen*. Tampereen Yliopistopaino. 149–170.
- Vilppula, Matti 1989. Havaintoja *hän*- ja *he*-pronominien käytöstä suomen murteissa. *Virittäjä*, 93. Kotikielen seura, Helsinki. 389–400.

Yli-Vakkuri, Valma 1986. *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28.

English Summary

In the Finnish language, variation of third person pronouns is a phenomenon of widespread consequence in terms of tone, connotation, register, and language variety. Pertinent to various norms underlying the use of Finnish in modern text, third person pronouns shall serve as the starting point of my study into the ways illusion of speech is rendered in subtitle translations of audiovisual texts from English into Finnish.

Written texts, especially in fiction, often have need of simulating a person's speech in order for the dialogue to give a credible impression of authentic communication. This is referred to as the illusion of speech. (Pavesi 2008, 80; cf. Hiidenmaa 2003, 100; Oittinen 2000; 2004.) For a translator working from English to Finnish, one challenge, then, lies in identifying the confluence between the target language system and the spoken varieties that the source text uses (Assis Rosa 1999, 319; Assis Rosa 2001, 213–215; cf. Englund Dimitrova 1997, 123). The translator makes use of her or his own repertoire, knowledge of both languages, and the ways in which factors such as gender, age, education, geographical region, world view, and other personality traits are encoded in language (Mantila 1997, 6–9; Mielikäinen 1980, 23–24; Paunonen 1995, 172–176; Tiittula 2000, 47; cf. Englund Dimitrova 1997, 57–58, 63; Rintala 1979, 385). With this framework in mind, the target text should be constructed in a manner which is a true portrayal of the meanings and characterisations in the source text and which delivers an illusion of speech that is recognisable to the target language community.

Finnish has a distinct system of written language on the one hand and spoken language on the other. The two forms are set apart for instance by their syntactic, morphosyntactic, and lexical features, all of which contribute to their respective idiosyncratic register potentials and stylistic characters. The means and processes of signifying are, therefore, different. (Eg. Hakulinen 2007b; Hiidenmaa 2003; Mantila 1997; Paunonen 1995; Tiittula and Nuolijärvi 2007.) An analogous dichotomy can, incidentally, be detected in descriptions of audiovisual media – the amalgamation of audio and vision, two distinct senses, two distinct modes of communication (Assis Rosa 2001, 214; Herbst 1997, 291; Pavesi 2008, 79–80). Crucially, however, the interlingual subtitle translation of such a complex, communicative transmission entails the simultaneous occurrence of essentially the same linguistic content in two languages, as well as two language forms: source language, spoken, received auditively, and target language, written, received visually in subtitles. (Gottlieb 1997, 309–

311; Herbst 1997, 219; Pavesi 2008, 79–80; cf. Nevalainen 2003, 2.) This, combined with the potential conflict in Finnish of spoken and written language forms, creates some interesting challenges for the audiovisual translator.

In Finnish standard language, a language variety purposefully created for and customarily used in written text, the pronoun system displays an unequivocal, ubiquitous dichotomy in the third person wherein *hän* references humans and *se* references every other living and non-living entity (Helasvuo ja Laitinen 1998, 193; Kallio 1978, 69; Larjavaara 1990, 52; Seppänen 1998; Varteva 1998; VISK § 717). By contrast, informal and spoken language varieties employ a rich variation of the two forms according to social, expressive, and textual parameters as well as individual preferences and situational circumstances (Seppänen 1998, 34–35; VISK § 717, § 720). This paradigm has developed organically in the language community through time (Hakulinen 2007b; Mantila 1997, 13), and it entails *se* being used as the primary neutral pronoun for human-reference (Kallio 1978, 65), while *hän* has been mainly reserved for certain marked uses (Vilppula 1989; Yli-Vakkuri 1986, 115–121): firstly, logophoric reference or reported speech (eg. *se sano, et hän tuntee tän seudun*; where *se* and *hän* point to the same referent), and secondly, the indication of various connotations such as politeness, respect, social distance, importance, and closeness (Hakulinen 1988, 56; Helasvuo ja Laitinen 2006, 194; Kallio 1978, 64–72; Laitinen 2005; Paunonen 1995, 165–167; Seppänen 1998; VISK § 717, § 1469; Yli-Vakkuri 1986, 111–112). The choice of pronoun speaks to the nature of the referent, the addressee's characteristics and their relationship with the speaker, the topic of discussion, and the overall situation and context of discussion.

Language in translated texts is known to be more limited than indigenous language in its use of nonstandard expressions and of spoken language features (Assis Rosa 2001; Englund Dimitrova 1997; 2004; Fawcett 2003, 161–163; Nevalainen 2003; Pettit 2005). The prevalence of formal, normative expressions in representations of speech is indicative of wider systems of written language prestige in culture (Assis Rosa 2001, 219–220; Eskola 2002, 45, 51–52; Fawcett 2003, 145–146; Lefevere 1992, 41; Schäffner 2003, 23; Tirkkonen-Condit 2004). This bias contributes to the representations of speech in audiovisual translations and subtitles in particular, as subtitles involve synchronicity of spoken and written forms of language (eg. Gottlieb 1997, 309–311), and enlisting markedly written forms in place of a source text's spoken language inevitably affects the meanings rendered by the target text. In subtitling this is especially true, where the English standard language used by a source text is frequently misconstrued to be a fitting comparison or equivalent with the Finnish written standard, *yleiskieli*, when in fact the spoken dialect, regionally and

functionally fairly neutral *yleispuhekieli* – in which the use of *se* for people is the established practice – has been identified as the more apt match. (Anhava 2000, 34–35; Nevalainen 2003, 5; cf. Englund Dimitrova 1997, 58–59.)

In Finnish translation studies, *se* and *hän* have yet to be investigated to a comprehensive degree, particularly as regards qualitative research into variational paradigms within personal dialects, ie. idiolects, and into the complex relationship between pronoun and its context (Hakulinen 1988, 59). Among the accepted premises, however, is that spoken language personal pronouns such as *se* are underrepresented in translated speech representation in comparison with original Finnish texts (Auvinen 2005; Mauranen and Tiittula 2005; Nevalainen 2003, 8; 2005; Tiittula and Nuolijärvi 2007, 400). This tendency supports translation universal theories that state that translation, regardless of language pair in question, produces text which opts for the standard forms and varieties of the target language at the expense of more expressive, marked, nonstandard, individual, and spoken varieties (Assis Rosa 2001, 216; Englund Dimitrova 1997, 57–58).

Another factor decreasing the likelihood of *se* in personal reference is the lack of explicit stimulus for it in English (cf. Tirkkonen-Condit 2004, 177–178): whereas Finnish allows for a socially and textually functional variation between *se* and *hän*, the English system of *she* and *he* is based on gender and socio-biological characteristics of the referent (Varteva 1998, 202; cf. Hatim and Mason 1990, 27) – a dichotomy, indeed, with much akin to the Finnish standard and its clear-cut person vs. non-person distinction. Thus, a Finnish translator may not be directly motivated to select *se* by any one source text feature, but rather is reliant on other indications that the source text provides, and that the target language community encourages (Nevalainen 2003, 8; cf. Jantunen 2004a).

The process by which a target text moves towards the linguistic standard variety in comparison with the source text has been labelled centralisation by Assis Rosa (1999, 322; 2001). Centralisation reflects the predominant norm, whereby translators shun nonstandard target language forms even when presented with a colloquial source text, so as to retain the prestige culturally afforded to primarily written varieties (Assis Rosa 2001, 215; Englund Dimitrova 1997; 2004; cf. Hiidenmaa 2003, 234–238). Correspondingly, decentralisation is the preservation of the socio-culturally functional, idiosyncratic, ethnically or regionally specific, interpersonal, and expressive meanings of the source. Thus, centralisation and decentralisation lend themselves to examinations of register, illusion of speech, and how these phenomena are reproduced in target texts.

Two American audiovisual texts and their subtitles serve as the data for my analysis: *Juno* (2007) and *Where the Wild Things Are* (2009; henceforth WTWTA). *Juno* is a quirky drama-comedy and a coming-of-age story about a teenage girl of the same name who goes through an unplanned pregnancy. The film is characterised by its highly unique and inventive dialogue. WTWTA on the other hand is an independent film based on a beloved children's book by Maurice Sendak. It is a simple tale of a young boy who runs away from home after a fight with his mother and ends up on a fantastical island inhabited by huge, furry creatures, the eponymous Wild Things.

My analysis is carried out in the framework of text linguistics and variation study combined with Assis Rosa's cline of centralisation–decentralisation, as well as a Hallidayan view of register. I examine the *se* and *hän* pronouns found in the subtitles of the two films, comparing each example with its cotext and context. The objective is to interpret the salience of either variant against the language variety used at any given point in the text, and to determine the nature of the resulting illusion of speech.

In WTWTA, *hän* is the exclusive pronoun of third person human reference, of which there are a total of 93 over the course of the film. Moreover, the text as a rule adheres equally faithfully to the Finnish standard variety. This distinguishes the target text from the spoken dialogue in the film which is characterised by its naturalistic representation of everyday, informal, standard American dialect, thus making the translation centralised according to Assis Rosa's typology. The pervasive formal variety used in the Finnish translation all but eliminates the illusion of speech from the subtitles, shifting the onus of speech representation to other dimensions of the audiovisual text such as the original dialogue with its prosodic qualities, and the actors' facial expressions and gestures. Yet, the stark contrast between the uniformly standard Finnish of the subtitles and the comparatively true-to-life spoken English can hardly be said to contribute to a consistent register or sound characterisation. A ubiquitous *hän* belongs to virtually no actual person's idiolect, but rather *hän* and *se* occur each in their own typical contexts and functions. With *hän* as the sole variant, the credibility of the illusion of speech is therefore similarly diminished.

Juno employs variation between *se* and *hän*, with *se* accounting for 15 of the film's human-referencing third person pronouns (30, if references to an unborn or newborn child – conventionally within the realm of *se* pronoun even in formal language – are included), and *hän* being used on 14 occasions. Further, the target text uses to a notable extent informal, idiosyncratic, and spoken language features, which figures into both colourful characterisation and a strong illusion of speech,

as well as decentralised target text. However, the variation paradigm and function on display in this target text differ from those found in authentic modern-day speech. Indeed, *se* is here used only in the speech of teenagers, while *hän* (save two exceptions) is reserved for the adults in the story, who, more to the point, are only ever represented with formal varieties, while the teenagers use the informal features. This is in spite of the fact that the source text uses standard spoken English for adults, which is certainly not as marked as the teenagers' creative idiolects, but still clearly more informal than the Finnish standard language. The paradigm serves the characterisation and coming-of-age narrative mostly well, but it does not adequately take into consideration any distinctions between characters finer than 'young' and 'old'. Moreover, the paradigm is not exactly representative of authentic language: while a universal *se* is most likely found in a young person's speech, *hän* is by no means a prevailing variant in all grown-up language, nor is the overall formal variety that is used for the adult characters throughout the film. In *Juno*, thus, it could be judged that *se* is used in a manner which is rather appropriate in terms of authentic language, but *hän* in this text occupies a role that is tantamount to disparate from regular spoken Finnish.

Both texts included in the data exhibit a lack of the kind of intraindialectal variation between *se* and *hän* that would be expected in authentic language. Neither text uses the pronouns in any notable capacity in differentiating situational contexts or the seriousness of topics, not logophoric reference, and not even politeness or respect which would be typical connotations for *hän* in original Finnish. In *WTWTA*, pronoun variation is not used on any occasion, and the formal variety seen throughout the film is, it can be argued, at odds with the wider artistic qualities of the audiovisual text. Pronouns in *Juno* are used in service of characterisation, albeit on a fairly simple, and at times even black-and-white, basis of the teenage *se* and adult *hän*. As such, as a characterising sociolinguistic element, the variation of *se* and *hän* proved very significant indeed in *Juno*.

Se and *hän* inhabit an intriguing place in language today, one that reflects the norms and prestige hierarchies underlying language use and text production. Moreover, in translation for screen and translation for children, the target text is often expected to comply with the Finnish written standard so as to be appropriately educational and easily readable – charged demands in their own right, and not necessarily very warranted in the case of *se* and *hän*. The fact remains that a ubiquitous *hän* in translation of a text which largely employs regular spoken English alters the register of the text and, likely, diminishes the illusion of speech manifest in the text.

My study set out to chart the variation of *se* and *hän* in audiovisual translation from the point of view of register and illusion of speech in particular. The variation was indeed found to be a major contributing factor, and a phenomenon obviously influenced by dominant norms in society. In future studies into the pronouns, it would be advisable to delve deeper into the motivation behind an individual speaker's variation paradigm and to embark from that point upon the examination of wider tendencies in variation in modern-day Finnish. Naturally all research would always benefit from more comprehensive quantitative data and mine is no different: while my goal with only two texts was never to provide statistically conclusive evidence, continued research through corpora would most definitely not go amiss but would, on the contrary, benefit the study of the variation greatly.